T.C.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ADALET PARTİSİ İKTİDARINDA (1965- 1971) TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİM: ORTADOĞU ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET SEBGATTULAH GÜLRENK

TEMMUZ 2019

T.C.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ADALET PARTİSİ İKTİDARINDA (1965- 1971) TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİM: ORTADOĞU ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET SEBGATTULAH GÜLRENK

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ FATİH BAYRAM

TEMMUZ 2019

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

MEHMET SEBGATTULAH GÜLRENK

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ FATİH BAYRAM

İMZA SAYFASI

Mehmet Sebgattulah Gülrenk tarafından hazırlanan 'Adalet Partisi İktidarında (1965-1971) Türk Dış Politikasındaki Değişim: Ortadoğu Örneği' başlıklı bu yüksek lisans tezi. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ **İMZA**

Tez Danışmanı:

[Dr. Öğretim Üyesi Fatih Bayram]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

[Prof. Dr. Lutfullah Karaman]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

[Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Şakir Yılmaz]

Kurumu: İbn Haldun Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 16/ 07/ 2019

ÖNSÖZ

Bu çalışmada cumhuriyetin ilanından beri Türkiye'nin uyguladığı dış politikanın geçirdiği evrim sonucu 1965-1971 yılları arasında geldiği nokta bu dönemde iktidarda olan Adalet Partisi'nin Ortadoğu politikası ışığında ve neden-sonuç ilişkileri bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır. Gerek insan hayatında gerek devletlerin hayatlarında geçmiş tecrübelerden elde edilen derslerin ne kadar önemli olduğu düşünüldüğünde bu tip akademik çalışmaların devlet yönetiminde faydalı olacağına inanan biri olarak ülkemizin yakın dönemini konu edinmesinden dolayı çalışmaktan çok keyif aldığım ve bilgi toplama açısından rahat olduğum bu çalışmamın da bu yönden faydalı olmasını umut ediyorum.

Başta her zaman olduğu gibi tez yazım sürecimde de her açıdan elinden geldiğince beni destekleyen babam Ali Nevfel Gülrenk'e olmak üzere yüksek lisans mezunu biri olarak tez yazım sürecindeki tecrübelerini büyük bir sabır ve özveri ile benimle paylaşan kardeşim Sümeyye Kübra Gündoğdu'ya ve ailemin diğer üyelerine desteklerinden dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Tez yazım sürecim boyunca tüm iyi niyetiyle verdiği tavsiyeleri ile çalışmamı tamamlamamda çok büyük rol oynayan tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Fatih Bayram'a, tez konumun belirlenmesindeki rolünden ve değerli tavsiyelerinden dolayı Prof. Dr. Lutfullah Karaman'a ve önerileriyle tezimi daha iyi hale getirmemi sağlayan Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Şakir Yılmaz'a teşekkürlerimi sunmayı da bir borç bilirim.

ÖZET

ADALET PARTİSİ İKTİDARINDA (1965- 1971) TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİM: ORTADOĞU ÖRNEĞİ

Gülrenk, Mehmet Sebgattulah

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Fatih Bayram

Haziran, 2019.

Türkiye'nin uluslararası dengeleri gözeterek uyguladığı geleneksel dış politikası İkinci Dünya Savaşı sürecindeki gelişmeler ve Soğuk Savaş dönemine girilmesiyle Türkiye gibi ülkelerin ABD için öneminin artmasıyla değişmiş ve Türkiye ABD yörüngesine girmiştir. Buna karşın sonrasında özellikle Johnson Mektubu'nun etkisiyle Türkiye'nin tamamen ABD'ye angaje olmuş dış politikası ABD'den bağımsızlaşma sürecine girmiştir.

Türk dış politikasının ABD'den bağımsızlaşma sürecini başlatan esas gelişme olan Johnson Mektubu'nun Adalet Partisi iktidarının başlamasından bir yıl önce gelmesi ve AP iktidarı boyunca devam eden bu sürecin askerin müdahalesi sonrası devrilen AP hükümetinin yerini Nihat Erim hükümetinin almasıyla kesintiye uğraması 1965-1971 yılları arasında görev yapan Demirel hükümetinin bu açıdan incelenmesine özel bir anlam kazandırmaktadır.

Bu çalışmada yukarıda değindiğim türden nedenlerin neticesinde Türkiye'nin dış politikasının Adalet Partisi iktidarında ne ölçüde değiştiği analiz edilmiştir. Okuyucunun mukayese yaparak değişimin boyutlarını daha iyi anlaması amacıyla da

cumhuriyetin ilanından 1965 yılında AP'nin iktidara geldiği döneme kadar Türk dış politikasının ne aşamalardan geçtiği de ayrıntılarıyla incelenmeye çalışılmıştır. Uluslararası siyasetteki değişimlerin yansımasının en net Ortadoğu'da görülmesinden dolayı da AP iktidarında Türk dış politikasındaki değişimi anlatmak için Ortadoğu örneği temel alınmıştır. Çalışmanın konusu olan dönemde Johnson Mektubu etkisiyle dış politikadaki Amerika'dan bağımsızlaşma sürecinin sürmesine karşın NATO üyeliği ekseninde gelişen dış politikanın devam etmesi bu tezin temel sonuçlarındandır. Bu durumun nedenlerinin ABD ekseninden çıkıp SSCB yörüngesine girme korkusu, NATO üyeliği sonrası Türk ordusunun ve ekonomisinin ABD'ye bağımlı hale gelmesi, muhafazakar kesimdeki komünizm algısı, Osmanlı'dan beri süregelen geleneksel denge politikası ve ülkedeki laik askeri ve bürokratik elitin varlığı olması da tezin bulgularındandır. Türk dış politikası ne zaman ABD'den bağımsızlaşma sürecine girse ilginç biçimde bir askeri müdahaleyle karşılaşılması da bu çalışmadan elde edilebilecek bir çıkarım olarak düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: Adalet Partisi, İhsan Sabri Çağlayangil, Ortadoğu, Süleyman Demirel, Türk Dış Politikası

ABSTRACT

THE CHANGE OF TURKISH FOREIGN POLICY DURING THE REIGN OF JUSTICE PARTY (1965-1971): THE CASE OF THE MIDDLE EAST

Gülrenk, Mehmet Sebgattulah
M.A. thesis, Department of International Relations
Supervisor: Dr. Fatih Bayram
July, 2019.

Turkey's traditional foreign policy, which was implemented by taking into consideration the balance of power, has changed after the World War II. The importance of the countries like Turkey increased for USA in the Cold War and Turkey has entered into the USA orbit. However, after President Johnson's Letter, Turkey's foreign policy, which was shaped by the influence of United States, has entered into an independence phase.

The Justice Party (Adalet Partisi) became the governing party of Turkey in 1965, one year after the arrival of Johnson's letter. The rule of Justice Party came to an end due to the military intervention, which led to the formation of Nihat Erim's cabinet, in 1971. The six years of Demirel's cabinets are especially important if we take into account the preceding and following events.

In this study, how much Turkey's foreign policy changed during the reign of Justice Party has been analyzed. The stages of Turkish foreign policy has also been examined in detail from the proclamation of the Turkish Republic to the mid-1960's in order to give an opportunity to the reader for a comparison of the scope of the change.

As the reflection of the changes in international politics is seen most clearly in the Middle East, the case of the Middle East has been taken as the basis for explaining the changes of Turkish foreign policy under the Justice Party governance. This study analyzes the continuation of the foreign policy in the axis of NATO membership

despite the process of independence from the USA in the aftermath of the Johnson's Letter, the fear of entering into the orbit of USSR, Turkish army's and economy's dependency to the USA after the NATO membership and perception of communism in the conservative class. This study argues that the traditional balance of power politics during and in the aftermath of the Ottoman empire and the presence of secular military and bureaucratic elite are the main reasons for Turkey's ongoing alliance with the USA. Interestingly, whenever Turkish foreign policy entered a process of independence from the USA, there emerged a military intervention.

Keywords: Justice Party, İhsan Sabri Çağlayangil, Süleyman Demirel, Middle East, Turkish Foreign Policy

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Bildirim…… i

İmza Sayfası……. ii

Önsöz …….. iii

Özet……...iv

Abstract…… vi

İçindekiler……. viii

Kısaltmalar…… x

Giriş……... 1

Bölüm I Tek Parti Dönemi Türk Dış Politikası……... 4

1.1 1923-1938 Arası Dönem (Atatürk Dönemi)…….. 4

1.2 1938-1945 Arası Dönem (Güvenlik Politikaları Dönemi)……..... 11

1.3 1945-1950 Arası Dönem (Soğuk Savaş/ABD Eksenine Kayma)……..… 16

Bölüm II Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası…… 20

Bölüm III 1960-1965 Arasında Türkiye'nin Siyasal Yapısı ve

Türk Dış Politikası…….....34

3.1 Döneme Genel Bakış……..34

3.2 1960-1965 Arası Türk Dış Politikası……...35

BÖLÜM IV Adalet Partisi İktidarında (1965-1971) Türk Dış Politikasındaki Değişim: Ortadoğu Örneği……. 48

4.1 Adalet Partisi Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikasını Etkileyen Etmenler……..... 48

4.1.1 ABD İle İlişkiler…….. 49

4.1.2 SSCB ve Doğu Bloğu İle İlişkiler……... 57

4.1.3 Diğer Nedenler…… 62

4.2 Adalet Partisi Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası…….. 65

Sonuç……... 77

Kaynakça……. 80

Özgeçmiş ve İletişim Bilgisi……... 84

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

A.g.e.: Adı Geçen Eser

A.g.m.: Adı Geçen Makale

AID: Agency for International Development

AP: Adalet Partisi

A.Ü: Ankara Üniversitesi

A.y.: Aynı Yer

BAC: Birleşik Arap Cumhuriyeti

BM: Birleşmiş Milletler

bs.: Baskı

c.: Cilt

CENTO: Central Treaty Organization

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CIA: Central Intelligence Agency

Çev: Çeviren

DP:	Demokrat Parti
Dr.:	Doktor
Drl.:	Derleme
Ed.:	Editör
GATT:	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması
IMF:	International Monetary Fund
M.B.K	Milli Birlik Komitesi
M.C.	Milletler Cemiyeti
NATO:	North Atlantic Treaty Organization
ODTÜ:	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OECD:	The Organization for Economic Co-Operation and Development
OSİA:	Ortak Savunma ve İşbirliği Antlaşması
Prof.:	Profesör
RCD:	Regional Co-operation Development
s.:	Sayfa
SBF:	Siyasal Bilgiler Fakültesi
ss.:	Sayfa Sayısı
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C:	Türkiye Cumhuriyeti
TİP:	Türkiye İşçi Partisi
TRT:	Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

Bu çalışmanın ana amacı 1965 yılında yapılan seçimleri kazanarak tek başına iktidar olan Adalet Partisi'nin 1971 Askeri Muhtırası sonucunda iktidardan uzaklaştığı tarihe kadar dış politikada neleri önceki dönemlerden farklı yaptığını açıklamaktır. Bunu yaparken de Ortadoğu örneği temel alınmıştır. Ortadoğu coğrafyasına çok uzak devletlerin bile dış politikalarının anlaşılması için Ortadoğu'da yaptıklarının incelenmesinin en etkili yol olduğu düşünüldüğünde Türkiye gibi Osmanlı geçmişine sahip bir Ortadoğu ülkesinin dış politikasının en net görüldüğü bölgenin Ortadoğu olduğu çıkarımı rahatlıkla yapılabilir. Hem bu nedenle hem de ABD ve SSCB arasındaki güç mücadelesinin bölgede net şekilde görülmesi, AP iktidarı boyunca Ortadoğu'nun Arap ülkeleri ile İsrail arasında savaşlara, güç mücadelelerine sahne olmasından dolayı tüm dünyanın gözünü çevirdiği bir bölge olması gibi nedenler çalışmada Ortadoğu'nun temel alınmasının nedenlerindendir.

AP iktidarının Soğuk Savaş dönemine denk gelmesi dolayısıyla bu dönemde Türkiye politikasını dünyanın iki büyük süper gücü olan ABD ve SSCB ile ilişkilerine göre ayarlamıştır. Bu nedenle çalışmanın amaçlarından biri de Türkiye'nin ABD ve SSCB arasındaki rekabeti kendi lehine nasıl kullanmaya çalıştığını ve bu çabanın Ortadoğu politikasına nasıl etki ettiğini analiz etmektir. Türkiye'nin hangi durumlarda NATO üyesi bir ülke olarak dış politikasını ABD ekseninde şekillendirdiği hangi durumlarda ise NATO ittifakı içinde kalmakla beraber ABD'den daha bağımsız şekilde dış politikasını belirlemeye yöneldiği de bu çalışmadan çıkarılabilecek sonuçlardandır. Günümüzde de Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinin gittikçe gelişmesi ve bu gelişimin ABD tarafından NATO üyesi bir ülke olarak Türkiye'nin sorumluluklarına aykırı bir durum şeklinde yorumlandığı düşünüldüğünde güncel dış politikamızın anlaşılması bakımından da çalışma önem taşımaktadır.

Çalışmanın konusu Adalet Partisi döneminde görülen değişimi analiz etmek olduğundan cumhuriyetin ilanından Adalet Partisi'nin iktidara geldiği 1965 yılına kadar geçen süreç de açıklanmıştır. Çalışma kapsamında incelenen dönemlerin Soğuk Savaş öncesi tarihleri de kapsamasından dolayı Soğuk Savaş sürecinin Türk dış politikasını nasıl etkilediğini okuyucunun net şekilde görmesi de çalışmada hedeflenmiştir. Tezde Türkiye'nin dış politikasını dünya siyasetindeki gelişmelerin, dönemsel farklılıkların, iktidarı elinde bulunduranların zihin yapılarının, ülkedeki sosyal yapının, halk arasındaki ideolojik farklılaşmanın, ekonomik ve askeri nedenlerin ne ölçüde etkilediği de ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Bu sebeple okuyucunun dış politikayı etkileyen etmenler hakkında da yeni bakış açıları kazanması umut edilmektedir.

Uluslararası siyaseti gözlemleyenler devletler arasında tarih tekerrürden ibarettir sözünü haklı çıkarırcasına benzer durumların yaşandığını görebilir. Bazen yüzyıllar önceki gelişmelerle günümüzde yaşanan gelişmelerin bile benzeştiğine rastlanabilmekle beraber uluslararası siyasette yakın tarihte oluşan durumlar günümüzün durumlarına çok daha fazla benzemektedir. Bu açıdan günümüzün uluslararası sistemini daha iyi analiz etmek için yakın tarihi incelemek önem kazanmaktadır. Bu nedenle yakın tarihi konu alan bu çalışmanın akademik zenginliğimize katkı yapması umut edilmektedir.

Tezde cumhuriyetin ilanından Adalet Partisi döneminin sonuna kadar geçen süreçteki Türk dış politikası neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde incelediğinden Türk dış politikasının hangi aşamalardan geçerek bugünlere geldiğinin anlaşılması ve gelecekte nasıl bir şekil alacağı yönünde daha sağlıklı tahminler yapılması açısından yararlı çalışmalardan biri olması da ümit edilmektedir.

Çalışmada incelenmesi gereken dönemler içinde gerçekleşmesi sebebiyle siyasi tarihimizdeki ilk darbe olan 1960 Askeri Darbesinden ve 1971 Askeri Muhtırasından da bahsedilmektedir. Cumhuriyet tarihimiz boyunca 28 Şubat süreci sonunda gerçekleşenleri de sayarsak dört darbeye ve birçok darbe girişimine tanıklık etmemiz, çok kısa süre önce ülkemizde büyük can kayıplarına neden olan bir darbe girişiminin püskürtülmesi ve geçmiş dönemlere kıyasla bir iyileşme olmasına rağmen askeri darbe tehlikesinin hala ülkemizin acı bir gerçeği olması dolayısıyla darbeleri konu

edinen diğer akademik çalışmalar gibi bu çalışmanın da bir nebze olsun akademik zenginliğimize katkı sağlaması umut edilmektedir. Darbe yapanlar tarafından darbelerin gerekçeleri genelde iç politik nedenlere bağlansa da darbelerin bir numaralı nedeninin hep dış politika bağlantılı olması nedeniyle dış politika-darbe ilişkisine atıf yapılarak çalışmaya ayrı bir önem kazandırılmak istenmiştir.

Çalışmanın konusu AP'nin dış politikası olduğundan o dönemki Meclis tutanakları en güvenilir kaynak olarak düşünülmüş ve hükümetin dış politikaya bakışını betimlemek için Başbakan Demirel tarafından okunan hükümet programındaki dış politika ile ilgili ifadeler başta olmak üzere Meclis tutanakları kaynak gösterilerek o dönem hükümet adına TBMM'de dış politika ile ilgili konuşanların görüşlerine yer verilmiştir. Bir iktidarın dış politikaya bakışına etki eden nedenlerden biri de muhalefetin dış politikaya bakışı olduğundan Meclis tutanakları o dönem uygulanan dış politika ile ilgili muhalefetin görüşlerini yansıtmak amacıyla da kullanılmıştır. Çalışmada o dönem muhalefet ile iktidar arasında dış siyaset ile ilgili Meclis'te yaşanan tartışmalara yer verilmesinin nedenlerinden biri de dönemin iktidarının dış siyasetinin ne ölçüde toplumsal mutabakat ile karşılandığını ve ne ölçüde olumsuz eleştirilerle karşılaştığını açıklamaktır.

Meclis tutanakları ile beraber Adalet Partisi iktidarı boyunca dışişleri bakanlığı yaparak o dönem dış politikamıza etki eden başlıca isimlerden İhsan Sabri Çağlayangil'in hatıratından da çalışmada yararlanılmıştır. Bunların haricinde Baskın Oran, Bernard Lewis, Faruk Sönmezoğlu, Oral Sander, Eric Jan Zürcher, Feroz Ahmad, Kemal Karpat gibi Türk dış politikasını dönemsel bazda inceleyen alanında uzman kişilerin çalışmalarından faydalanılarak çalışmaya zenginlik ve güvenilirlik kazandırılmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM I

TEK PARTİ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Cumhuriyet tarihi içinde tek parti dönemi cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923 tarihinden çok partili hayata geçilmesine kadar geçen süreç olarak nitelendirilebilir ancak tek parti dönemi dış politikasını inceleme açısından daha yararlı olması için cumhuriyetin ilan edilmesinden Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 tarihine kadarki süreç bu bölümde açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu dönemde dış politika alanında atılan somut adımların iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin ideolojisinden dolayı benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bununla beraber uluslararası ortamdaki farklılıklardan ve bunun sonucundaki politika farklılıklarından da söz edilebilir. Gerek uluslararası ortamdaki değişimlerden gerekse de bu değişimlerin getirdiği Türk dış politikasındaki değişimlerden dolayı bu dönemdeki Türk dış politikasını 1923-1938 arası dönem, 1938-1945 arası dönem ve 1945'ten CHP iktidarının bittiği 1950'ye kadar ki dönem olmak üzere üçe ayırmak mümkündür.

1.1. 1923-1938 ARASI DÖNEM (ATATÜRK DÖNEMİ)

1923-1938 arası dönemin çoğunluğunda Atatürk'ün cumhurbaşkanı olmasından dolayı bu dönem Atatürk dönemi olarak da adlandırılabilir. T.C. hükümetinin bu dönemde Misak-ı Milli sınırları içinde olmasına rağmen ülke sınırları dışında kalmış Musul ve Hatay şehirleri konusundaki girişimlerinin dışında barışçı ve statükocu bir politika izlediği söylenebilir.

Bu dönemde Türkiye Musul konusunda İngiltere ile rekabete girişmiş ancak İngiltere'nin sorunun çözümünde hakemlik rolünü üstlenen Milletler Cemiyeti üzerindeki kontrolünden dolayı Cemiyet Konseyi 1925 yılında Musul'un İngiliz mandası altındaki Irak topraklarının bir parçası olduğunu kararlaştırmıştır. Hatay'ın ülke sınırları dışında kalmasını ise Türkiye 1936 yılına kadar kabullenmiş görünmüş ancak bu tarihten itibaren uluslararası ortamın elverişli hale gelmesi dolayısıyla Hatay'ın Türkiye'ye katılması konusunda adımlar atmış ve Hatay 1939 yılında Türkiye'ye katılmıştır.

Yukarıda da değinildiği gibi Musul ve Hatay konularındaki politikaları dışında Türkiye'nin bu dönemde genişleme amacından uzak, barışçıl bir politika izlediği görülebilir. Bu dönemde SSCB, İtalya ve çeşitli Balkan ülkeleriyle yapılan dostluk antlaşmaları, Musul meselesi ve Yunanistan ile yaşanılan nüfus mübadelesi sorunu gibi konularda Türkiye'nin aleyhine kararlar vermesine rağmen savaşın uluslararası ilişkilerde araç olarak kullanılmasını önlemek için kurulan Milletler Cemiyeti'ne 1932'de üye olunması ve bu oluşumun dağılımına kadar da MC içinde kalınması bunu kanıtlamaktadır. Hilafetin kaldırılması da genelde iç politika ile ilgili nedenlere bağlansa da bu dönemin dış politikasını göstermesi açısından önemlidir. Bilindiği üzere hilafet makamı Osmanlı'nın askeri ve ekonomik açıdan güçsüz olduğu dönemlerde dış politikada özellikle İngiltere'ye karşı koz olarak kullanılmıştı. Buna karşın yeni kurulan TC kuruluşundan bir yıl sonra bu kurumu kaldırarak Lozan Antlaşması sonucu kazandığı bağımsızlığını koruma odaklı revizyonizmden uzak dış politikası gereği 1. Dünya Savaşı oluşan İngiltere'nin hakim olduğu düzeni değiştirme adına bu kurumu kullanma gibi bir niyetinin olmadığını göstermiştir.

Musul konusunda İngiltere ile çatışılmaktan çekinilmesi, 1926 yılında imzalanan ikili antlaşma ile Türkiye'nin Musul üzerindeki iddiasından vazgeçmesi, Hatay konusunda adım atmak için de çatışmacı politikadan kaçınılması ve uluslararası ortamın uygunluğunun beklenmesi, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" sözüyle dünyaya verdiği mesaj da Türkiye'nin bu dönemde izlediği barışçıl dış politikayı gösterir.

Türkiye'nin bu dönemde Musul ve Hatay'a ilişkin girişimleri haricinde genel olarak statükocu bir politika izlediği de söylenebilir. Bu çıkarım Türkiye'nin Birinci Dünya

Savaşı'nın galip devletleri olmaları dolayısıyla oluşturulan savaş sonrası düzenin devamından yana olan İngiltere ve Fransa'nın etkin olduğu Milletler Cemiyeti'ne girme konusunda istekli olmasından ve 1932'de bu örgütün üyesi olmasından yapılabilir. Türkiye'nin Balkan Antantı'nın imzacı devletlerinden biri olması, 1930'dan itibaren düzenlenen ve Balkan ülkeleri arasındaki işbirliğini geliştirip, Balkan Antantı'nın önünü açan dört Balkan konferansına katılımı da bu durumu göstermektedir çünkü Balkan Antantı'nın nedenlerinden biri de revizyonist politika güden İtalya ve Bulgaristan gibi devletlerin emellerini gerçekleştirmesini önlemektir.[1]

Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup devletlerinden olmasına karşın Milli Mücadele sonucunda Sevr Antlaşmasının yerini Lozan'ın alması bu dönemde revizyonist bir politika izlememesinin nedenlerindendir çünkü Türkiye Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup devletleri arasında olmasına karşın söz konusu dönemde revizyonist bir politika izleyen Bulgaristan ya da Almanya gibi galip devletlerce kendisine dayatılan antlaşmaları kabul etmek durumunda kalmamış, milli mücadele başlatarak İngiltere ve Fransa'yı Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye için tasarladıkları planlarından vazgeçmek durumunda bırakmıştır. Bu nedenlerden dolayı bu dönemde Türkiye'nin politikası maceralara girmekten çok Lozan Antlaşması sonucu kazandığı bağımsızlığını pekiştirmek üzerine yoğunlaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Milli Mücadele'den çıkılmasından dolayı ülkeyi yeni bir savaşa sürüklememe isteği, ülke sınırları içinde ciddi bir muhalefetle karşılaşan yeni oluşturulan rejimi oturtma çabaları da bu dönemde genel olarak barışçıl ve statükocu bir dış politika izlenilmesinin nedenlerindendir.

Türkiye'nin bu dönemde izlediği dış politika ayrıca tek yönlü değil çok yönlüdür. Milli mücadelelerinde ortak düşmanlara sahip olmalarının etkisiyle SSCB ve Türkiye birbirini desteklemiş ve SSCB Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ilk tanıyan ülkelerden biri olmuştur. Türkiye SSCB ile ilişkilerini Milli Mücadele sonrasında da iyi tutmaya çalışmıştır. SSCB ile 1925'te Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı imzalanması ve 1929'da da bu paktı yenileyen bir antlaşma imzalanması bizlere bu durumu göstermektedir. Bunun yanı sıra bu dönemde Türkiye ile SSCB arasında en

[1] Nurulay Funda Aydemir, "Balkanlarda İttifak Arayışı ve Türkiye Birinci Balkan İttifakı," (Yüksek Lisans Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), ss. 87-88.

üst düzeyde birçok karşılıklı ziyaret yapılmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 1930'da SSCB ziyareti, 1931'de Sovyet Başbakanı Litvinoff'un Türkiye ziyareti, 1932 yılında Başbakan İsmet İnönü'nün Moskova ziyareti, aynı yıl içinde Sovyet Komünist Partisi Yöneticisi Voroşilof'un Türkiye ziyareti ve 1935'te dönemin başbakanı Celal Bayar'ın SSCB ziyareti bunlara örnektir. Türkiye SSCB ile olan ekonomik ilişkilerinin gelişimine de bu dönemde önem vermiştir. 1929 yılında SSCB ile bir ticaret anlaşmasına girişilmiş ve Ziraat Bankası ile Sanayi ve Maden Bankası tarafından kurulan bir şirket 11 Aralıkta işe başlamıştır.[2] Bu dönemde ayrıca kalkınma için önerilerde bulunmak amacıyla SSCB'den uzmanların Türkiye'ye gelmesi ve ilk kalkınma planı doğrultusunda yapılan yatırımlarda Sovyetlerden gelen kredinin ve yardımların önemli payı olması da Türkiye'nin kalkınma çabalarına Sovyetlerin desteğini göstermektedir.[3]

Buna karşın Türkiye SSCB'nin uydusu olmak istememiş ve komünist propaganda yasaklanmıştır.[4] Türkiye'nin M.C.'ye üyeliğinin en çok gündemde olduğu 1931 yılında SSCB Başbakanı Litvinoff'un Türkiye ziyaretini ve bu ziyaret neticesinde SSCB tarafından Türkiye'ye 8 milyon dolarlık kredi açılmasını da İngiliz diplomat Clerk raporunda SSCB'nin Türkiye'nin ekonomik nedenlerden dolayı kendisi yerine Batı'ya yakınlaşmasını önleme politikası olarak yorumlamıştır.[5] SSCB Türkiye'nin kendisi yerine Batı'ya yakınlaşmasından endişe duyduğu için M.C.'ye girmesine de karşı çıkıyordu. Türkiye bundan dolayı M.C. üyeliğinin Türkiye-SSCB ilişkilerini olumsuz etkilemeyeceği konusunda SSCB'ye teminat vermesinin ardından 1932 yılında M.C.'ye üye olmuştur.[6] Bu durum Türkiye'nin bu dönemde bloklaşma amacından uzak dengeli ve çok yönlü bir politika izlemeye çalıştığına güzel bir örnektir.

---

[2] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* 6. bs. (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), s. 284.
[3] Tuğba Korhan, " *Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine",* Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 1, S. 24 (Bolu, 2012), ss. 98-102. https://dergipark.org.tr/download/article-file/154620, [Erişim 25.05.2019].
[4] Özden Zeynep Alantar, "Türk Dış Politikasında M.C. Dönemi'', *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu (drl.) (İstanbul: Der Yayınları, 1994) s.62.
[5] *A.g.m.*, 62-63.
[6] *A.y.*, s.63.

Türkiye'nin bu dönemde uluslararası ortamı analiz edip ona göre politika geliştirdiğini de söyleyebiliriz. Hatay meselesinin bunun bir yansıması olduğundan daha önce bahsedilmişti. Bu duruma verilecek diğer bir örneğin de Montrö Boğazlar Sözleşmesi olduğu söylenebilir. Lozan Antlaşması neticesinde Boğazlar'ın iki yakasının askerden arındırılması ve antlaşma maddelerinin uygulanmasının denetiminin uluslararası bir komisyona bırakılması Türkiye'nin egemenliğine aykırı bir durum oluşturuyordu. 1936'da İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Hitler'in saldırgan politikaları İngiltere için Boğazlar'ın güvenliğinin önemini arttırmış ve Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tekrar ele alınmasını talep etmesinde rol oynamıştır.[7] Türkiye 11 Nisan 1936 tarihinde Lozan Konferansına katılan devletlere ve M.C.'ye bir nota göndererek sözleşme hükümlerinin revize edilmesini istemiştir.[8] Bu talebin genel olarak olumlu karşılanması sonucunda toplanan konferans sonrasında Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmış ve bu antlaşmayla Türkiye Boğazlar üzerinde egemenlik sağlamıştır.

Türkiye'nin M.C. üyeliği ve batılı devletlerle iyi ilişkiler kurma çabasının nedenleri olarak yeni kurulan T.C. Devletinin yüzünü Batı'ya çevirmesi, ülke içinde yukarıdan aşağı Batı tarzı bir modernleşme sağlamaya çalışması ve ekonomik kalkınmasını sağlama çabası da görülebilir.

Bu dönemdeki dış politika Ortadoğu özelinde incelendiğinde de Musul ve Hatay sorunlarında da görülebileceği üzere Türkiye'nin Ortadoğu'ya bakışının İngiltere ve Fransa ile ilişkileri çerçevesinde geliştiği söylenebilir ancak buradan Türkiye'nin Menderes dönemindeki gibi bölgede Batı'nın jandarması gibi hareket ettiği sonucu çıkarılamaz. Sykes Picot anlaşmasıyla Ortadoğu'nun İngiltere ve Fransa arasında paylaştırılması kararlaştırılmış ve bunun sonucu olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu coğrafyasındaki devletlerin çoğu İngiltere ya da Fransa mandası olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumun doğal sonucu olarak Türkiye'nin Ortadoğu'ya bakışının İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerine bakışından farklı olamayacağı kaçınılmazdır.

---

[7] Ludmila Jivkova, *İngiliz-Türk İlişkileri (1933-1939)*, çev. F. Muharrem- F. Erdinç (İstanbul: Habora Kitabevi, 1978), s. 90.

[8] Figen Atabey, "Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi,'' History Studies, C. 5, s. 5 (Samsun 2013), s. 21. http://www.historystudies.net/dergi/tar201512c3116.pdf [Erişim 11.06.2019].

Yukarıda değinilen Musul ve Hatay sorunları gibi istisnaları saymazsak Türkiye'nin Atatürk döneminde revizyonizmden uzak barışçı bir politika izlediği gerçeği Ortadoğu özelinde de gözlenebilir. Saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, harf devrimiyle Arap harflerinin yerini Latin harflerinin alması, toplumu batılı anlamda modernleştirme çabaları bu dönemde Türkiye'yi yönetenlerin Müslüman Ortadoğu devletlerine olumsuz bir bakışının olduğunu akla getirebilir. Buna karşın söz konusu dönem incelendiğinde Türkiye'nin Ortadoğu'daki devletlerle de iyi ilişkiler kurma çabasının olduğunu görürüz. Söz konusu dönemde Türkiye'nin Müslüman Ortadoğu devletlerine bakışını anlamak için bu dönemde manda altında olmayan İran ile ilişkilerine bakılabilir. 1925-1930 yılları arasında meydana gelen Kürt isyanları ile ilgili olarak Türkiye ve İran arasında sıkıntılar olmuş ancak iki yıllık yoğun diplomasinin ardından 1932'de imzalanan sınır antlaşmasıyla Türkiye-İran ilişkileri gelişmeye başlamıştır.[9] Sadabad Paktının imzacı devletlerinden birinin de İran olması bu gelişim sürecinin bir sonucu olarak okunabilir. Bir Ortadoğu devleti olmamasına karşın bu dönemde manda altında bulunmayan bir başka Müslüman devlet olan Afganistan ile iyi ilişkiler de Atatürk'ün Müslüman ülkelerle de iyi ilişkiler geliştirmek istediğini göstermektedir. Afganistan TBMM'yi ilk tanıyan Müslüman devlet olmuş ve cumhuriyetin ilanının ardından da iki devlet arasındaki ilişkiler gelişim göstermiştir. Türkiye ve Afganistan arasında 1921'de imzalanan antlaşmanın tazelenmesi, Afganistan'ın İran ile aralarındaki sorunların çözüme kavuşması için Türkiye'nin hakemliğini uygun bulması, Sadabad Paktının imzacı devletlerinden birinin de Afganistan olması Atatürk döneminde Türkiye ve Afganistan arasındaki dostane ilişkilere örnektir.[10]

Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu'ya bakışını anlamak için Sadabad Paktını da incelemek gerekir. Sadabad Paktı Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında imzalanan ve özetle anlaşmanın tarafı olan devletlerin birbirlerinin içişlerine karışmamayı ve saldırgan girişimlerde bulunmamayı taahhüt ettiği bir anlaşmadır. Bu paktın özellikle İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki yayılmacı hedefleri uğruna bu devletlerden birini diğerlerine karşı kullanmasını önleme amacı taşıdığı

[9] Merve İrem Yapıcı, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası Değişim mi Gelişim mi", *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası,* Sedat Aybar (drl.) (İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2008) s.27.
[10] *A.g.m.*, 28.

gözlenmektedir.[11] Bunların yanında paktın içeriğine ve imzacı devletlerin niteliğine bakıldığında savunma antlaşması gibi görünmesine karşın birbirinin içişlerine karışmama ile ilgili maddeden de anlaşılabileceği üzere daha çok devletlerin bağımsızlıklarını vurgulama amacı taşıdığı söylenebilir.[12] Türkiye'nin bu dönemde Balkan Antantı ve Sadabad Paktının dışında birçok devletle ikili anlaşma imzalamasında da aynı niyetin olduğu yorumu yapılabilir.

Balkan Antantı ve Sadabad Paktı'na bakıldığında Türkiye'nin bu dönemde kendisinden güçlü devletlerden gelebilecek tehditlere karşı kendi ölçeğinde devletlerle işbirliği kurarak bir güvenlik politikası oluşturduğu da görülür. Atatürk de zaten ABD ve SSCB gibi devletlerin nüfusları çok, teknikleri ileri ve güçlü devletler oldukları için Türkiye gibi devletlerin onlara ulaşamayacağına ancak birleşip beraber çalışırlarsa seslerinin daha yüksek çıkacağına inanmaktaydı.[13]

Özet olarak bu dönemde Türkiye'nin dış politikasında Milli Mücadele'nin hedeflerinden olan Misak-ı Milli sınırlarına tam olarak ulaşmaya çalıştığını görürüz. Türkiye'yi yönetenler bu dönemde genel olarak Birinci Dünya Savaşı ve arkasından Milli Mücadele'de savaşan halkın savaşlardan yorgun düşmesi, içeride yoğun muhalefetle karşılaşan yeni rejimi oturtma ve ekonomik kalkınmayı sağlama gibi nedenlerden dolayı ülkeyi yeni bir savaşa sokabilecek politikalardan kaçınmış ve bunun için barışçı ve statükocu bir politika izlemiştir. Ayrıca yeni kurulan bir devlet olmasından dolayı bağımsızlık vurgusu niyetiyle devletlerle anlaşmalar imzalama hevesi, uluslararası ortama göre adım atma, güvenliği için devletlerle işbirliğine önem verme ve hiçbir devletin güdümünde olmamak için dengeli dış politika gütme gibi unsurların da söz konusu dönemde Türk dış politikasında belirgin olduğu görülebilir.

[11] İtalya'nın yayılmacı politikalarının Ortadoğu'daki petrol bölgelerine hakim İngiltere için de ciddi bir tehdit olduğu düşünüldüğünde paktın bu devlet tarafından da desteklendiği söylenebilir.
[12] *A.y.*
[13] İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, 2. bs. (İstanbul: Güneş Yayınları, 1990) s.176.

1.2. 1938-1945 ARASI DÖNEM (GÜVENLİK POLİTİKALARI DÖNEMİ)

1939-1945 arası dönemin ayırt edici özelliği bu dönemde güvenlik kaygısının çok ön plana çıkması ve Türk dış politikasını belirleyen temel unsurun varlığını devam ettirebilme kaygısı olmasıdır. Kuşkusuz Atatürk döneminde de 1945 sonrasında da güvenlik kaygısının Türk dış politikası için önemli olmasına karşın incelendiğinde 1939-1945 arası dönemin Cumhuriyet tarihinde güvenlik kaygısının en ön plana çıktığı dönem olduğu söylenebilir.

Bu dönemde güvenlik kaygısının bu kadar ön plana çıkmasının nedeni İkinci Dünya Savaşı'nın bu döneme denk gelmesidir. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle başlayıp 2 Eylül 1945'te Japonya'nın teslim olmasıyla sona eren İkinci Dünya Savaşı insanlık tarihindeki en çok can kaybına neden olan savaş olarak kabul edilir. Bu dönemde T.C. Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü Türkiye'yi savaştan uzak tutmak için çok çaba sarf etmiştir. İnönü'nün bu çabalarında hem Birinci Dünya Savaşına hem de Milli Mücadele'ye katılmış bir asker olarak Birinci Dünya Savaşına katılmanın faturasının Osmanlı İmparatorluğu için ne kadar ağır olduğuna bizzat tanıklık etmesinin neden olduğu söylenebilir.

Bu dönemde güvenlik endişesinin neden bu kadar ön planda olduğunu daha iyi anlamak için İkinci Dünya Savaşı sürecini incelemek gerekecektir. 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'nın nüfusunun çoğunluğu Almanlardan oluşan Südetler bölgesi dışındaki bölgelerini de işgal etmesi Türkiye'nin sıranın kendisine de gelebileceğine yönelik endişelerini arttırmış ve İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmasına neden olmuştur çünkü Almanya'nın bundan önceki hamleleri Alman birliğini sağlamaya yönelik olarak yorumlanabilecekken bu hamlesi bundan sonra yayılmacı bir politika izleyeceğinin göstergesiydi.[14] Ancak 24 Ağustos 1939'da SSCB ve Almanya arasında imzalanan dostluk ve saldırmazlık paktı Türkiye'nin hesaplarını

[14] Faruk Sönmezoğlu, ''2. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası: 'Tarafsızlıktan NATO'ya'', *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu (drl.) (İstanbul: Der Yayınları, 1994), s.79.

karıştırdı çünkü Türkiye Milli Mücadele döneminden beri yakın ilişki içinde olduğu SSCB ile ters düşmek istemiyordu.[15]

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu bu nedenle SSCB'yi İngiltere-Fransa safına çekmek için 1939 yılında bu ülkeye gitti ancak görüşmeler sonunda taraflar anlaşamadı.[16] Almanya'nın yanı sıra bu ülkenin müttefiki İtalya da Türkiye için ciddi tehdit oluşturuyordu. İkinci Dünya Savaşı öncesinde de İtalya'nın yayılmacı politikaları Türkiye'yi endişelendiriyordu. Bir önceki bölümde bahsettiğim gibi Balkan Antantı ve Sadabad Paktı'na Türkiye'nin katılımının en önemli nedenlerinden biri de İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'e dönük yayılmacı politikalarıdır. Mussolini Doğu Akdeniz egemenliğini hedeflediğini de açıkça söylemişti. İtalya'nın Arnavutluk'u işgal edip Balkanlara girmesi de Türkiye'yi telaşlandırmıştı. Türkiye'nin güvenliği açısından belki de en büyük tehdit olarak gördüğü iki ülke olan İtalya ve Almanya'nın birleşip ortak hareket etmesi Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'ya yakınlaştırmıştır. SSCB ile uzlaşamayan Türkiye, Fransa ve İngiltere ile aynı yıl Karşılıklı Yardım Antlaşması imzaladı.[17] Bu antlaşma ile Türkiye, Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikalarına karşı önlem almayı amaçlıyordu. Türkiye'nin böyle bir ortamda İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşması Atatürk'ün dış politikaya bakışı ile de açıklanabilir. Avrupa'nın üzerinde savaş bulutlarının toplandığı bir dönemde ölen Atatürk'ün bir dünya savaşına hazırlıklı olunması ve ne olursa olsun İngiltere'nin tarafında kalınması gerektiğini çünkü bu tarafın uzun vadede kazanan taraf olacağını söylediğine dair bir rivayet de vardır.[18] Ancak Atatürk böyle demiş bile olsa bu dönemde Türkiye'yi yönetenler ne olursa olsun İngiltere'nin yanında kalmak yerine savaşın gidişine göre pozisyon belirlemeyi daha uygun bulmuşlardır. Bunun örneğini İtalya'nın savaşa girmesinin ardından Türkiye'nin uygulamalarında görebiliriz. 1940 yılında İtalya savaşa girince İngiltere ve Fransa Karşılıklı Yardım Antlaşması gereğince Türkiye'nin de savaşa girmesini istemişti. Ancak anlaşmanın Türkiye'yi SSCB ile savaşa sürüklemeyeceği ile ilgili bir maddesi vardı ve SSCB ile Almanya arasında daha önce bahsettiğim anlaşmanın

[15] *A.y.*
[16] Mehmet Gönlübol ve Diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973),* 3. bs. (Ankara: A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2006), s.149.
[17] Sönmezoğlu, *a.g.m.*, s. 80.
[18] Lewis, *a.g.e*, s. 294.

yürürlükte olması Türkiye'nin savaşa girmesi halinde kendini SSCB ile çatışırken bulabileceği anlamına geliyordu. Bu nedenle Türkiye anlaşmanın kendisini SSCB ile savaşa sokmayacağı ile ilgili maddesini ve anlaşma gereği kendisine gönderilmesi gereken silahların gönderilmemesini gerekçe göstererek teklifi reddetti. Türkiye'nin anlaşmaya SSCB ile savaşmayacağı ve kendisine silahların gönderilmesi ile ilgili maddeleri koydurmasından bu dönemde güvenlik için bloklaşmaların içine girmeye meyilli olunsa da bunu yaparken son derece temkinli olunmaya çalışıldığını görmekteyiz.

Türkiye'nin devamlı olarak bir blok içinde hareket etmek yerine gidişata göre hareket etme politikası İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokmak için gayretlerine Türkiye'nin karşılığında da görülebilir. Örneğin 1941 yılı başlarında Nazi Almanya'sının Balkan ülkelerini ele geçirmesi sonrası Hitler'in Türkiye üzerinden İngiliz petrol bölgelerine ulaşmasından çekinen İngiltere Başbakanı Winston Churchill Türkiye'nin savaşa girmesi halinde her türlü desteği vereceğini belirtmiştir.[19] Savaş sırasında müttefiklerin gerçekleşen Kazablanka ve Tahran Konferanslarında da, müttefiklerin dışişleri bakanlarının bir araya geldiği 19-30 Ekim arası toplantıda da Türkiye'nin savaşa girmesi görüşülmüş, İngiltere Başbakanı Churchill ve İngiltere Dışişleri Bakanı İnönü'yü ikna etmek için Türkiye'ye gelmişlerdir. Buna karşın bu dönemde Türkiye'yi yönetenler Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğunu yöneten İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri gibi savaşa girersek kazanımlarımız olur gibi bir düşünceden ziyade güvenlik merkezli bir zihin yapısında olduklarından bu girişimler sonuçsuz kalmıştır.

Bu dönemde Türkiye'nin savaşın dışında kalmak istemesine rağmen savaşa katılması yönündeki ısrarları kesin bir dille reddetmediğini bir takım bahaneler öne sürdüğünü ya da belirli koşulların sağlanması halinde savaşa girebileceğini belirttiğini de görmekteyiz. Bu durum savaş içinde ve oluşturulacak savaş sonrası düzende yalnız kalmamak isteği ile açıklanabilir. Örneğin sonrasında daha önce zikredilmiş olan gerekçeleri öne sürerek savaşa girmese de 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile imzalanan Karşılıklı Yardım Antlaşması ile Türkiye belirli koşullar altında savaşa gireceğini ilan ediyordu. Kazablanka Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa girmesinin

[19] Gönlübol ve diğerleri, *a.g.e.*, s.163.

geniş bir şekilde görüşülmesinin ardından da Churchill konuyu İnönü ile görüşmek için Türkiye'ye gelmiş ve İnönü Türkiye'nin kesinlikle savaşa girmeyeceğini söylememiş bunun yerine savaşa girmek için ordusunun hazırlıklı olmadığını belirtmiş Churchill de müttefikler tarafından bu konuda Türkiye'ye yardım edilebileceğini söylemiştir.[20] Savaş içinde gerçekleşen Tahran Konferansında da İnönü'nün Churchill ve ABD Devlet Başkanı Roosevelt tarafından Kahire'ye davet edilerek konunun görüşülmesi kararlaştırılmış, bunun sonucunda gerçekleşen Kahire'deki görüşmelerde İnönü gerekli silah ve malzemenin sağlanması halinde ülkesinin savaşa gireceğini söylemiş ve bu durumun gereği olarak Türk ve İngiliz yetkililer arasında Türkiye'nin ihtiyaçlarının belirlenmesine yönelik görüşmeler yapılmasına rağmen anlaşma sağlanamamıştır.[21]

Türkiye'nin savaş sırasında gelişmeleri yakından izleyip kazanan tarafa oynama eğilimi olduğu da göze çarpmaktadır. Bunu savaşın başlarında Alman ve İtalyan tehlikesinden dolayı İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmaya çalışan Türkiye'nin 1941'de Almanya ile Saldırmazlık Paktı imzalamasında görmekteyiz. 1943 yılından itibaren ise Almanya'nın üstün durumunu kaybetmesiyle Türkiye'nin savaş dışı konumunu sürdürmekle beraber İngiltere ve ABD yörüngesine kaymaya başladığını gözlemlemekteyiz. Yukarıda bahsedilmiş olan İngiltere ve ABD'nin Türkiye'nin savaşa katılımı ile ilgili girişimleri sonrası Türkiye'nin savaşa katılmayı ilke olarak doğru bulması sadece askeri gücünün yeterli olmadığını belirtmesi bunu açıkça göstermektedir. Ayrıca o döneme kadar Türkiye'de oldukça geniş bir faaliyet alanı bulan Türkçü-Turancı görüşlerin tam da Almanya'nın İkinci Dünya Savaşında üstün pozisyonunu kaybettiği dönemde ezilmesi ve kısa süre önce Alman büyükelçi Von Papen'e suikast düzenledikleri gerekçesiyle ağır cezalara çarptırılan Sovyet vatandaşlarının bu dönemde serbest bırakılması bu açıdan kayda değerdir.[22] Türkiye'nin 1945 yılında Almanya'nın mağlubiyetinin kesinleşmesinin ardından Almanya'ya savaş ilan etmesi de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Türkiye Almanya'ya savaş ilan ederek savaş sonrası düzenin masaya yatırılacağı San

[20] Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s.81.
[21] *A.g.m.*, 82.
[22] *A.g.m.*, 85.

Francisco Konferansına katılabilmek ve Yalta Konferansı kararları uyarınca oluşturulacak Birleşmiş Milletlerin asıl üyeleri arasında yer alabilmek istemiştir.[23]

Türkiye açısından dönemin temel kaygılarından biri de işgale uğramadır.[24] Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikaları Türkiye'yi bu ülkeler tarafından işgale uğrama korkusundan dolayı İngiltere ve Fransa'ya yakınlaştırmıştır. Savaş içinde oluşan Türkiye-Almanya yakınlaşması da işgale uğrama kaygısına bağlanabilir. 1941'de Almanya ile yapılan saldırmazlık paktının Hitler'in SSCB'ye saldırı hazırlığı içinde olduğu ve İngiltere'nin de Türkiye'nin savaşa girmesi için girişimlerde bulunduğu bir süreçte yapıldığı düşünüldüğünde Hitler'in SSCB harekatı sırasında Türkiye'nin savaşa katılımıyla yeni bir cephe açılmasını önleme amacı olduğu görülür. Böyle bir ortamda Almanya ile anlaşmamanın Türkiye'yi Almanya'nın açık hedefi haline getireceği de kuvvetle muhtemeldir ki muhtemelen bu dönem Türkiye'yi yönetenler tarafından düşünülmüştür.

Milli Mücadele döneminden beri Türkiye'nin iyi ilişkiler içinde olduğu SSCB'den uzaklaşması ve Soğuk Savaş döneminden günümüze kadar ABD'nin liderliğini yaptığı NATO içinde yer alıp Batı merkezli dış politika izlemesinin önünü açan gelişmeler de bu dönemde başlamıştır. Türkiye'nin Almanya ile saldırmazlık paktı imzalamasından dört gün sonra Almanya'nın SSCB'ye saldırması bir anlamda Almanya'nın SSCB'yi işgal etmesini Türkiye'nin kabul etmesi anlamına geliyordu ve bunu SSCB'nin içine sindirmesi imkansızdı. Hem bu olay hem de daha önce zikredilen SSCB ile Almanya savaş halinde iken Türkiye-Almanya yakınlaşmasını gösteren diğer örnekler SSCB'nin Türkiye'ye bakışının değişmesinde önemli rol oynamıştır. Savaş sırasında SSCB'nin de içinde olduğu müttefik devletlerin Mihver Devletler karşısında üstünlüğü ele geçirmesi nedeniyle oluşan SSCB tehdidinden dolayı Türkiye'nin telaşlandığı da görülmektedir. 1943 yılında Churchill'in ziyareti sırasında İnönü savaştan galip çıkacak bir SSCB konusunda ciddi endişeleri olduğunu İngiliz Başbakanına iletmiş; Churchill'in bu konuda güvence vermesine rağmen İnönü endişelerini dile getirmeye devam etmiştir.[25] 1945 yılında Sovyetlerin bir nota ile Türkiye ve SSCB arasında 1925 yılında imzalanan ve 7 Kasım 1945'te

[23] *A.g.m.*, 82.
[24] Erhan Arda, ed. *Uluslararası İlişkiler* (Bursa: Ekin Yayınevi, 2013), s.786.
[25] Sönmezoğlu, *a.g.m.*, s.81.

süresi dolacak Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını yenilemeyeceğini bildirmesi akabinde Türkiye'nin ilişkileri onarmak için girişimleri sonrasında SSCB'nin Türkiye'den Boğazlar'da üs, Montrö Boğazlar Sözleşmesinde değişiklik ve toprak talep etmesi[26] Türkiye'nin bu endişelerinde çok da haksız olmadığını göstermektedir.

Özetleyecek olursak İkinci Dünya Savaşından ötürü Türkiye'nin bu dönemdeki politikasında savaştan uzak durma ve işgale uğramama çabalarının ön plana çıktığını görmekteyiz. Türkiye'nin bu dönemde dış politikasında tarafsızlık ilkesinin hakim olduğu da söylenemez. Tersine Türkiye savaş süresince güç dengesine göre saf belirlemeye çalışmıştır. Savaş sonrası Türkiye'nin SSCB'nin liderliğini yaptığı doğu bloğuna karşı ABD'nin liderliğini yaptığı Batı bloğu içinde dış siyasetini yönlendirmesi bu dönemde uygulanan politikaların en önemli sonucu olarak görülebilir.

1.3. 1945-1950 ARASI DÖNEM: (SOĞUK SAVAŞ/ ABD EKSENİNE KAYMA)

Bu dönemdeki Türk dış politikasında önceki dönemlerde görülen çok yönlülüğün kaybolduğunu ve bunun yerini ABD merkezli bir dış politikanın aldığını görürüz. Bu değişimin en önemli nedeni olarak uluslararası siyasal sistemdeki değişmeyle beraber Soğuk Savaş dönemine girilmesi görülebilir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve öncesinde çeşitli güç odaklarının birbiriyle rekabet ettiği çok kutuplu bir dünya düzeni vardı. Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri İngiltere ve Fransa manda adı altında Ortadoğu ve Afrika'da birçok ülkeyi sömürüyor ve kendi lehlerine oluşturdukları savaş sonrası düzeni devam ettirmeye çabalıyor; buna karşın Birinci Dünya Savaşından mağlup ayrılmış ve Versailles Antlaşması neticesinde ağır ekonomik sorunlarla karşılaşmış Almanya da tekrar ayağa kalkmaya çalışıyor ve İngiltere ve Fransa'nın oluşturdukları düzeni değiştirmek için bu devletlerle rekabet ediyordu. Birinci Dünya Savaşından galip ayrılmasına rağmen İngiltere ve Fransa'nın elde ettiği kazanımları elde edemeyen ve bu devletler tarafından kandırılmış hisseden İtalya da başka bir güç odağı olarak

[26] Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 21. bs. (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2012), ss. 252-253.

belirmişti. Rusya'da ise Birini Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen devrimle Çarlık yıkılmış ve daha sonra meydana gelen gelişmeler sonucunda SSCB kurulmuştu. Yeni rejim gerek ülke içindeki muhalefete gerekse de Birinci Dünya Savaşına Rus Çarlığının müttefiki olarak girmiş devletlere karşı bir süre varlık mücadelesi vermiş fakat hem ülkesinin sınırlarında hem de dışında varlığını kabul ettirmesinin ardından yavaş yavaş yeni bir güç olarak dünya sahnesine çıkmaya başlamıştı. Pasifikte yeni bir güç olarak beliren Japonya yayılmacı politikalarıyla birçok devlet için tehdit oluştururken, ABD ise Birinci Dünya Savaşında olduğu gibi devreye girmesi halinde dengeleri değiştirecek bir güç olarak duruyordu.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise bu çok kutuplu ve kaotik ortamın yerini iki kutuplu bir dünya düzeni almıştı. Yeni Dünyada ABD ve SSCB yegâne güçler olarak belirmiş diğer devletler adeta ABD ya da SSCB'ye yakın devletler olarak birbirinden ayrılmıştı. Böyle bir ortamda Türkiye de yerini ABD'nin yanında almıştı.

Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde ABD merkezli bir dış politika izlemesinin nedenlerinden biri İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye-SSCB ilişkilerinin bozulmasıydı. SSCB'nin Türkiye'den talepleri artık bu ülkenin Türkiye'nin güvenliği için ciddi bir tehdit olacağı anlamına geliyordu. SSCB ile Türkiye'nin tek başına başa çıkacak gücü yoktu. Bu nedenle ya SSCB'nin savaş sonrası taleplerini ve daha sonraki dönemlerde gelebilecek benzer taleplerini kabul edecek ya da SSCB'ye karşı başka bir güce dayanacaktı. İşte böyle bir ortamda Türkiye dünyanın en büyük iki gücünden biri haline gelen komşusu SSCB'ye karşı ABD'ye dayanma yoluna gitmişti. SSCB ve müttefiklerinden gelebilecek tehditlere karşı ABD öncülüğünde kurulan bir savunma örgütü olan NATO'ya ilk üyelik başvurusunun Cumhuriyet Halk Partisi döneminde 11 Mayıs 1950'de yapılması da bu dönemde SSCB'nin Türkiye için bir tehdit haline gelmesinin sonucudur.

Bu dönemdeki Türkiye-ABD yakınlaşmasının bir nedeni de ABD için Türkiye'nin öneminin artmasıydı. İngilizlerin çekilmesinin ardından Yunanistan'da komünist bir grubun işbaşına gelmesi ABD'yi telaşlandırmıştı. ABD'ye göre zaten Doğu Avrupa ülkelerini uydu devleti haline getirmiş SSCB etki alanını Yunanistan ve Türkiye'yi de içine alacak şekilde güneye doğru genişletirse ABD için hayati öneme sahip

Ortadoğu bölgesinde tehdit haline gelebilirdi. Bu yüzden ABD için Türkiye ayrı bir önem kazanmıştı.[27]

ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikası da Türkiye-ABD yakınlaşmasının bir nedeniydi. Özellikle 1947'de ABD tarafından Türkiye ve Yunanistan'a verilen Truman yardımları bu politikanın bir sonucudur.[28] ABD için Türkiye'nin önemini arttıran diğer bir unsur da askeri sebeplere dayanıyordu. ABD'nin bu dönemdeki bombardıman uçaklarının çoğu kısa menzilliydi. Bu yüzden ABD gerekirse SSCB'yi vurabilmek için üs olarak kullanabileceği Türkiye gibi ülkelere ihtiyaç duyuyordu.[29] Bu nedenlerden dolayı Türkiye jeostratejik önemini kullanarak Sovyet tehdidini dengelemeye çalışmıştır.

Truman yardımlarının kabulü, NATO'ya üyelik başvurusu gibi Türkiye'nin ABD ile beraber İsrail'i ilk tanıyan ülkelerden biri ve bu devleti tanıyan ilk Müslüman ülke olması da bu dönemde ABD ekseninde gelişen Türk dış politikasının somut örneklerinden biridir. İsrail'in Ortadoğu'da bağımsız bir Yahudi devleti olarak ilan edildiği 1948 yılında kendini Arap ülkeleriyle savaşın içinde bulmuş ve Arap ülkeleriyle İsrail arasındaki savaşlar, çatışmalar uzun yıllar boyunca sürmüştür.[30] Ayrıca İsrail'in kurulduğunu dünyaya ilan eden bildiride de bu devletin Yahudi halkının tarihi haklarına dayanarak kurulduğu açıklanmıştır. Bu tarihi haklar kavramı da Siyonist propaganda da önemli yer tutan "vaad edilmiş topraklar" kavramına dayanmaktadır ve İsrail'in bağımsızlığını sürdürmekle yetinmeyeceğini ve bundan sonraki amacının genişleme politikası olacağını göstermektedir.[31] Bu nedenle de etrafı Arap ülkeleri ile çevrili İsrail ile Arap ülkeleri arasında 1948 Savaşı'nın ardından da çatışmaların yaşanması o dönemde tahmin edilebilir bir durumdu. Bir Müslüman ülke olarak Türkiye'nin böyle bir ortamda İsrail'i tanıması Müslüman-Arap dünyasıyla ilişkilerini kopma noktasına getirebilirdi. Buna rağmen Türkiye

[27] Arda, ed. *a.g.e.*, s. 476.
[28] *A.y.*
[29] Sönmezoğlu, *a.g.m.*, ss. 84-85.
[30] İsrail'in kuruluşu ve kuruluş sonrası gelişmeler için bkz. Lutfullah Karaman, "Siyonizm," https://islamansiklopedisi.org.tr/siyonizm [Erişim 17.01.2019].
[31] Karaman, *a.g.m.*

İsrail'i ilk tanıyan Müslüman ülke ve ABD'nin ardından bu ülkeyi ilk tanıyan ülkelerden biri olarak ABD'ye bağlılığını göstermiştir.[32]

Türkiye'nin bu dönemde SSCB yerine ABD'ye yakınlaşması CHP yöneticilerinin siyasal ve ekonomik düşünceleriyle de ilintilidir çünkü tek parti döneminde Türkiye-SSCB ilişkilerinin en sıcak olduğu zamanlarda bile sosyalizm ideolojisi model alınmamış ülkede komünist propaganda yasaklanmıştır. CHP'nin kurucusu Atatürk zaten yerli kapitalizmi yerinden etmeye hiç niyeti olmayan Batı'ya dönük ve laik bir çağdaşlaştırmacıydı.[33] Atatürk döneminde devletin resmi ideolojisi dışındaki ideolojilerin propagandasını yapmak yasak olduğu gibi sosyalizm propagandası yapmak da yasaktı ve sosyalistler çalışmalarını gizli yürütmek zorunda kalmıştı. İnönü döneminde ise bazı sol eğilimlerin kamuoyuna çıkmasına izin verilse bile bu eğilimler komünist düzeye ulaşamamış, sol-liberal çizgide kalabilmiştir.[34]

Türkiye'de çok partili hayata geçiş yılının 1946 yani İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonu olması da iki kutuplu dünyada ABD'nin müttefiklerinden biri olmasıyla açıklanabilir. Bu dönemde ABD ve müttefikleri genelde çok partili demokrasilere sahipken SSCB ve müttefikleri tek partili cumhuriyetlerden oluşuyordu.

Sonuç olarak devletlerin çoğunun çok kutuplu dünya düzeninden çift kutuplu dünya düzenine geçilmesiyle birlikte iki süper güç olarak beliren ABD veya SSCB'nin çıkarlarına uygun olarak politika üretmek durumunda kaldıkları bu dönemde Türkiye İkinci Dünya Savaşı sürecinde bu savaştan çok güçlenerek çıkan SSCB ile ilişkilerinin bozulması, ABD'nin Türkiye'nin jeostratejik konumunu SSCB'ye karşı bir araç olarak kullanmak istemesi, ülkeyi yönetenlerin komünizme bakışı gibi nedenlerden dolayı ABD'nin yanında yerini almış ve iç ve dış politikasında buna göre adımlar atmıştır.

---

[32] Türkiye'nin bu konudaki tutumunun İsrail'in kurulmasına öncülük eden İngiltere himayesindeki Ürdün ve Irak gibi krallıkların dahi İsrail'e karşı pozisyon aldığı bir ortamda gerçekleşmesi de kayda değerdir.

[33] Murat Belge, "Sol", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Ertuğrul Ahmet Tonak, Irvin Cemil Schick (drl.) (İstanbul: Belge Yayınları, 1998), s. 162.

[34] Mete Tunçay, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'a Kadar)," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), ss. 1953-1954.

BÖLÜM II

DEMOKRAT PARTİ'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

1946 yılında kurulan Demokrat Parti'nin 1950 yılında yapılan genel seçimler sonucunda iktidara gelmesiyle CHP'nin 27 yıllık iktidarı bitiyor ve Cumhuriyet tarihimizde ilk kez iktidar el değiştiriyordu. Demokrat Parti'nin iktidar süresi seçimleri kazandığı 1950 yılından 1960 Askeri Darbesine kadarki on yıllık süreyi kapsamaktadır. Bu bölümde bu on yıllık süre içinde Türkiye'nin Ortadoğu politikası incelenmeye çalışılacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin ABD yörüngesine kayma süreci Demokrat Parti döneminde de devam etmiştir. Bir önceki bölümde sözü edilen nedenden dolayı çok partili düzene geçilmesinde zaten Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde Batı bloğu içinde yer almasının rolü olmuştur. Bu dönemde ABD'nin kontrolünde, dış politika gibi devletin temel politikalarının değişmesine imkan vermeyecek şekilde çok partili hayata geçildiği söylenebilir. Bu sonuca ulaşmamızı sağlayabilecek verilerden biri bu dönemde ABD ve Türkiye'deki siyasal ortamın benzerliğidir. ABD'deki başlıca iki partinin Cumhuriyetçi Parti-Demokrat Parti olduğu düşünüldüğünde Türkiye'deki Cumhuriyet Halk Partisi- Demokrat Parti ayrımının hem isim benzerliği hem parti sayıları bakımından ABD'deki modele ne kadar benzediği görülür.[35] Bu konu ile ilgili verilebilecek başka örnekler de DP kurucularının parti kurulmadan daha birkaç ay önce CHP üyesi olması, DP'nin ilk genel başkanı ve DP iktidara geldikten sonra Cumhurbaşkanı olan Celal Bayar'ın Atatürk'ün son başbakanı olması, çok partili hayata geçiş kararının alınmasından sonra sol partilerin de bu düzen içinde yer alacağını sanan iki sol partinin kapatılması ve sol hareketlerin şiddetle bastırılması, CHP'den sonra iktidara gelen DP'nin

[35] Arda, ed. *a.g.e.*, s.792.

ABD'nin ekonomik çıkarlarıyla uyumlu liberal bir politika izlemesi olarak sıralanabilir.[36] CHP'nin DP'nin dış politikasına 1958'e kadar ciddi sayılabilecek bir eleştiri getirmemesi de bu açıdan kayda değerdir.[37]

Demokrat Parti'nin dış politikasını incelediğimizde bu dönemde dış politikanın bir önceki bölümde bahsettiğim SSCB tehdidine göre şekillenmeye devam ettiğini görmekteyiz. Türkiye bu tehdidi CHP döneminin sonlarında olduğu gibi ABD'ye dayanmayla önleme yoluna gitmiştir. Demokrat Parti'nin SSCB'ye karşı güvenliğini sağlamak için sırtını ABD'ye dayayarak politika izlemesinin somut örneği ABD'nin ve müttefiklerinin SSCB'ye karşı oluşturdukları bir savunma örgütü olan NATO'ya girme konusundaki isteğinde görülebilir. Demokrat Parti daha iktidara geldiği ilk sene NATO'ya üyelik başvurusunu yenilemiştir. DP iktidarının NATO üyesi olabilmek için Türk askerlerini kendisine çok uzak bir coğrafya olmasına rağmen Kore'ye savaşmaya göndermekten çekinmemesi NATO'yu güvenliğini sağlama konusunda ne kadar kilit önemde gördüğünü göstermektedir. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermedeki niyeti NATO üyeliği için kullanışlı olduğunu göstermektir.[38] Bu noktada Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesinde 2. Dünya Savaşı sürecinde savaş dışı kalmak için uyguladığı politikaların oluşturduğu güvensizliğin NATO üyeliği önünde bir engel olmasını da önleme çabası olduğu söylenebilir. Türkiye'nin bu dönemde NATO üyeliği konusundaki hevesinin nedeni olarak güvenlik kaygısının yanında ordusunu güçlendirme ve ekonomik kalkınmasını sağlama isteği de gösterilebilir. NATO üyeliği sonrası Türkiye'nin ABD'den aldığı birçok askeri ve ekonomik yardım da bu durumu göstermektedir.

Türkiye'nin 1952'de NATO üyesi olduktan sonraki politikası bu örgüte üyeliği çerçevesinde gelişmiştir. Bunu Türkiye'nin Ortadoğu'da ABD'nin çıkarlarına hizmet eden ve SSCB'nin bölgeye sızmasını engelleme amacı taşıyan NATO benzeri savunma örgütleri kurma çabalarında görürüz. Bu çerçevede ilk önce Türkiye, ABD, İngiltere, Fransa ve Mısır arasında bir Ortadoğu savunma örgütü kurulması

[36]Cem Eroğlu, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Ertuğrul Ahmet TONAK, Irvin Cemil Schick (drl.) (İstanbul: Belge Yayınları, 1998), s. 115.
[37] Hüseyin Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası*" , Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu (drl.) (İstanbul: Der Yayınları, 1994), s. 117.
[38] İlter Turan- Dilek Barlas "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Faruk Sönmezoğlu (drl.) (İstanbul: Der Yayınları, 1994), s. 429.

düşünülmüştür ancak Mısır'ın bu öneriyi reddetmesi sonucunda bu girişim sonuçsuz kalmıştır.[39] Ortadoğu'da Sovyet yayılmasını önlemek için Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir askeri pakt oluşturma amacı bu girişimden sonra da sürmüştür. 1953'te ABD Başkanı olarak göreve başlayan Eisenhower ve onun dışişleri bakanı John Foster Dulles komünizmi geriletmek amacıyla SSCB ve Çin'in yakınındaki ülkeleri bir askeri pakt içinde toplayarak bu ülkeleri çevrelemeyi temel politikaları haline getirmişlerdir.[40] ABD Dışişleri Bakanı Dulles 1953 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyaret esnasında "Kuzey Kuşak İttifakı" projesi adıyla bu politikasını dillendirmiştir.[41]

Türkiye'nin Ortadoğu'da bir askeri pakt oluşturma çabaları 1955 yılında hızlanmıştır. Bu yıl Başbakan Adnan Menderes bu amaçla kalabalık bir delegasyon ile birlikte Irak, Suriye ve Lübnan'ı kapsayan bir Ortadoğu gezisine çıkmıştır.[42] Sonuç olarak Türkiye'nin bu çabalarının da etkisiyle ABD'nin Kuzey Kuşak İttifakı projesi çerçevesinde Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere'nin katılımıyla Bağdat Paktı oluşturulmuştur.[43]

Ortadoğu'da ABD'nin öncülüğünde bir savunma organizasyonu kurma girişimleri ayrıca Türkiye'yi hem SSCB'nin hem de Müslüman-Arap devletlerinin hedefi haline getirmiştir. Buna örnek olarak 1951'de Türkiye, ABD, İngiltere, Fransa ve Mısır arasında kurulması planlanan Ortadoğu Savunma Organizasyonuna SSCB'nin tepkisi verilebilir. SSCB 1951'de verdiği nota ile Türkiye'nin NATO'ya bağlılığının ve Türk topraklarında ABD desteğiyle üsler kurulmasının emperyalist devletlerin SSCB'ye karşı saldırgan amaçları için Türkiye'yi üs olarak kullanma amacı taşıdığını belirtti. Aynı yıl içinde SSCB tarafından verilen bunu takip eden notada ise kurulması düşünülen Ortadoğu Savunma Organizasyonunun saldırgan niyetler

[39] Bağcı, a.g.m., s. 93.
[40] M. Bürkan Serbest, "*Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü"*, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 5, S. 3, ss. 402-403, http://journals.manas.edu.kg/mjsr/archives/Y2016_V05_I03/2d284b80f833affe300eb6058aa4f7bd.pd [Erişim 21.05.2019].
[41] Bağcı, *a.g.m.,* s. 94.
[42] *A.g.m.,* 96.
[43] Yapıcı, *a.g.m.,* s. 31.

taşıdığı ve bunun gerçekleşmesi halinde sorumluların sonuçlarına katlanacağı belirtilerek Türkiye tehdit edildi.[44]

SSCB 1955 yılında oluşturulan Bağdat Paktına da tepki göstermiştir. 16 Nisan 1955 tarihinde Sovyet Dışişleri Bakanı yaptığı resmi açıklamada Bağdat Paktı'nı kastederek bazı batılı güçler tarafından kurdurulan askeri gruplaşmaları reddetmiş ve ülkesinin Ortadoğu'da iddia edilenin aksine yayılmacı emellerinin olmadığını açıklamıştır.[45]

Bağdat Paktı sadece SSCB'nin değil dönemin Baasçılık, Arap milliyetçiliği ve sosyalizm düşüncelerinin etkisinde kalmış Müslüman-Arap devletlerinin de tepkisini çekmiştir. Buna örnek olarak o dönem Arap milliyetçiliği ideolojisinin bayraktarlığını yaparak Ortadoğu'da liderliğe oynayan Mısır'ın Türkiye'ye bakışı verilebilir. Türkiye ve Irak arasında askeri bir pakt oluşturulmasının gündeme gelmesi üzerine Mısır Milli İdare Bakanı Albay Salem yaptığı açıklama ile bu girişimlerin Arap Birliğini bozmaya yönelik girişimler olduğunu açıklamıştır. Mısır ayrıca Arap Birliği Ortak Güvenlik Paktı'nı imzalayan tüm üye ülkelerin başkanlarını toplantıya çağırmış ve bunun üzerine 25 Ocak 1955'de "Arap Başkanları" toplantısı başlamıştır. Konferans süresince Mısır Cumhurbaşkanı Nasır Türkiye'ye ağır eleştiriler yöneltmiş ve Irak'ın Arap Birliği'nin bir üyesi olarak birliğin onayını almadan böyle bir adım atmaması gerektiğini belirtmiştir.[46] Bağdat Paktının kurulmasından sonra da Nasır bu paktı emperyalist bir oyun olarak görmüş ve Irak'ın Siyonizm'e hizmet ettiğini söylemiştir.[47]

Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerini Amerikan çıkarlarına uygun bir askeri paktın içine çekme girişimleri başka Arap devletlerinin de tepkisini çekmiştir. 1957 yılındaki Türkiye-Suriye gerilimi, Türkiye'nin paktın alanını geniş tutmak için tüm çabalarına rağmen Ortadoğu'daki devletler arasından Bağdat Paktına katılımın Irak ve İran ile sınırlı kalması, 1958 Irak Darbesi, Suudi Arabistan Başbakanı Emir Faysal'ın Nasır

---

[44] Behçet Kemal Yeşilbursa, "*Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950-1960),*" History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı (Samsun 2010), ss. 73-74, http://www.historystudies.net/dergi/tar201512b102a.pdf [Erişim 11.06.2019].
[45] Bağcı, *a.g.m.*, s. 100.
[46] *A.g.m.*, 97-98.
[47] M. Hakan Yavuz, "İkicilik (Dualitiy): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu (drl.) (İstanbul: Der Yayınları, 1994), s. 247.

ile buluşarak Irak'ın söz konusu sözleşmeyi imzalarsa Arap Birliğinin Ortak Güvenlik Paktı'ndan çıkacağını açıklaması bu durumun örnekleridir. ABD öncülüğünde Ortadoğu ülkelerini içine alacak şekilde ABD öncülüğünde bir askeri pakt oluşturma girişimlerine Arap ülkelerinin tepkisinin nedeni olarak ABD'nin o dönem bu ülkelerin en çok problem yaşadığı devlet olan İsrail'e kuruluşundan bu yana verdiği destek gösterilebilir. İsrail'in kuruluşundan bu yana bu devlete her türlü desteği veren ABD küçük devletler üstündeki nüfuzunu kullanarak İsrail'in kuruluş aşamasında da Filistin topraklarının yarsından fazlasının Yahudilere bırakılmasını öngören taksim kararının BM Genel Kurulu'ndan geçmesinde büyük rol oynamış ve Arap-İsrail Savaşları'na giden sürecin önünü açmıştır.[48]

Bu dönemin Türkiye açısından dikkat çekici olaylarından biri de SSCB'nin Türkiye ile ilişkilerini düzeltme çabalarına DP iktidarının kayıtsız kalmasıdır. SSCB Stalin'in ölümünden sonra barış içinde bir arada yaşama tezi ile dış politikasında yumuşama dönemine girmiştir. SSCB bu yeni politikası çerçevesinde 1953 yılında Türkiye'ye gönderdiği nota ile Türkiye'den herhangi bir toprak ve Boğazlar'da ayrıcalık talebi olmadığını bildirmiştir.[49] Türkiye ise SSCB'nin bu yeni yönelimini Sovyet yayılmacılığının yeni bir aracı olarak görmüş ve bu yolla SSCB'nin saldırgan amaçlarını örtbas etmeye çalıştığına inanmıştır. Örneğin dönemin Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü SSCB'nin güler yüz politikasına geçiş yaparak kötü niyetli amaçlarını gizlemeye çalıştığına inanıyordu.[50] O dönem İngiltere'nin Ankara'daki büyükelçisi Helm de Türkiye'nin SSCB'nin bu yaklaşımlarından hiç etkilenmediğini belirtmiştir.[51] Stalin'in ölümünün ardından üç yıl geçmesine karşın SSCB'nin barış içinde bir arada yaşama tezi çerçevesindeki yumuşak politikası devam etmiştir. Bu çerçevede 1956 yılının Mart ayında Sovyet Hükümeti basına Türkiye-SSCB ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiğine dair yazılar yayınlatıyor, Sovyet basınında ise Menderes'in Moskova'ya davet edildiği haberleri çıkıyordu.[52] Ancak Türkiye SSCB'ye karşı pozisyonunu korumuştur. Dışişleri Bakanı Köprülü NATO'nun kuruluşunun yedinci yılı kutlamaları nedeniyle 1956'da yaptığı konuşmada

[48] Karaman, a.g.m.
[49] Sander, *a.g.e.*, s. 372.
[50] Bağcı, *a.g.m.*, s.105.
[51] Yeşilbursa, *a.g.m.*, s.78.
[52] Bağcı, *a.g.m.*, s.106.

Sovyetlerin artık daha da sıklaşan barış çağrılarına şüpheyle yaklaştığını söylüyordu. Aynı yıl eşi ile birlikte Türkiye'ye gelen ABD Başkan Yardımcısı Richard Nixon da Türkiye'nin SSCB'ye karşı tutumunu takdir etmişti.[53]

Türkiye'nin SSCB'nin barış çağrılarına karşı bu ihtiyatlı tavrı İkinci Dünya Savaşından kalma SSCB'ye yönelik güvensizliğinin ne kadar derin olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren Batı'ya yakınlaşması, Truman ve Marshall yardımlarından faydalanması ve NATO üyeliği sonrası aldığı iktisadi ve askeri yardımlar neticesinde ABD'ye bağımlılığının iyice artması da bu katı tutumunun nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Komünist Parti'nin 20. Kongresinde barış içinde bir arada yaşama anlayışı içinde açıklanan ilkeleri yanlış yorumlayan Macaristan'ın işgal edilmesi, Polonya'ya karşı ise askeri müdahalenin eşiğine gelinmesi ancak Polonya'nın SSCB yörüngesinden çıkmayacağı ile ilgili garanti vermesiyle bundan vazgeçilmesi[54] Türkiye'nin bu konudaki şüpheyle yaklaşımının çok da haksız olmadığını göstermektedir. SSCB Polonya ve Macaristan konusundaki tavrıyla Stalin'in ölümünün ardından ortaya koyduğu barışçıl dış politika anlayışının Dışişleri Bakanı Köprülü'nün ifade ettiği gibi dünya siyasetinde etkin bir güç olarak beliren Bağlantısız Ülkeler'i kendi safına çekmek için bir taktik olduğunu kanıtlamıştır.

DP'nin Ortadoğu'da Batı ile askeri ve ekonomik işbirliğini geliştirmeye ve Sovyet yayılmacılığını önlemeye dayalı politikasında sabırlı olduğunu ve Batı ile yakın ilişkilere tereddütlü bakan ya da kesin bir şekilde karşı çıkan, kendi politikasına ağır eleştiriler yönelten ülkeleri bile Batı ittifakına çekmek için çaba gösterdiği görülmektedir. Buna örnek olarak kamuoylarından çekindikleri için ABD kampında siyaset yapma konusunda temkinli davranan Bağdat Paktı'na da katılmayan Ürdün ve Lübnan'da da Sovyet destekli hükümetlerin işbaşına gelme durumu olduğunda Türkiye'nin tavrı verilebilir. 1958 Irak Darbesinin ardından bu ülkelerde de benzer bir darbe olma olasılığı gündeme gelince Türkiye ABD ve İngiltere'nin bu ülkelere kendi topraklarını kullanarak çıkarma yapmasına izin vermiştir. Başbakan Menderes'in Bağdat Paktı'nı oluşturmak için çıktığı Ortadoğu gezisi kapsamında Lübnan ve SSCB'ye yakın Ortadoğu ülkelerinden biri olan Suriye'yi de ziyaret

[53] *A.y.*
[54] Sander, *a.g.e.*, ss.381-386.

etmesi bu durumun başka bir örneğidir. Menderes'in ABD'ye mesafeli ülkeleri de kendi safına çekmeyi ne kadar önemsediği en somut olarak Nasır örneğinde görülebilir. Başbakan Menderes Amerikan emperyalizmine karşı olmasıyla sembolleşen ve Türkiye'ye daha önce de zikredildiği üzere çok sert eleştiriler yapan Mısır Cumhurbaşkanı Nasır ile ilişkileri düzeltmek için ciddi çaba sarf etmiştir. Menderes Nasır'ın Bağdat Paktı'na yönelik sert eleştirilerine paktın Arap Birliği'ni bölmeye yönelik bir amacı olmadığını dolayısıyla Nasır'ın eleştirilerini anlayamadığını söyleyerek yumuşak bir üslupta yanıt vermiştir.[55] Başbakan Menderes Mısır ile ilişkilerini düzeltmek için Irak Başbakanı Nuri Said'in arabuluculuğundan da faydalanmak istemiştir. Menderes bu süreçte Türkiye ve Mısır arasındaki soğukluğu Nasır ile yüz yüze görüşerek aşmayı çok istemiş hatta Menderes'in Kahire ziyareti için bir grup gazeteci de öncü olarak Mısır'a gitmiştir.[56] Mısır'a giden Ankara Valisi Kemal Aygün de Büyükelçi Mahmut Dikerdem ile birlikte konu ile ilgili Nasır ile konuşmuştur. Nasır bu görüşmede Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinden ve ABD'nin öncülüğünde bir askeri pakt oluşturmak istemesinden dolayı Menderes ile görüşemeyeceğini bunun kendi halkı tarafından kabul edilemeyeceğini belirtip Menderes ile buluşmayı kabul etmemiştir.[57]

Nasır'ın bu açıklamalarından da anlaşılabileceği gibi bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerini ABD ve İngiltere'nin yönlendirdiği bir oluşum içinde toplama amacı bölge halklarının tepkisinden dolayı çok zordu. Bu zorluğun nedeni olarak Birinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu ülkelerinin büyük çoğunluğunun DP döneminde ABD'ye yakın siyaset izleyen İngiltere ve Fransa tarafından sömürülmüş olmasından dolayı bölge halklarındaki bu ülkelere karşı olan nefretin etkili olduğu düşünülebilir. Bu noktada ayrıca SSCB'nin bölgede sömürgeci bir geçmişinin olmamasının Ortadoğu'ya sızmasını kolaylaştırdığı da düşünülebilir. Türkiye'nin işini zorlaştıran bir başka neden de İsrail ile olan yakın ilişkileriydi. 1948 yılında bağımsızlığını ilan etmesinden beri Arap devletleri ile çatışma halinde olan İsrail ile yakın ilişkilerinin olmasının Türkiye'yi bölge halklarının gözünde emperyalist devletlerin çıkarlarına hizmet eden ülke konumuna sokması kuvvetle muhtemeldir. Türkiye-İsrail arasındaki yakın ilişkiler ve bu ilişkilere Arap Dünyasının tepkisine

[55] Bağcı, *a.g.m.,* s.99.
[56] Yeşilbursa, *a.g.m.,* s.79.
[57] Bağcı, *a.g.m.,* s.98.

örnek olarak İsrailli General Dayan'ın Türkiye ziyareti sonrası Arap basınında Türkiye'nin Arap ülkelerine karşı düşmanca siyaseti doğrultusunda bir Türk-İsrail askeri ittifakının oluşturulmaya çalışıldığına dair haberler çıkması verilebilir.[58] Türkiye'nin 1956 yılındaki Süveyş Krizi'nin ardından Tel Aviv Büyükelçisini geri çekmesi İsrail'e karşı bir hareket olarak yorumlanabilir. Ancak Türkiye'nin bu hamlesi İsrail'in İngiltere ve Fransa ile birlikte Mısır topraklarını işgal etmesine Bağdat Paktında kendisiyle beraber hareket eden Ortadoğu ülkelerinin hatta ABD'nin bile tepki göstermesi nedeniyle yalnızlaşmamak için yapılmış taktik bir manevradır. Türkiye zaten bu hamlesinin İsrail'e karşı bir hareket olmadığını hemen İsrailli yetkililere bildirmiştir.[59] Türkiye'nin Süveyş Krizi sonrası İngiltere'nin Bağdat Paktı toplantısına davet edilmemesinin geçici bir durum olduğunu İngilizlere aktarması ve İngiltere'nin Bağdat Paktı'ndan çıkarılmasını önlemesi[60] Süveyş Krizi ile ilgili tepkilerindeki samimiyetsizliği göstermektedir.

Türkiye DP döneminde üyesi olduğu NATO'nun politikaları uğruna yeri geldiğinde Müslüman halkları karşısına almaktan da çekinmemiştir. BM'de Cezayir'in bağımsızlığı aleyhine oy kullanılması, Süveyş Kanalı konusundaki İngiltere- Mısır anlaşmazlığında İngiltere'nin tezinin desteklenmesi gibi durumlar bu durumun örnekleridir.

Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikasının tarafsızlık ilkesiyle bağdaşmadığını ve Batı ittifakı içindeki yerine göre belirlendiğini de görmekteyiz.[61] Bunun en somut örneğini Türkiye'nin 1955'de katılımcılarının çoğunluğunu ABD ile SSCB'nin başını çektiği iki kutuplu dünya düzeninde bağlantısızlık politikasını kullanarak ayakta durmaya çalışan yeni bağımsızlığını kazanmış Asya ve Afrika ülkelerinin oluşturduğu Bandung Konferansı'ndaki[62] tavrında görebiliriz. Türkiye Bandung Konferansı'nda tarafsızlık politikasını eleştirmiş ve tüm ülkeleri komünizme karşı birlik olmaya davet etmiştir.[63]

---

[58] *A.g.m.*, 92.
[59] Yapıcı, *a.g.m.*, s. 32.
[60] Bağcı, *a.g.m.*,s.108.
[61] Eroğlu, *a.g.m.*, s. 122.
[62] Sander, *a.g.e.*, ss.431-432.
[63] Turan-Barlas, *a.g.m.*, s.430.

Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikasının tek parti dönemindeki güvenlik kaygısının ön planda olduğu statükocu politikanın aksine aktif ve revizyonist bir dış politika olduğu da söylenebilir. Daha önce bahsettiğim bölgedeki ülkeleri bir askeri pakt aracılığıyla birleştirme çabaları bu durumu göstermektedir. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi, NATO üyeliği için çabaları, Bağlantısız Ülkeler'i dahi Batı ittifakına çekme çabaları, 1958'deki Irak Darbesinin ardından Irak'ta işbaşına gelen yönetimi devirmek için bu ülkeye askeri operasyon yapmak istemesi[64] gibi olaylar bu konuda verilebilecek diğer örneklerdir.

Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu'da Sovyet etkisinin yayılmaması için Amerikan destekli askeri müdahalelere destek vermesi, topraklarını SSCB için tehdit olacak şekilde Amerika'nın kullanımına açması gibi durumlar da politikalarının ne kadar ABD'ye angaje olduğunu göstermektedir. Türkiye 1958'deki Irak Darbesinin ardından Ürdün ve Lübnan'da da Sovyet destekli yönetimlerin işbaşına gelmesi riski üzerine İncirlik üssünün ABD deniz piyadelerinin Lübnan'a müdahalesi sırasında lojistik amaçlarla kullanılmasına izin vermiştir.[65] NATO savunma doktrininin değişmesiyle birlikte ABD'nin SSCB için tehdit oluşturacak şekilde Jupiter ve Thor füzelerini Türkiye'ye yerleştirmesi ile ilgili anlaşma da 1959'da imzalanmıştır.

Türkiye'nin DP döneminde Batı yandaşlığını kendisi gibi ABD'ye yakın Ortadoğu ülkelerinden bile ileri taşıdığını görmekteyiz. Örneğin Ürdün ve Lübnan Türkiye gibi ABD'ye yakın ülkeler olmalarına rağmen Arap Birliğini karşılarına alıp Bağdat Paktı'na katılmayı göze alamamışlardır.[66] Süveyş Krizi sonrası yaşanan gelişmeler de Türkiye'nin Batı eksenli dış politikasının Bağdat Paktı üyesi ülkelerin bile önüne geçebildiğini göstermektedir. Örneğin İngiltere'nin 1956 yılında Nasır'ın Süveyş Kanalını millileştirdiğini açıklamasının ardından Fransa ve İsrail ile birlikte Süveyş bölgesini işgal etmesi üzerine Bağdat Paktı'ndan çıkarılması gündeme gelmiş ve bunu Türkiye önlemiştir.[67]

Demokrat Parti döneminin ayırt edici özelliklerinden biri de ileriki dönemlerde Türk dış politikasının temel konularından biri olacak ve Türkiye'nin Ortadoğu

[64] Yapıcı, *a.g.m.*, s.32.
[65] A.y.
[66] Bağcı, *a.g.m.*, ss. 97-98.
[67] *A.g.m.*, 108.

politikasının değişmesine neden olacak Kıbrıs sorununun bu dönemde ortaya çıkmasıdır. Rumların adayı İngiliz boyunduruğundan kurtarmak için girdiği mücadele sonucunda taviz veren İngiltere yükünü hafifletmek için 1955 yılında Türkiye'yi de görüşmelere davet etmiş Türkiye'nin de bunu kabul etmesi üzerine Kıbrıs meselesinin Türk dış politikasının temel konularından biri olduğu uzun dönem başlamıştır.[68] Türkiye'nin uyguladığı Ortadoğu politikası Kıbrıs meselesini de bu dönemde etkilemiştir. Örneğin bölgede Mısır ile rekabete girilmesinin etkisiyle Nasır her uluslararası platformda Kıbrıs ile ilgili olarak Rum tezini desteklemiştir.[69]

Türkiye Kıbrıs ile ilgili Mısır gibi Ortadoğu'da rekabet halinde olduğu ülkeler bir yana müttefikleri tarafından bile hayal kırıklığına uğratılmıştır. Eisenhower doktrini uyarınca ABD'nin desteklediği ülkelerden olan Lübnan Kıbrıs konusunda BM'de Türkiye'yi desteklememiş, Irak da Bağdat Paktı içinde olmasına rağmen BM'de Kıbrıs konusunda Yunanistan lehine oy kullanmıştır.[70] Bağdat Paktı'nın bir diğer üyesi olan ve Süveyş Sorunu gibi birçok konuda Türkiye'nin desteklediği İngiltere de Kıbrıs meselesinde Türkiye'yi dışlayıp sadece Yunanistan ve Kıbrıs Rumlarıyla görüşerek sorunu çözmeye çalışarak Yunanistan'dan yana tavır almıştır. İngiltere'nin Türkiye'nin istediği taksim tezini kabul ettiğine dair çıkan bir yalan haber üzerine kutlama yapan Kıbrıs Türklerine İngilizlerin müdahalesi sırasında bir Türkün ölmesi de zaten gergin olan İngiltere-Türkiye ilişkilerini iyice germiştir.[71] Türkiye bu dönemde Ortadoğu'da ABD'nin istediği düzeni sağlamak için sürekli çabalamasına karşın Kıbrıs konusunda bu ülkenin de desteğini alamamıştır. 1957 yılından itibaren ABD Kıbrıs konusunda Yunanistan'ı desteklemeye başlamış ve Amerikan basınında Makarious'u öven yazılar çıkmıştır.[72] Türkiye'nin Kıbrıs konusunda bu şekilde yalnızlaşması Ortadoğu politikalarından kazanım elde etme konusunda çok da başarılı olamadığını göstermektedir. Türkiye başarılı olamasa da ABD ve İngiltere için Ortadoğu'daki önemini Kıbrıs konusunda bir koz olarak kullanmak istemiştir. 22

[68] Eroğlu, *a.g.m.*, s.126.
[69] Bağcı, *a.g.m.*, s.104.
[70] Yeşilbursa, *a.g.m.*, ss. 86-87.
[71] Esra Sarıkoyuncu Değerli, "*Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950–1960)*-", Gazi Akademik Bakış Dergisi, c. 6 S. 11 (Ankara 2016) ss. 95-96. http://www.gaziakademikbakis.com/dosyalar/91741b16-056f-4316-bb9f-bf24c750ba49.pdf, [Erişim 10.06.2019].
[72] *A.g.m.*, 95.

Mayıs 1958 tarihinde Başbakan Menderes İngiltere'ye karşı kozumuz Bağdat Paktı olmalıdır diyerek bu niyeti ortaya koymuştur.[73]

Türkiye'nin bu dönemde Batı ittifakı içinde yer almasının dolayısıyla da Ortadoğu politikasının buna göre şekillenmesinin çeşitli nedenleri olduğu söylenebilir. Bunlardan biri daha önce de sözü edilen Türkiye'nin Sovyet yayılmasını hayatta kalmasına yönelik bir tehdit olarak algılamasıdır. Diğer bir neden olarak da Osmanlı döneminde başlayan ve Cumhuriyet ile birlikte bir devlet politikası haline gelen batılılaşma hareketinin Demokrat Parti döneminde de devam etmesi gösterilebilir. DP her ne kadar iktidarı süresince Muhafazakar-İslamcı kesimler tarafından desteklenmişse de partinin üst yöneticilerinin kendisini destekleyen bu kesimlerle aynı zihin yapısında olduğu söylenemez. Bunu DP'nin en üst düzey yöneticilerinin parti kurulmadan birkaç ay öncesine kadar CHP üyesi olmasından anlayabiliriz. Ezanın Arapça okunmasına izin verilmesi gibi nedenlerden cesaret alan muhafazakar kesimler CHP'nin 27 yıllık baskıcı yönetimine karşı içlerinde biriktirdikleri öfkeyi bu dönemde çıkarmak istemişlerdir. Bu nedenle Atatürk'ün büst ve heykellerinin parçalanması, fes, çarşaf ve Arap harflerinin geri getirilmesinin istenmesi gibi eylemlerle karşılaşılmıştır.[74] Demokrat Parti'nin ise bu gibi olaylara yaklaşımı hoşgörülü olmamış, irticacı eylemlerin odağı olan kişilerin ve grupların üzerine gidilmiş, Başbakan Menderes irticacı hareketlere kesinlikle izin verilemeyeceğini ve laikliğin korunacağını belirtmiştir. Atatürk'ü Koruma Kanunu da bu dönemde yukarıda bahsettiğim türden eylemlerin artması üzerine çıkarılmıştır.[75] 1959 yılında Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusu yapılması da DP'nin yüzü Batı'ya dönük bir parti olduğunu göstermektedir. Batılılaşma rüzgarı da bu dönemde kamuoyunda devam etmekteydi. Örneğin Türkiye'nin NATO'ya katılımı kamuoyunda büyük bir zafer olarak nitelenmiş ve Tanzimat'tan beri sürmekte olan batılılaşma hareketinin ulaştığı başarılı bir yer olarak değerlendirilmiştir.[76]

---

[73] *A.g.m.*, 96.
[74] Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)* (İstanbul: Hil Yayınları, 1994) s.442.
[75] A.g.e., 442-447.
[76] Deniz Vardar, "Türkiye'nin Batı Avrupa Kurumlarına Girişi ve Kamuoyu", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Faruk Sönmezoğlu (drl.) (İstanbul: Der Yayınları, 1994), s. 376.

Demokrat Parti döneminde dış politikanın ABD'ye bu kadar bağımlı olmasında partiyi yönetenlerin zihinlerindeki ekonomik kalkınma modelinin ABD'nin öncülük ettiği liberal ekonomik model olması da gösterilebilir. Demokrat Parti 1951 yılında Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu'nu, 1954 yılında ise Petrol Kanunu'nu ülke ekonomisini daha da liberalleştirmek için çıkarmıştır. DP'li Ticaret Bakanı Meclis'te yaptığı konuşmada yabancı sermayenin ülkeye gelmesinin ana davaları olduğunu söyleyerek partinin ekonomide liberalleşmeye ne kadar önem verdiğini somut olarak ortaya koymuştur. DP'nin iktidara gelir gelmez dış ticareti büyük ölçüde serbestleştirmesi, özel girişimcilere yönelik bürokrasi engellerini kaldırması ve özel girişimcilere kredi sağlamak için Türkiye Sınai Kalkınma Bankasını kurması da ekonomik liberalleşmeye ne kadar önem verdiğini göstermektedir.[77]

Demokrat Parti'nin dış politikasının sonuçlarına eğilecek olursak birçok konuda istenilen hedefe ulaşılamadığını söyleyebiliriz. Demokrat Parti'nin uyguladığı bölgeye yönelik politikayla istediği sonuca ulaşamadığının örneklerinden birini 1958 Irak Darbesine baktığımızda görebiliriz. Daha önce de belirtildiği üzere Türkiye'nin Bağdat Paktı'nın oluşması için çok uğraşmasına karşın gerçekleşen Irak darbesi sonucu Irak Başbakanı Nuri Es Said ve Kralı Faysal'ın öldürülmesi ile Irak ABD'nin kontrolünden çıkmış ve Bağdat Paktı CENTO adını alıp dağılma sürecine girmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes'in Bağdat Paktı'nın İslam ülkeleri başbakanlarının katılacağı zirve için havalimanında Kral Faysal ve Başbakan Said'i beklerken Irak'ta gerçekleşen darbe sonucunda bu iki ismin öldürüldüğü haberinin gelmesi de bu açıdan çok ilginçtir.[78] Irak Darbesinin Menderes'i ne kadar etkilediğini darbenin ardından Türkiye'nin Irak'a tek taraflı asker göndermeye niyetlenmesinden anlamak mümkündür.[79] Türkiye'nin bu girişimi Irak darbesinin Menderes'in zihninde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik planlarını ne denli altüst ettiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Türkiye'yi darbeden sonra Irak'a asker göndermekten ABD vazgeçirmiştir.[80]

[77] Eroğlu, *a.g.m.*, s. 123.
[78] Bağcı, *a.g.m.*, s.118.
[79] Yapıcı, *a.g.m.*, s. 32.
[80] Eroğlu, *a.g.m.*, s. 130.

Türkiye'nin söz konusu dönemde uyguladığı Ortadoğu politikasının olumsuz sonuçlarının bir örneğinin de Suriye ile savaşın eşiğine gelinmesi olduğu söylenebilir. 1956 yılından itibaren SSCB'nin Suriye'deki etkisinin gittikçe artması Türkiye tarafından tehdit olarak algılanmış ve taraflar birbirlerinin sınırına asker yığmışlardır. SSCB'nin Suriye'yi ABD'nin ise Türkiye'yi desteklediği bu gergin süreç Türkiye ve Suriye'nin anlaşması üzerine noktalanmıştır.[81]

Türkiye'nin Ortadoğu politikasını ABD'nin çıkarlarıyla uyumlu hale getirerek iktisadi kalkınmasını sağlama amacının da başarıya ulaştığı söylenemez. Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında ABD'den gelen ekonomik yardımların etkisiyle halkı hoşnut edecek bir refah düzeyine ulaşılmış ve bunun sonucunda 1954 seçimlerinde DP oylarını arttırarak tekrar iktidar olmuştur. Buna karşın 1954 seçiminden sonra ABD gibi ülkelerden gerektiği kadar dış yardım gelmemesi nedeniyle ekonomi kötüye gitmiş, hızla artan hayat pahalılığı özellikle sabit gelirli kesimleri büyük ölçüde etkilemiştir.[82] DP'nin dış borca dayanan plansız ekonomi politikası, enflasyon artışı, birtakım mallarda sıkıntıların baş göstermesi, kuyrukların uzaması, bir takım kesimler çok zenginleşirken, sabit gelirlilerin fakirleşmesi gibi sıkıntılara neden olmuştur.[83] Türkiye bu dönemde ticari borçlarını ödeyememesi nedeniyle çoğu müttefikiyle de sorunlar yaşamıştır.[84] 1957 yılındaki seçimlerde Demokrat Parti'nin oylarındaki düşüşün de büyük ölçüde ekonomik nedenlerden kaynaklandığı söylenebilir. Demokrat Parti iktidarının sonlarında bir devletin borçlarını ödeyecek durumda olmadığını ilan etmesi anlamına gelen moratoryumun ilan edilmesi de bu dönemdeki ekonomi politikalarının iflası olarak düşünülebilir.

Yaşanılan bu iktisadi sıkıntılar Türkiye'yi çok uzun zamandan beri sırtını döndüğü SSCB ile ilişki kurmaya dahi yöneltmiştir. 1958 yılında DP yönetimi tarafından başlatılan girişimler sonucunda Menderes'in Moskova'ya ziyareti planlanmış olmasına rağmen yaşanan iç siyasi gelişmelerden dolayı bu ziyaret gerçekleşmemiştir.[85] Bu konu hakkında kesin bir kanıt olduğu söylenemezse de

[81] Bağcı, *a.g.m.*, ss. 113-118.
[82] Mete Tunçay, " Siyasal Gelişmenin Evreleri," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 1979.
[83] Eroğlu, *a.g.m.*, s. 126.
[84] Yeşilbursa, *a.g.m.*, s. 80.
[85] Turan- Barlas, *a.g.m.*, s. 434.

Menderes'in tam SSCB ile iktisadi ilişkileri geliştirme arayışı içinde olduğu bir dönemde 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin gelmesi akıllara bu darbenin NATO destekli bir operasyon olup olmadığı sorusunu da getirmektedir.

Sonuç olarak Türkiye bu dönemde SSCB'ye karşı duyulan güvensizlik, devleti yönetenlerin ideolojik fikirleri, ordusunu ve ekonomisini güçlendirme isteği gibi nedenlerle Ortadoğu'da ABD'nin çıkarlarına uygun bir politika izleyerek Sovyet yayılmasını engellemeye çalışmıştır. Türkiye bu amaçla Ortadoğu ülkelerini ABD'nin denetiminde paktlarla birbirine bağlama, topraklarını ABD ve İngiltere'nin askeri ve lojistik amaçlı kullanımına açma, Sovyetlerin barış çağrıları ile ilgilenmeme gibi eylemlerde bulunmuştur. Kıbrıs konusunda müttefiklerinden aradığı desteği bulamama, ekonomik kalkınmasını ABD'den gelecek yardımlara bağlamasına rağmen ekonomideki kötüye gidişin etkisiyle SSCB ile iktisadi işbirliği arayışı içine girme gibi durumlar da Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu'da takip ettiği politikanın başarılı sonuç vermediğini göstermektedir.

BÖLÜM III

1960- 1965 ARASINDA TÜRKİYE'NİN SİYASAL YAPISI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Bu bölümde 27 Mayıs 1960 Darbesinden Adalet Partisi'nin tek başına iktidara geldiği 27 Ekim 1965 tarihine kadar olan süreç işlenecektir. Önce döneme genel bakış sergilenip bu dönemde Türkiye'nin genel siyasal yapısının fotoğrafı çekilecek daha sonra ise bu dönemde Türk dış politikasını etkileyen nedenler üzerinde durulacak ve bu nedenler ışığında Türkiye'nin dış politikasının nasıl şekil aldığı incelenmeye çalışılacaktır.

3.1. DÖNEME GENEL BAKIŞ

Demokrasi tarihimize kara bir leke olarak geçen 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin ardından Demokrat Parti kapatılmış, Başbakan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan gibi partinin önemli isimleri idam edilmiş ve ülke yönetimi darbe yapan askerler tarafından oluşturulan Milli Birlik Komitesi'nin eline geçmiştir.

Milli Birlik Komitesi'nin iktidarı devralmasından Adalet Partisi'nin tek başına iktidara geldiği 27 Ekim 1965 tarihine kadar olan dönem için iç politikada istikrarsızlık dönemi demek mümkündür. Dönemin ne kadar istikrarsız bir dönem olduğu darbenin ardından kısa bir süre demokrasinin rafa kaldırılıp ordunun kontrolünde bir anayasa hazırlanmasından ve beş yıl içinde tam beş farklı hükümetin kurulmasından anlaşılabilir. Darbenin ardından 1960-1961 yılları arasında Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığında askeri hükümet, 1961-1962 yılları arasında siyasi

tarihimizin ilk koalisyon hükümeti olan Cumhuriyet Halk Partisi-Adalet Partisi Hükümeti, 1962-1963 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi- Yeni Türkiye Partisi-Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Hükümeti, 1963- 1965 yılları arasında CHP'nin bağımsızların desteğini alarak oluşturabildiği bir hükümet ve 1965 yılında da Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında Adalet Partisi'nin öncülük ettiği kısa süreli bir azınlık hükümeti kurulmuştur. Bu dönem içinde Albay Talat Aydemir'in öncülük ettiği iki darbe girişiminin önlenmesi de hem dönemin ne kadar istikrarsız bir dönem olduğunu hem de askerin ne kadar siyasetin içinde olduğunu göstermektedir.[86] Darbenin ardından belirli bir süre sonra ordu ülke idaresini sivillere devretmiş gibi görünse de hep siyasetin içinde ve sivil hükümetlere aba altından sopa gösterir gibi bir konumda kalmıştır.[87] Askeri darbenin ardından ülke idaresini ele alan Milli Birlik Komitesi'nin Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi ordunun ülke yönetiminde siyasi partiler üstü bir konumda varlığını sürdürmesi olarak yorumlanabilir. Bu dönemde yapılan düzenlemeler ile de ordunun siyaset üzerindeki kontrolü sağlanmaya çalışılmıştır. Örneğin 1962 yılında çıkarılan bir kanun ile ordunun faaliyetlerinden dolayı eleştirilmesi yasaklanmış ve böylece ordunun siyaset üzerindeki denetimi artmıştır. 1961 Anayasası ile Milli Güvenlik Kurulu'nun oluşturulması da askerin özellikle dış politika üzerindeki denetimini kolaylaştırmıştır.[88]

3.2. 1960-1965 ARASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Bu dönemin dış politikasında göze çarpan en belirgin özellik Türkiye'nin NATO ittifakının içinden çıkmamaya özen göstererek dış politikasına çok yönlülük kazandırmaya çalışmasıdır. Türkiye her ne kadar ABD liderliğindeki NATO

[86] 1960 Darbesinin hemen ardından gerçekleşen iki darbe girişimi, 1971 Askeri Muhtırası, 1980 Askeri Darbesi, 28 Şubat Süreci, 15 Temmuz Darbe Girişimi gibi olaylar siyasi tarihimizdeki ilk darbe olan 27 Mayıs Askeri Darbesinin Türkiye'de darbe geleneğini başlatma gibi olumsuz bir sonucu olduğunu göstermektedir.

[87] Askeri darbenin üstünden 11 yıl gibi kısa bir süre geçmesinin ardından 1971 Askeri Muhtırası ile siyasi iktidarın devrilmesi de 1960 Askeri Müdahalesinin ardından ordunun siyaset üzerindeki denetimini sürdürdüğünü göstermektedir.

[88] Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar,* 2. bs. (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017) s. 134.

ittifakının içinde kalmaya devam etse de bu dönemde ABD'ye daha az bağımlı bir dış politika izlenmeye çalışılmış ve bu bağlamda SSCB ve Ortadoğu ile ilişkilere özel önem verilmiştir. Özellikle geçmiş dönemde Türkiye'nin ABD'nin SSCB ile olan rekabetinde kullandığı bir araç konumunda olduğu düşünüldüğünde bu dönemde Türkiye-SSCB ilişkilerinin ABD'den bağımsız hatta ABD'nin hoşuna gitmeyecek şekilde gelişmesi devrim niteliğinde sayılabilir.

Buna karşın bu değişimin kesinlikle Menderes yönetiminin devrilip yerine yeni bir yönetimin gelmesinden kaynaklandığı söylenemez. Tam tersine Menderes'in tam başbakan olarak SSCB'ye ziyaret hazırlığında olduğu bir dönemde 27 Mayıs Askeri Darbesinin gerçekleşmesi darbenin muhtemel Türkiye-SSCB yakınlaşması ihtimali nedeniyle ABD destekli bir operasyon olduğunu düşündürmektedir.

27 Mayıs Darbesi sonrası yaşananlar da darbenin ABD destekli bir müdahale olma ihtimalini desteklemektedir. Darbeden hemen sonra işbaşına gelen askeri rejim Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan beri süregelen ABD merkezli dış politikasının değiştirilmeyeceğini duyurmuştur.[89] Bu açıdan Albay Alparslan Türkeş tarafından okunan 27 Mayıs Darbe Bildirisinde Türkiye'nin NATO ve CENTO dahil tüm ittifaklarına sadakatle bağlı olduğunun açıklanması kayda değerdir.[90] 27 Mayıs Darbesi'nin ardından mahkeme karşısına çıkarılan Adnan Menderes ise Sovyetler Birliği ile anlaşarak Türkiye'nin doğu sınırını değiştirmeye çalışmakla, Türk ordusunun sayı ve nüfuzunu azaltmaya çalışmakla ve SSCB kredisini teminat altına almak için Türkiye'deki yabancı üsleri tedricen kapatmakla suçlanmıştır.[91] Ayrıca darbenin hemen ardından Cemal Gürsel Associated Press'e verdiği bir demeçte "Biz 27 Mayıs Darbesi ile NATO'nun sağ kanadını da kurtardık." ifadesinde bulunarak[92] NATO'ya bağlılığını belirtiyordu. ABD de darbe sonrası daha önce Menderes

[89] Deniz Vardar, "Türkiye Avrupa Topluluğu İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Faruk Sönmezoğlu (drl.) (İstanbul: Der Yayınları, 1994), s.124.
[90] 12 Eylül 1980 Askeri Darbe bildirisinde ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin olduğu gece TRT'de okunan darbe bildirisinde de benzer cümlelerin yer alması siyasi tarihimizde darbe yapanların zihin yapıları hakkında ipuçları vermektedir.
[91] Hasan Kösebalaban, *Türk Dış Politikası,* çev. Hüsamettin İnanç, 1. bs. (Ankara: BigBang Yayınları, 2014), s. 186.
[92] *A.g.e,* 186-187.

Hükümetine vermeyi reddettiği krediyi darbeyi destekleyici bir hamle olarak 27 Mayıs yönetimine vermiştir.[93]

Cemal Gürsel yönetimi ayrıca SSCB'nin yakınlaşma mesajlarına da olumsuz yanıt vermiştir. Darbenin hemen ardından 31 Mayıs'ta Sovyet Büyükelçisi Rijov Orgeneral Cemal Gürsel'i ziyaret ederek SSCB'nin Türkiye'deki yeni yönetimi resmen tanıdığını duyurmuş ve Menderes döneminde başbakan düzeyinde gerçekleşmesi planlanan ziyaretin ertelenmemesini istemiştir ancak Gürsel darbenin hemen ardından yaptığı basın açıklamasında daha önce planlanan ziyareti yapmayacağını açıklamıştı.[94] Ayrıca Cemal Gürsel 4 Temmuz 1960'ta düzenlediği basın toplantısında da Türkiye'nin borçlarına sadık olduğunu ancak bu borçları ödemeye çalışırken NATO için kilit önemde bulunan askeri ve iktisadi kalkınmalarının sekteye uğrayabileceğini söylemiştir. Ardından da muhtemelen SSCB'yi kastederek birçok yerden Türkiye'ye yardım teklifinin geldiğini ancak bu yardımı ABD'nin yapmasının daha doğru olacağı kanaatinde olduğunu belirterek Türkiye'nin ABD'den uzaklaşıp SSCB'ye yakınlaşmamasına ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Milli Birlik Komitesinin iktidarı devretmesinin ardından başbakan olan İsmet İnönü de Türkiye'nin NATO merkezli dış politikasını değiştirmeye niyetli değildi.[95] 1961 seçimlerinden önce İnönü'nün başkanlığındaki CHP'nin seçim bildirgesinde de Türkiye'nin dış politikasının Türk milletinin yaşam tarzı olarak batılı değerleri benimsemesi ekseninde şekillendiği ve bunun korunması için de Batı demokrasileriyle istişarelerde bulunulması gerektiğini belirtilip NATO ile CENTO üyeliklerinin getirdiği sorumluluğun önemi vurgulanmıştır. Seçimlerin hemen ardından kurulan koalisyon hükümetinin programında da NATO ülkeleri ile her alanda kurulan iyi ilişkilerin geliştirilmek istendiği belirtilmiştir.[96]

Türkiye'nin bu dönemde Batı ile yakın ilişkiler kurma niyetinin göstergelerinden biri de ekonomik kalkınmasını Batı'ya dayanarak sağlamaya çalışmasıdır. 1961 yılında

---

[93] *A.y.*, s. 187.

[94] Baskın Oran, ed. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980* c. 1 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s. 774.

[95] İnönü zaten İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren cumhurbaşkanı sıfatıyla Türkiye'nin dış politikasını ABD eksenine kaydıran kişi olmuştu ve NATO'ya ilk üyelik başvurusu da İnönü'nün cumhurbaşkanlığı zamanında yapılmıştı. İnönü darbeden çok kısa süre önce Şubat 1960'da TBMM'de yaptığı konuşmada da bağlantısızlık hareketini yermişti.

[96] Gönlübol ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 327.

ABD'nin önemli müttefiklerinden Federal Almanya Türkiye'ye yapılacak yardımların bir bölümünü üstlenmeyi kabul etmiş, 1962 yılında da OECD ülkelerinin de yardıma katılabilmeleri için Türkiye'ye yardım konsorsiyumu kurulmuştur. Genel olarak bakıldığında Türk ekonomisinin Batı'dan gelen yardımlara bağlı kalma süreci 1960'lı yıllar boyunca sürmüştür.[97] Türkiye'nin bu dönemin başlangıcında SSCB karşıtı kampta dış politikasını sürdürme niyeti Avrupa Ekonomik Topluluğu ile yakın ilişkiler kurma çabasından da anlaşılabilir çünkü Avrupa Topluluğunu oluşturan nedenlerden biri de komünizmin Batı Avrupa'ya yayılmasını önlemektir.[98] Türkiye bu amaçla kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğuna üyelik için ilk başvurusunu Menderes döneminde 1959'da yapmıştır. Darbenin ardından görüşmeler bir süre kesintiye uğramışsa da daha sonra devam etmiştir. Zaten darbenin hemen ardından kurulan hükümetin 11 Temmuz'da açıkladığı hükümet programında da ortak pazara giriş için yeni ekonomi politikalarının uygulamaya koyulacağı ve konuya ilişkin ortak pazar devletleriyle istişarelerde bulunulacağı açıklanmıştır.[99]

Darbenin ardından Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri de Menderes döneminde olduğu gibi NATO ittifakının içinde olmasına göre belirlenmiştir. Bu duruma örnek olarak 1961 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılan Suriye'nin hemen tanınması verilebilir. Pakistan'ın talebiyle CENTO ülkeleri Türkiye, İran ve Pakistan arasında RCD (Regional Co-operation Development) örgütünün kurulması[100] da bu duruma verilebilecek bir diğer örnektir.

ABD ile SSCB arasında bu dönemde yaşanan füzeler krizinin başında Türkiye'nin aldığı pozisyon da uluslararası anlaşmazlıklarda ABD'nin yanında cephe almaya meyilli olduğunu göstermektedir. 1962 yılında bir darbe neticesinde Küba'da Sovyet destekli Fidel Castro yönetiminin işbaşına gelmesi üzerine SSCB'nin Küba'ya gerektiğinde ABD'ye karşı kullanılmak üzere füzelerini yerleştirme girişimi ABD ile SSCB'yi savaşın eşiğine kadar getirmiştir. Bu olay üzerine ABD'nin Küba'ya ekonomik ambargo çağrısına ilk uyan ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Dönemin

[97] Oran, *a.g.e.*, ss.699-700.
[98] *A.g.e.*, 809.
[99] *A.g.e.*, 825.
[100] Behçet Kemal Yeşilbursa, " The Formation of RCD: Regional Cooperation for Development," https://www.researchgate.net/publication/240521540_The_Formation_of_RCD_Regional_Cooperation_for_Development [Erişim 02.01.2019].

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ise ABD'nin Küba'ya silah ve yiyecek sevk edilmesini engelleme çağrısına Türk armatörlerinin hükümetin zorlamasıyla değil gönüllü olarak uyduklarını belirterek ABD ile ilişkilere Türk halkının çok önem verdiğini vurgulamak istemiştir. Küba Krizi sürecinde Türkiye'nin tutumu ABD dış yardım programının kongrede görüşüldüğü sırada da övülmüştür. Johnson döneminin başkan yardımcısı ve dönemin senatörü Humhrey Türkiye'nin gemileri Küba için hamule kabul etmeyen ilk NATO üyesi ülke olduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin tavrının diğer ülkelere örnek olması gerektiğini söylemiştir.[101] Tüm bunlardan anlaşılabileceği gibi darbe sonrası 2. Dünya Savaşı'nın sonlarında başlayan ve Menderes döneminde gelişen ABD yanlısı politika zirveye taşınmak istenmiştir. Ancak bu gidişat Küba Füzeler Krizi sürecinde Türkiye'nin ABD tarafından hayal kırıklığına uğratılması sonucu yavaşlamıştır.

Kriz sırasında Sovyetlerin Küba'ya Sovyet füzelerini yerleştirmesinden tedirgin olan ABD bu füzelerin sökülmesini istemiştir. SSCB ise bunu 1959 yılında Türkiye'ye yerleştirilen Jupiter ve Thor füzelerinin sökülmesi şartıyla kabul edebileceğini bildirmiştir. ABD önce Türkiye'deki füzelerin kesinlikle sökülmeyeceğini bildirmiş, Türkiye de bu konuda müttefikine desteğini açıklamıştır. Ancak daha sonra ABD Türkiye'ye haber vermeden SSCB ile bu füzelerin sökülmesine ilişkin görüşmelere başlamıştır. Sonrasında ABD Başkanı Kennedy Türkiye'ye yerleştirilen füzelerin demode olduğunu bu yüzden sökülüp yerlerine Polaris füzelerine sahip denizaltıların Akdeniz'e konuşlandırılacağını açıklamıştır. Daha sonraları bu kararın asıl nedeninin dönemin ABD Başkanı Kennedy'nin SSCB ile yapılan müzakereler sonucunda füzelerin sökülmesi talimatını vermesi olduğu ortaya çıkmıştır.[102] Bu olayın ardından ilk defa Türk basınında Amerika'nın Türkiye'ye danışmadan Türkiye'nin güvenliğini tehdit edebilecek kararlar alabileceği ile ilgili yazılar çıkmıştır.[103] Sonrasında dönemin Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında milletvekillerinden oluşan bir heyet temaslarda bulunmak için SSCB'ye gitti. SSCB'nin yakınlaşma için çabalarına karşın Türkiye'nin o zamana kadar özenle mesafeli durmaya çalıştığı SSCB'ye bu olayın ardından hemen heyet göndermesi Küba Krizinin Türkiye'nin ABD ve NATO ile ilişkilerini gözden geçirmesine neden olması olarak

[101] Gönlübol ve diğerleri, *a.g.e.,* s.328.
[102] *A.g.e,* 329
[103] Turan-Barlas, *a.g.m.,* s. 436.

yorumlanabilir. Ziyaret sırasında SSCB Türkiye'ye sanayi projelerinde kullanılmak üzere elverişli koşullarda kredi vermeyi de teklif etti.[104] Tüm bu gelişmelere karşın ilişkiler SSCB'nin istediği şekilde gelişmedi.

Bu dönemde Türkiye'nin ABD ve SSCB ile ilişkilere bakışını asıl değiştiren unsur Kıbrıs konusu olmuştur. Kıbrıs sorununun Türkiye'nin ABD ve SSCB ile ilişkilerine bakışında ne gibi değişikliklere sebep olduğuna geçmeden önce bu noktada Kıbrıs meselesinin nasıl uluslararası bir sorun haline geldiğini açıklamak uygun olacaktır.

1959'da imzalanan Londra ve Zürih Antlaşmalarının sonucunda 1960 yılında bağımsızlığını ilan eden Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasası Türkler ve Rumların eşit egemenliğine dayanıyordu. Ancak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren Türkler ve Rumlar arasında çıkan ciddi anlaşmazlıklar ülkede yürütme faaliyetlerinin yerine getirilmesini neredeyse imkansız hale getirmişti. Yunanistan'la birleşmenin (Enosis) Rum tarafı tarafından çeşitli aralıklarla gündeme getirilmesi de Türk tarafı ile Rum tarafı arasında ciddi sorunlara neden oldu. Çıkan anlaşmazlıklar neticesinde 1963 yılında Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios anayasanın tek taraflı olarak değiştirildiğini açıklamış ve bunun üzerine Londra ve Zürih antlaşmaları anlamını yitirmiştir. Bunun sonucunda adada iki toplum arasında şiddet eylemleri başlamış ve Türklere karşı şiddet eylemlerinin artması üzerine Türk jetleri ada üzerinde uyarı uçuşları yapmıştır.[105] Sorunun devletler arasında silahlı bir çatışmaya dönüşme ihtimalinin ciddi olarak ortaya çıkması neticesinde garantör devletlerden biri olan İngiltere tarafları Londra'da yapılacak bir konferansta sorunun ele alınmasına çağırdı. İngiltere'nin bu çağrısı üzerine 1964 yılında Londra Konferansı toplandı. Londra Konferansında Kıbrıslı Türkler federal bir yönetim, Rumlar ise anayasanın değişmesini ve garanti antlaşmasının sonlandırılmasını istiyordu. Londra Konferansında Rum tarafının anayasa değişikliği üzerinde ısrar etmesi, Türk tarafının ise iki toplumlu federal bir devlet istemesi üzerine görüşmeler tıkanmış ve bir sonuç alınamaması üzerine mesele BM'nin gündemine gelmiştir. BM'nin aldığı kararla şiddet eylemlerini durdurmak adına adaya BM Barış Gücü konuşlandırılmış ve sorunun barışçı yollarla çözülmesi için bir arabulucu atanması kararlaştırılmıştır. Ancak BM Barış Gücü'nün de adada şiddet eylemlerini durdurmaya yetmemesi

[104] Kemal Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi,* 2. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), s.266.
[105] Oran, *a.g.e.*, ss. 723-724.

üzerine 16 Mart 1964'te TBMM hükümete gerektiğinde Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunma yetkisi vermiştir. Kıbrıs'a bir harekat gerçekleştirmeye karar veren Türkiye 4 Haziran 1964'te durumdan ABD'yi haberdar etti ancak bir gün sonra ABD Başkanı Johnson'dan gelen mektup üzerine harekat gerçekleştirilemedi. Johnson Mektubu'nda Türkiye'nin ABD'nin verdiği silahlarla böyle bir operasyon yapmasının uluslararası hukuka aykırı olduğu ve bu operasyon neticesinde Türkiye Makarios ile iyi ilişkileri bulunan SSCB'nin hedefi haline gelirse Türkiye'nin NATO tarafından korunmayabileceği söylenmiştir.[106] Johnson'ın mektubu neticesinde Türkiye garantör ülke olmanın verdiği haktan yararlanıp müdahale etme hakkı varken Kıbrıs Türklerinin öldürülmesine seyirci kalmak zorunda bırakılmıştır.[107] ABD'nin mektupta olası bir Kıbrıs müdahalesi halinde Türkiye'yi Sovyet tehdidine karşı desteklemeyeceğini belirtmesi de Türkiye'ye yönelik açık bir tehdit olarak yorumlanabilir. ABD'nin Küba füzeler krizindeki tavrından sonra Kıbrıs konusunda gösterdiği tutum düşünüldüğü gibi Türkiye'nin tüm politikalarının ABD ve NATO ile uyum içinde olmadığını göstermiştir.[108] Johnson Mektubu sonrası NATO üyeliğinin Türkiye için avantajları olduğu gibi dezavantajlarının da olabileceği, Türkiye'nin askeri harekat kabiliyetini NATO'nun siyasi amaçlarıyla sınırladığı gerçekleriyle de yüzleşilmiştir. Mektup sonrası NATO üyeliği de ilk defa sorgulanmaya başlamıştır. Mektup sonrası Türk kamuoyunda NATO'ya yönelik TSK'nın bağımsız olmadığı ve en yüksek rütbeli Türk generalinin bile NATO'nun emri altında olduğu, Kıbrıs örneğinde görüldüğü gibi NATO'nun amaçları dışında NATO teçhizatının kullanılamadığı ve Türk ordusunun ulusal çıkarlara aykırı bir şekilde NATO savunma stratejisi doğrultusunda örgütlendiği gibi eleştiriler yapılmıştır.[109]

Johnson Mektubu sonrası Türkiye artık ABD'nin her dediğini yerine getiren uslu çocuk rolünden çıkmıştır. Türkiye'nin Johnson Mektubu dolayısıyla Amerika'ya en büyük tepkisi SSCB ile yakınlaşmak olmuştur. Johnson Mektubu'ndan birkaç ay

---

[106] Yavuz, *a.g.m.*, s. 247.
[107] Adaya askeri müdahalede bulunulamasa da adadaki Türk nüfusunun ciddi tehlike içine girmesi üzerine 1964 Ağustos'unda Türk uçakları adadaki bazı Rum mevzilerini bombalamıştır. Türkiye adaya müdahale fikrinden tamamen vazgeçmemiş nitekim Johnson Mektubu'ndan on yıl sonra 1974'te Kıbrıs Barış Harekatı gerçekleştirilmiştir..
[108] Turan- Barlas, *a.g.m.* s. 435.
[109] Oran, *a.g.e.*, s.694.

sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in SSCB'yi ziyaret etmesiyle İkinci Dünya Savaşından beri ilk kez bir Türk dışişleri bakanı SSCB'yi ziyaret etmiştir. Erkin'in ziyareti öncesi SSCB'nin Kıbrıs politikası Kıbrıs nedeniyle Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan çatışmadan yararlanarak bu iki ülke üzerindeki denetimini arttırmak ve bağlantısızlık politikası izlemeye çalışan Makarios'u destekleyerek Kıbrıs'ın NATO denetimine girmesini engellemek üzerine kurulmuştu.[110] Bu politikasının doğrultusunda Kıbrıs'a Türkiye tarafından yapılacak olası bir askeri harekat durumunda Kıbrıs Cumhuriyeti'ne yardım edeceğini açıklayan SSCB, Makarios yönetimiyle bir askeri yardım antlaşması imzalayarak Kıbrıs Ordusunun modernleşmesine katkıda bulunacağını da taahhüt ediyordu.[111] SSCB'nin bu Kıbrıs politikası o zamana kadar SSCB-Türkiye ilişkilerinin ne kadar gergin olduğunu da göstermektedir. Ancak SSCB'nin bu duruşu Dışişleri Bakanı Erkin'in ziyareti sonrası ortadan kalktı. Bu bir anlamda SSCB'nin bağlantısız politika izleyen Makarios'un Kıbrıs üzerinden kendisine sağlayabileceği ödünler uğruna Türkiye ile ittifakın getirebileceği avantajları kaybetmeyi göze alamaması anlamına geliyordu.[112] Erkin'in 1964 yılındaki ziyareti Türkiye-SSCB ilişkileri açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.[113]

Dışişleri Bakanı Erkin'in SSCB ziyareti neticesinde Türkiye-SSCB arasında kültürel-bilimsel işbirliği antlaşması imzalanmış ve ziyaret sonrası yayınlanan ortak bildiride de Türkiye'nin Kıbrıs tezine destek verilmiştir. Yayınlanan ortak bildiride ayrıca iki ülkenin birbirlerinin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve sosyal sistemlerinin farklılığına saygı duyduğu da belirtilmiştir.[114] Bildirideki iki ülkenin birbirlerinin sosyal sistemlerine saygılı oldukları vurgusu ile Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi için Türkiye'nin tamamen NATO ittifakından ayrılıp sosyalist bir ülke olmasının şart

[110] *A.g.e.,729.*
[111] *A.g.e.,*730-731.
[112] Karpat, *a.g.e., s.271.*
[113] Bu ziyaretin ardından Türkiye-SSCB ilişkileri SSCB'nin 1979 yılındaki Afganistan müdahalesine kadar imzalanan önemli antlaşmalar, ekonomik yardımlar ve karşılıklı üst düzey ziyaretler ile işbirliği içinde geçmiştir.
[114] Stalin döneminde Sovyetlerin Türkiye'den toprak ve Boğazlar'da üs talep ettiği düşünüldüğünde bu bildiri ile SSCB'nin bu dönemdeki bakışın değiştiğini vurgulayarak Türkiye'ye yönelik iyi niyetini göstermeye çalıştığı söylenebilir.

olmadığı vurgulanmak istenmiştir.[115] Erkin'in ziyareti sonrası Kıbrıs'taki SSCB Büyükelçisi'nin Kıbrıs Türk Toplumu Lideri Küçük'ü ziyaret etmesi de SSCB'nin adaya yönelik politikasının değiştiğini göstermektedir.[116]

Daha sonra karşılıklı ziyaretler birbirini izledi. Erkin'in ziyaretinin hemen ardından Prezidyum üyesi Podgorny bir heyetle Ankara'yı ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında Türkiye iyi niyetinin göstergesi olarak daha önce NATO bünyesinde kurulması planlanan Çok Taraflı Nükleer Güce katılmayacağını açıkladı ve nükleer donanımlı ABD gemisinin İstanbul ziyaretine izin verilmedi. Gezi sırasında Sovyet heyetinden Türkiye'nin Kıbrıs tezine SSCB'nin destek vermesi de istendi ve bunun sonucunda SSCB Dışişleri Bakanı Gromiko ziyaretin hemen ardından İzvestiya gazetesine verdiği demeçte Kıbrıs için federasyon tezini desteklediklerini açıkladı.[117] 1965 yılında İnönü hükümetinin devrilmesinin ardından başbakan olan Suat Hayri Ürgüplü de Sovyetler ile ilişkilere önem veriyordu.[118] Ürgüplü'nün başbakan olmasının ardından Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hasan Esat Işık'ın da Dışişleri Bakanı olması da Sovyetler ile ilişkilere verilen önemi göstermektedir.

Ürgüplü döneminde 17-22 Mayıs 1965 tarihleri arasında SSCB Dışişleri Bakanı Gromiko Türkiye'yi ziyaret etti. Aynı yıl içinde de Başbakan Ürgüplü ve Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık iade-i ziyarette bulundular. Gezi sırasında ekonomik yardım, ticari ilişkiler ve Kıbrıs konusu gündeme geldi. Gelişen bu ilişkiler neticesinde SSCB ve Türkiye arasında daha önce neredeyse hiç olmayan dış ticaret oranı ithalat ve ihracatta %6'ya kadar yükselmiştir.[119]

Türkiye'nin yıllarca Bağdat Paktı, Balkan Paktı gibi ittifaklarla Ortadoğu ve Balkanlarda etki alanını genişletmesini engellemeye çalıştığı SSCB ile ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak SSCB yanlısı komünist devletler ile de ilişkileri gelişti. Örneğin Bulgar Komünist Partisi Lideri Jivkov Türkleri sınır dışı etmek gibi bir

---

[115] İki ülke ilişkilerinin gelişmesinde SSCB'nin Türkiye'nin tamamen NATO ittifakının içinden çıkması beklentisinin olmaması da büyük rol oynamıştır çünkü Türkiye bu dönemde daha çok yönlü bir politika izlemeye çalışmasına karşın ABD ile müttefikliğini korumayı arzuluyordu.

[116] Karpat, *a.g.e,* s.271.

[117] Oran, *a.g.e.*, ss. 776-777.

[118] Ürgüplü zaten 1963 yılında SSCB'yi ziyaret eden parlamento heyetinin de başkanı olan bir devlet adamı olarak SSCB ile ilişkilerin Türkiye için öneminin bilincindeydi.

[119] Oran, *a.g.e.*, s. 676.

niyetinin olmadığını ve olmayacağını açıkladı. Yaklaşık bir yıl sonra Bulgar ticaret bakanı Türkiye ile ilişkileri geliştirmek ve ticareti ilerletmek maksadıyla Türkiye'yi ziyaret eden ilk Bulgar bakan oldu. 1964 sonunda da Türk heyetleri ticareti geliştirmek için Bulgaristan ve Romanya'yı ziyaret ettiler. Turizm konusunda da Bulgaristan ve Romanya ile işbirliği içine girildi. Buna örnek olarak Bulgaristan ve Romanya'nın kendilerini ziyaret eden turistlere bir günlük İstanbul ziyareti sunması verilebilir.[120]

Johnson Mektubu Türkiye'nin sadece SSCB ile değil Müslüman Ortadoğu ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirmesine neden oldu. Türkiye yıllarca Ortadoğu ve İslam Dünyası ile sadece ABD ve NATO'nun çıkarları çerçevesinde ilgilenmiş bu yüzden de bölgede bulabildiği müttefikler ABD'ye yakın devletlerle sınırlı kalmıştır.[121] Türkiye'yi Ortadoğu ülkeleriyle daha yakın ilişki kurmaya yönelten şey Kıbrıs sorunu nedeniyle yıllarca uyguladığı politikanın kendisini Ortadoğu'da ne kadar yalnızlaştırdığını anlamasıdır. Türkiye'nin Müslüman Ortadoğu ülkeleriyle daha yakın ilişki kurmasına sebep olan bir diğer psikolojik etkenin ise Müslüman bir ülke olmasına karşın Müslüman olmayan bir devlet ile yaşadığı Kıbrıs sorununda bile haklı olmasına karşın İslam ülkelerinden destek görememesi olduğu düşünülebilir. Türkiye'nin yıllarca Ortadoğu ve SSCB ile ilişkilerini ABD ile müttefikliği kapsamında belirlemesine karşın ABD'nin Türkiye'yi Kıbrıs konusunda desteklememesi de Türkiye'yi SSCB ile olduğu gibi ABD karşıtı Müslüman Ortadoğu ülkeleriyle de yakınlaştırmıştır. Türkiye'nin Johnson Mektubu sonrası Ortadoğu'ya bakışının değişmesinde o zamana kadar yararlanamadığı nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman ve Osmanlı geçmişine sahip bir ülke olmanın avantajından yararlanarak uluslararası krizlerde Ortadoğu devletlerinden destek bulma isteğinin de rol oynadığını düşünmek doğru olacaktır.

Türkiye'nin dış politikasının kendisini Müslüman devletler nezdinde ne denli yalnızlaştırdığını görmesine neden olan ilk gelişme 1964'deki Bağlantısızlar Toplantısında yaşanmıştır. Bu toplantı sonrası bağlantısız Arap ülkelerinin de desteğiyle pratikte Türk tezinin reddi anlamına gelen Kıbrıs halkının kendi kaderini

[120] Karpat, *a.g.e.*, s. 275.
[121] BM Genel Kurulundaki 16 Aralık 1965 tarihli Kıbrıs konulu oylamada İslam ülkeleri içinden Türkiye lehine sadece İran ve Pakistan'ın oy kullanması Türkiye'nin yıllarca uyguladığı Amerikan yanlısı dış politikasının sonucudur.

kendisinin belirlemesi gerektiğini belirten bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiri sonrası Türkiye Kıbrıs konusunda Arap ülkelerinden destek bulmak için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. İnönü Ocak 1965'te Kıbrıs konusunda Türkiye'nin pozisyonunu anlatmak için içlerinde Mısır, Suriye, Irak, Ürdün ve Suudi Arabistan'ın da bulunduğu Arap devletlerine bir iyi niyet delegasyonu göndermiştir.[122] Yine 1965 yılı içinde Dışişleri Bakanı Işık Türkiye'nin menfaatlerinin her alanda Batı bloğu ile ilişkili olmadığını söylemiştir.[123] 1 Şubat 1965'te ise Türk Dışişleri Bakanı Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirme sözü vermiştir. Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba'nın ziyareti sırasında ise Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin Arapların aleyhine gelişmeyeceğine ilişkin Tunuslu gazetecilere açıklamalarda bulundu.[124]

Türkiye'nin bu çabaları Ortadoğu ülkeleri nezdinde sonuç vermiştir. 25 Mart 1965'te Türkiye'yi ziyaret eden Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba Kıbrıslı Türkler için adalet istemiştir. Haziran 1965'te ise Cezayir Cumhurbaşkanı'nın özel temsilcisi Ankara'ya gelerek o yıl ülkelerinde yapılacak olan Afrika-Asya Konferansına Türkiye'yi davet etmiştir. Cezayir'e giden Türk heyetinin başkanı ise Cezayir'in Fransızlara karşı sergilediği bağımsızlık mücadelesini Milli Mücadele'ye benzetmiş ve Kıbrıs konusunda destek istemiştir.[125] Ayrıca 1965 yılında Dünya İslam Kongresi Kıbrıs'ta Türkler ve Rumların eşit egemenliğine dayalı bir federasyon kurulması gerektiğini açıklayarak Türk tezine destek vermiştir. 16 Aralık 1965 tarihli BM Genel Kurulundaki Kıbrıs oylamada da İran, Pakistan, Arnavutluk gibi ülkelerin Türkiye lehine oy kullanması ile birlikte uzun yıllar boyunca Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri arasında en çok sorun yaşadığı ülkeler olan Mısır ve Suriye'nin de çekimser kalarak Türk tezine dolaylı destek vermesi Türkiye'nin Ortadoğu açılımının olumlu bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu oylamanın ardından toplanan TBMM'de Türkiye'nin daha önce uyguladığı meselelere tamamen Amerika'nın penceresinden bakan dış politikası eleştirilmiş, Üçüncü Dünya ve Müslüman ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinin önemi üzerinde durulmuştur.[126]

---

[122] Oran, *a.g.e.*, s.788.
[123] Yavuz, *a.g.m.*, s. 248.
[124] Karpat, *a.g.e.*, ss. 213-214.
[125] Karpat, *a.g.e.*, s. 214.
[126] Yavuz, *a.g.m.*, s. 248.

Şunu da belirtmek gerekir ki bu dönemde her ne kadar Johnson Mektubu nedeniyle ABD'ye duyulan güvenin sarsılmasından dolayı NATO üyeliği sorgulanmaya başlanmışsa da kamuoyunda NATO ittifakı içinde kalmanın hala Türkiye için en doğru yol olduğu görüşü de görülebiliyordu. Kamuoyundaki NATO yanlısı görüşler özellikle liberal Batı yanlıları ve aşırı sağ kesimler tarafından dile getiriliyordu.[127] NATO ittifakı içinde kalmanın hala şart olduğu fikrine sahip olanlar bu görüşlerine dayanak olarak SSCB'nin Türkiye için hala en büyük tehdit olduğunu, stratejik olarak çok önemli bir noktada yer alan Türkiye'nin Soğuk Savaş ortamında tarafsız kalamayacağını, 1952'den beri NATO'nun Türkiye'ye kazandırdıklarının yüklediği sorumluluktan fazla olduğunu, NATO desteği olmadan Türkiye'nin modern bir ordu kuramayacağını ve NATO'dan ayrılma halinde NATO üyesi olan Yunanistan karşısında Kıbrıs ve Ege sorunları gibi konularda yalnız kalınacağını savunuyorlardı.[128] Bu görüşlerin etkisiyle Türkiye bu dönemde NATO ittifakı içinde kalmaya devam etmiştir. Johnson Mektubu Türkiye'nin NATO ittifakı içinde kalmasının yanı sıra bu ittifakın dışındaki ülkeler ile de ilişkilerini geliştirmesine neden olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikası bazı araştırmacılar tarafından "göreli özerklik" olarak adlandırılmıştır.[129]

Sonuç olarak uzun bir dönem Batı merkezli bir dış politika izleyen Türkiye Küba Füzeler Krizindeki Amerika'nın tutumunun ardından Johnson Mektubu ile gelen hayal kırıklığı neticesinde bu politikasını değiştirmiştir. Türkiye'nin bu politika değişikliği SSCB ve Müslüman devletler ile ilişkilerini geliştirmesini sağlamıştır. Buna karşın bu dönemde Türkiye NATO üyesi olarak kalmaya özen göstermiştir. Türkiye'nin ekseni Batı'dan Doğu'ya kaymamış ve Türkiye Bağlantısız Ülkeler'e de katılmamıştır. Makarios'un Bağlantısızlık Ülkeler hareketi içinde önemli bir ol üstlenmesinin de Türkiye'nin SSCB'ye olduğu gibi Bağlantısız Ülkeler'e de temkinli yaklaşmasında etkili olduğu düşünülebilir. Bağımsız Müslüman devletlerin sayısındaki artış, İngiltere ve Fransa'nın uluslararası etkinliğinin azalması, Fransa'da De Gaulle'ün 1966'da NATO'dan kısmen çekilme ile sonuçlanan mücadelesi gibi

[127] Menderes döneminden itibaren kamuoyunda yoğun şekilde yapılan komünizmin dinsizlikle eşdeğer olduğuna ilişkin propaganda muhtemelen aşırı sağ kesimlerin Johnson Mektubu'na karşın NATO yanlısı olarak kalmalarına etki etmiştir.
[128] Oran, *a.g.e.*, ss. 694-695.
[129] Balcı, *a.g.e.*, s. 132.

konjonktür değişiklikleri de Türkiye'nin önündeki alternatifleri çoğaltıp yukarıda tarif edilen politikayı yürütmesini kolaylaştırmıştır.

BÖLÜM IV

ADALET PARTİSİ İKTİDARINDA (1965- 1971) TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİM: ORTADOĞU ÖRNEĞİ

Beş yıl içinde tam beş farklı hükümetin işbaşına geldiği ve iki darbe girişiminin önlendiği istikrarsız 1960-1965 arası dönemin ardından 27 Ekim 1965 tarihinde Adalet Partisi'nin iktidara gelmesiyle yaklaşık altı yıl sürecek AP dönemi başlamıştır. Özellikle Johnson Mektubu'nun etkisiyle gelişen Türk dış politikasındaki değişim süreci bu dönemde de devam etmiş ve bu değişimin Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilere yansıması da açık şekilde görülmüştür.[130]

4.1. ADALET PARTİSİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASINI ETKİLEYEN ETMENLER

Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasının belirlenmesinde birçok unsur etkin olmuştur. Bu unsurlar ABD ve SSCB ile ilişkiler, Türkiye'deki iç kamuoyu, ekonomik nedenler, dünyada yaşanan gelişmeler, geçmiş dönemden elde edilen tecrübeler olarak özetlenebilir.

[130] Adalet Partisi'nin zaten 1965 seçimlerinin hemen öncesinde İnönü hükümetinin devrilip Ürgüplü hükümetinin kurulmasına öncülük eden parti olmasından dolayı geçmiş dönemden miras aldığı dış politikayı devam ettirmesi normal karşılanmalıdır.

4.1.1. ABD İle İlişkiler

Geçmiş dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de ABD ile ilişkiler Türk dış politikasını ve bunun doğal sonucu olarak da Türkiye'nin Ortadoğu politikasını belirleyen başlıca etken olmuştur. ABD ile ilişkileri bu dönemde belirleyen temel unsur Johnson Mektubu'nun Türk-Amerikan ilişkilerine getirdiği soğukluğun devam etmesidir. Bilindiği gibi geçmiş dönemde Türkiye bu soğukluğun etkisiyle sert blok siyasetini hafifletmiş ve dış politikada ilişkilerini çeşitlendirmeye yönelmişti. Bu dönemde de Amerika'ya mutlak biçimde angaje olan bir dış politika izlenmediğini Demirel Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in sözlerinden anlayabiliriz. Çağlayangil'in anılarını anlattığı kitabında Türkiye'nin 1965'te uygulayacağı dış politikanın temel çerçevesi ile ilgili söylediği şu sözler yola nasıl çıkıldığını göstermesi bakımından kayda değerdir: " Blok siyasetini bırakıp ulusal çıkarlarımız neyi gerektiriyorsa onu yapacaktık."[131] Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ise 3 Kasım 1965 tarihinde Meclis'te hükümet programını açıklarken bir ittifaka veya ideolojiye bağlı kalmanın başka bir ittifaka bağlı ya da tarafsız devletlerle ilişkileri geliştirmeye engel olmadığını tersine tüm devletler arasında ilişkilerin gelişmesinin evrensel barışa katkı yapacağını söyleyip bu inancın bu alandaki icraatlarında kendilerine rehber olacağını belirtmiştir.[132] Başbakan Demirel bu cümleleriyle Türkiye'nin hala ABD liderliğindeki Batı ittifakının içinde olmasına karşın bu durumun eskisi gibi SSCB liderliğindeki Varşova Paktı üyesi devletler ve Bağlantısız Ülkeler ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmayacağı anlamına gelmediği mesajını vermek istemiştir.

Bu dönemde iktidardaki Adalet Partisi ile birlikte muhalefetteki partiler de Türkiye'deki genel kamuoyu görüşünün bir yansıması olarak Amerika ile ilişkilerde temkinli olunması taraftarıydılar. Ana muhalefet partisi konumundaki CHP zaten dönemin iktidar partisi olarak Johnson Mektubu'nun ardından Türkiye'nin ABD'den daha bağımsız politika izleme sürecini başlatmıştı. Diğer partiler de beyanatlarında Türkiye'nin geçmiş dönemdeki mutlak biçimde Amerika'ya angaje olmuş politikasını eleştirmiş ve yaşanılan olumsuz durumları bu politikaların sonucu olarak

---

[131] Çağlayangil, *a.g.e.*, s. 57.

[132] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c001/mm__02001005.pdf [Erişim 28. 08. 2018].

değerlendirmişlerdir. Örneğin Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı Meclis'te yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin NATO üyesi olmasının ABD'nin her dediğini yapacağı anlamına gelmediğini, NATO içindeki devletler nasıl farklı dış politikalar izleyebiliyor ise Türkiye'nin de izleyebilmesi gerektiğini söylemiştir. Bölükbaşı aynı konuşmanın devamında ise Türkiye'nin geçmiş dönemde Cezayir ve Tunus'a karşı Fransa'yı; Süveyş Krizinde Müslüman devletlere karşı Fransa, İngiltere ve İsrail'i; Angola'ya karşı Portekiz'i, Bandung Konferansında ise mazlum milletlere karşı sömürgeciliği desteklediğini; bunun sonucunda da vaktiyle yalnız bırakılan zayıf ve haklı milletlerin şimdi Türkiye'nin haklı davası olan Kıbrıs konusunda Türkiye'nin karşısında olduklarını; hatırları için küçük devletlere sırtımızı döndüğümüz büyük devletlerin de Türkiye'yi Yunanistan karşısında yalnız bıraktığını söylemiştir.[133] Bu dönemde Meclis'te temsil edilen bir diğer muhalefet partisi olan Türkiye İşçi Partisi de sol ideolojiyi benimsemiş bir parti olmasının da etkisiyle Amerika ile yakın ilişkilere şiddetle karşı çıkıyordu. Örneğin bu parti 1965 seçimleri öncesinde seçim kampanyasında Türkiye'deki üslere atıfta bulunarak Türkiye'de otuz beş milyon metrekarelik vatan toprağının Amerikan işgali altında olduğu, bu topraklarda Türk bayrağının dalgalanmadığı ve buralara Türk polisinin giremediği söylemi üzerinden propaganda yapıyordu.[134]

Bu dönemde ABD'nin Türkiye'ye yaklaşımına baktığımızda ise ABD'nin BM Genel Kurulu'ndaki Kıbrıs konulu oylamada Türkiye lehine oy kullanan dört devletten biri olması dikkat çekicidir. Bu durum ilk bakışta ABD'nin Türkiye'ye bir desteği olarak görülebilir. Ancak kanaatimce ABD'nin bu oylamadaki tavrını destekten ziyade Johnson Mektubu'nun etkisiyle Türkiye'de oluşan ABD karşıtlığını hafifletme amaçlı önemsiz bir hamle olarak yorumlamak daha doğru olacaktır. Çünkü oylamadan önce zaten Rum tezi lehine oy verecek ülkelerin sayısı bilindiğinden kararın Türkiye aleyhine çıkacağı belliydi. Bunun yanında o dönemde ABD'nin Birleşmiş Milletler çatısı altındaki bir oylamada kendi isteği yönünde bir sonuç çıkmasını arzuladığında tüm müttefiklerini peşinden sürükleyebilecek güçte bir devlet olmasına karşın bu oylamada tüm NATO ülkelerinin çekimser kalmaları da ABD'nin Türkiye lehine bir karar alınması için çaba sarf etmediğini ve oyunun

[133] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c002/mm__02002028.pdf [Erişim 29. 08. 2018].
[134] Balcı, *a.g.e.*, s. 143.

göstermelik olduğunu düşündürmektedir. ABD'nin bu tavrı Türk kamuoyunda da bu şekilde yorumlanmış ve resmi çevrelerden gelen teşekkür açıklamaları dışında pratikte ABD-Türkiye ilişkilerinin gelişmesine bir katkı sağlamamıştır. ABD'nin oylamadaki tavrının Türk kamuoyunda algılanış şekline örnek olarak söz konusu BM oylamasının ardından konuyla ilgili TBMM'de yapılan tartışmalarda Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın sözleri dikkat çekicidir. Bölükbaşı Meclis'te Amerika'nın tavrının samimi olmadığına kanıt olarak ABD'nin Kıbrıs'taki kargaşa patlak verdikten sonra haklı ile haksızı bir tutup tarafsız kalarak Rumların pervasız tecavüzlerine seyirci kaldığını ve Türkiye'nin anlaşmalardan doğan hakkını kullanarak adaya müdahale etmek istediğinde de bunu engelleyerek Türkiye'yi soydaşlarının öldürülmesine seyirci kalmak zorunda bıraktığını söylemiştir. Bölükbaşı konuşmasının devamında da hür dünyanın lideri olan Amerika'nın samimi olarak Türkiye'yi desteklemesi durumunda kendi nüfuz ve tesiri altındaki birçok devletin Türkiye lehine oy kullanmasını sağlayabileceğini söylemiş ve buna kanıt olarak da Amerika'nın Birleşmiş Milletlerde candan desteklediği hiçbir tezde bu derece yalnız kalmadığını ileri sürmüştür.[135] Aynı birleşimde konuyla ilgili partisi adına söz alan Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar da ABD'nin her zaman kendisiyle aynı doğrultuda oy kullanan ülkeleri bu sefer peşinden sürüklememiş olmasına dikkat çekmiştir.[136]

Bu dönemde Kıbrıs sorununun ABD-Türkiye ilişkilerine getirdiği soğukluğun tetiklemesiyle ABD ve Türkiye arasında başka sorunlar da yaşanmıştır. Bu sorunlardan biri 15 Temmuz 1968 tarihinde Amerikan Altıncı Filosuna bağlı askerlerin İstanbul'u ziyaretlerinde bir grup öğrenci tarafından denize dökülmesiydi. Bu olay özellikle 1950'lerde Amerikan askerlerinin yaptığı benzer ziyaretlerde Türk kamuoyunun takındığı tavırla karşılaştırıldığında Türkiye'de Amerikan imajının nereden nereye geldiğini göstermesi bakımından kayda değerdir.[137] Bu olayın

---

135 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c002/mm__02002028.pdf [Erişim 29. 08. 2018].

136 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c002/mm__02002028.pdf [Erişim 29. 08. 2018].

137 Oran, *a.g.e.*, s. 693.

ardından Amerikan Altıncı Filosunun Türk limanlarına yaptığı ziyaretler de azalmıştır.[138]

Adalet Partisi döneminde ABD ile daha önceki dönemlerde imzalanmış olan ikili anlaşmalar da Türkiye açısından sorun olmuştur. İki ülke arasında çoğu 50'li yıllarda imzalanan ve sayısı 50'yi aşkın ikili anlaşmaların çokluğu bu anlaşmaların uygulanması açısından sorun teşkil ediyordu. Bunun yanında anlaşmalar Türkiye'deki Amerikan üslerinin durumuyla ilgiliydi. Bu nedenle de Türkiye tarafından revize edilmesi isteniyordu. Kamuoyunda Türk topraklarındaki ABD üsleriyle ilgili daha önce ifade ettiğim TİP Başkanı Aybar'ın görüşlerine benzer görüşler hâkimdi. O dönem kamuoyunun genel görüşüne bakarsak adeta bu üsler nedeniyle Türkiye'nin egemen bir devlet olduğunun sadece kağıt üstünde kaldığına inanıldığı söylenebilir. Bu nedenle hükümet ikili anlaşmaların Türkiye ve Amerika arasında yapılacak ikili görüşmeler yoluyla gözden geçirilip revize edilmesini sağlayarak kamuoyunun tepkisini bir ölçüde hafifletmek istiyordu.[139]

Bu amaçla Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil 7 Nisan 1966'da ABD'ye bir nota göndererek mevcut ikili anlaşmaların yeniden gözden geçirilmesini ve basitleştirilip tek çatı altında toplanmasını istemiştir. Türkiye'nin bu talebine ABD'nin olumlu yanıt vermesi üzerine ABD ve Türkiye arasında konuyla ilgili ikili görüşmeler başlamış ve bunun sonucunda 1969 yılında Ortak Savunma ve İşbirliği Antlaşması (OSİA) imzalanarak ikili anlaşmalar birleştirilmiş ve bazı yenilikler getirilmiştir.

OSİA ile Türkiye dört noktada Amerika'nın Türkiye'deki mevcudiyetine sınırlama getirmekteydi. Bunlardan ilki anlaşmada kesin olarak Amerika'nın Türkiye'nin izni olmadan Türkiye'deki üslerinden üçüncü ülkelere yönelik bir operasyon düzenleyemeyeceğinin belirtilmesiydi.[140] İkinci olarak savunma üslerinin mülkiyetinin Türkiye'ye ait olduğu anlaşma ile açıkça kayıt altına alınmıştır ve böylece vatan topraklarının işgal altında olduğu eleştirileri bir ölçüde karşılık

[138] Gönlübol ve diğerleri, *a.g.e.,* s. 512.
[139] *A.g.e*, 509.
[140] Türkiye zaten 1967 Arap-İsrail Savaşında topraklarındaki üslerin İsrail'e yardım amaçlı kullanımına izin vermemişti. Buradan ayrıca Türkiye'nin 1950'li yıllarda yaşanan ABD'nin Türk topraklarını kullanarak Ürdün ve Lübnan'a operasyon düzenlemesi gibi durumların bir daha yaşanmasının önüne geçmek istediği sonucu çıkarılabilir.

bulmuştur. Türkiye ayrıca antlaşma ile topraklarındaki tüm üsleri denetleme hakkına sahip olmuştur. Son olarak ise Türkiye ulusal güvenliğinin tehlikeye girebileceği durumlarda üslerin kullanımına sınırlama getirebilme hakkına sahip olmuştur.[141]

Bu dönemde Türkiye'deki ABD üsleri ile beraber bu üslerde görev yapan Amerikan askerlerinin davranışları da Türkiye-ABD ilişkileri açısından sorun olmuştur. Bu askerler yurtdışından gümrüksüz mal getirme hakkına sahiptiler ancak bu malları kâr gözeterek Türk vatandaşlarına satma hakkına sahip değildiler. Buna karşın gümrüksüz olarak getirdikleri başta Amerikan sigaraları, alkollü içecekler olmak üzere çeşitli malları Türkiye'de satmaya başlamışlardı. Sonraları bu durum sektör haline geldi ve İstanbul, Ankara, Adana gibi üslerin bulunduğu şehirlerde Amerikan Pazarı adı verilen bu tür malları satan yerler oluşmaya başladı. Bu durumun yaygınlaşması ise Türk ekonomisini olumsuz yönde etkiliyordu.[142]

Askeri üslerde çalışan Türkler ile Amerikalılar arasında da sorunlar yaşanıyordu. Amerikalıların Türklerin tesislerdeki imkanlardan kendileriyle eşit şekilde yararlanmasına izin vermemesi ve tesislerdeki bayrak törenlerinin hangi ülkenin yönetmeliğine göre yapılacağı iki ülke arasındaki sorunlar arasındaydı. Tesislerdeki Amerikalı komutanların bulundukları bölgedeki en üst rütbeli Türk subaylarıyla ilişkilerinde ast- üst ilişkilerini umursamamaları da Türk Ordusu içinde rahatsızlığa neden oluyordu.[143] Bu üslerde çalışan Amerikalıların sosyal hayattaki davranışları da Türk halkı arasında bir Amerikan nefreti oluşmasında etkili oluyordu. Bu dönemde aracını Türk çocukların üzerine süren, sarhoş şekilde sokaklarda gezip bayrak yırtan Amerikalı subaylar ya da Türklere hakaret eden Amerikan çavuşları görülebiliyordu.[144]

Bu durumların yarattığı rahatsızlığın tetiklemesiyle ABD zamanla üsleri halkın yaşadığı bölgelerden uzak yerlere taşımaya başladı. Türkiye'deki Amerikan askerlerinin sayısında da azalmaya gidildi. 1968'de 24.000 olan sayı 1970'te

[141] Balcı, *a.g.e.*, s. 145.
[142] Oran, *a.g.e.*, s. 692.
[143] *A.g.e.*, 693.
[144] Gönlübol ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 506.

16.000'e indi.[145] Bunların yanında ABD askeri personeline askeri kıyafetle ve sarhoş şekilde halk arasında dolaşmamaları yönünde uyarılarda bulunmuştur.

Amerikan askerlerinin Türkiye'de işledikleri suçlarla ilgili Türk mahkemeleri tarafından yargılanamaması da Türkiye ve ABD arasında soruna neden oluyordu. Türkiye bu durumun da düzeltilmesi için girişimlerde bulunmuş ve bunların sonucunda Amerika ile Türkiye arasında 24 Eylül 1968'de Resmi Vazife Sırasında İşlenen Suçlarla İlgili Anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Amerikan askerlerinin gerektiğinde Türkiye'de yargılanabilmesinin önündeki engeller tamamen kaldırılmamış; sadece bu konudaki kısıtlamalar bir ölçüde hafifletilmiştir.[146]

Bu dönemde Türkiye ile ABD arasında gerilime neden olan konulardan biri de Barış Gönüllüleri sorunuydu. Barış Gönüllüleri genç öğretmenlerden ve uzmanlardan oluşan, amacı gelişmekte olan ülkelerin eğitimine katkıda bulunmak ve kırsal kesimdeki yaşam koşullarını iyileştirmek olan Amerika tarafından kurulmuş bir oluşumdu. Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'ye gelmesini mümkün kılan anlaşma Ağustos 1962'de nota değişimi yoluyla imzalandı ve bu tarihten itibaren çok sayıda Amerikalı gönüllü öğretmen ve uzman Türkiye'ye geldi ancak kısa süre sonra bu oluşumun gerçek amacının görünürdeki amacına benzemediği ve Barış Gönüllüleri Projesi kapsamında Türkiye'ye gelen kişilerin ajanlık faaliyetleri yürüttüğü yönünde söylentiler başladı. Gönüllülerin özellikle Doğu Anadolu'da Kürtlerin yaşadığı bölgelere dağılmaları ve bu bölgelerde içeriği bilinmeyen araştırmalar yapmaları eleştiri konusu oldu. Barış Gönüllüleri'nin faaliyetlerinin Türk kamuoyunda oluşturduğu tepkiye örnek olarak 25 Kasım 1969'da SBF Profesörler Kurulu adına Prof. Dr. Fehmi Yavuz'un hazırladığı ve Barış Gönüllüleri'ni Türkiye'nin çıkarlarını zedeleyen kişiler olarak tanımladığı raporun kurul tarafından oy birliği ile kabul edilmesi verilebilir. Öte yandan büyük şehirlerde İngilizce dersi veren Barış Gönüllüleri de kültür emperyalizmi yapmakla ve başarılı öğrencileri yurtdışına gitmeye yönlendirmekle suçlandı. Aralık 1969'da orta öğretim kurumlarında görev yapan İngilizce öğretmenleri Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'yi terk etmesi için

[145] Oran, *a.g.e.*, s. 693.
[146] *A.g.e.*, ss. 693-694.

dersleri boykot eylemlerine başladılar. Bu gelişmelerin sonrasında ABD Türkiye'de görev yapan Barış Gönüllüleri'ni geri çağırmıştır.[147]

Bu dönemde Türk kamuoyunda ABD ile ilgili rahatsızlıklardan biri de Büyükelçi Komer olayıydı. Dönemin ABD Başkanı Johnson'ın CIA ile ilgili konulardaki danışmanını Türkiye'ye büyükelçi olarak ataması büyük tepkiye neden olmuştu. Bu tepkinin nedeni CIA'in Türkiye'deki olumsuz imajıydı. Özellikle sol kesim CIA'nın Türkiye'de solu yok etme amacı olduğuna ve Adalet Partisi'nin yükselişinin ardında CIA'in olduğuna inanıyordu. Bu tepkiler Komer'in göreve gelmesinden bir yıl sonra ODTÜ'ye yaptığı ziyaret sırasında aracının bir grup öğrenci tarafından yakılmasıyla zirveye taşındı. Artan tepkiler üzerine ABD 1969 yılında Büyükelçi Komer'i geri çağırdı.[148] Kıbrıs sorununda arabulucu olması için devreye giren ABD Başkanı'nın özel temsilcisi Cyrus Vance'in uçağının da protestolar nedeniyle Esenboğa'ya inemeyip askeri havaalanına inmek zorunda kalması da[149] hem Komer'in aracının yakılması olayına benzerliği hem de bu dönemdeki ABD karşıtlığının boyutlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Ekonomik nedenler de bu dönemde Türkiye'nin ABD'den uzaklaşıp SSCB'ye yakınlaşmasına etki etmiştir. Bunun nedeni ise ABD'nin Türkiye'ye yönelik ekonomik yardımlarını azaltma arayışı içindeyken SSCB'nin ise adeta ABD'nin boşluğunu doldurmak istercesine Türkiye ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek istemesidir.

ABD zaten AP iktidarından önce Türkiye'ye yönelik ekonomik yardımlarını azaltmıştı. 1965 yılında da ABD'nin Uluslararası Kalkınma Örgütü (Agency for International Development, AID) Türkiye'ye yapılacak yardımın 1973'te sona ereceğini açıkladı. İlerleyen yıllarda ise Türk-Amerikan ekonomik ilişkilerine Türkiye açısından bir olumsuzluk daha eklendi. Vietnam'da sürdürdüğü savaş nedeniyle ekonomik sorunlar yaşayan ABD bütçe dengesini sağlamak için yabancı

[147] Oran, *a.g.e.*, ss. 695-696.
[148] *A.g.e.*, ss. 696-697.
[149] Cihat Göktepe, "Kıbrıs Meselesinde Kriz Süreci ve Türkiye (1964-1974)," http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/G%C3%96KTEPE-Cihat-KIBRIS-MESELES%C4%B0%E2%80%99NDE-KR%C4%B0Z-S%C3%9CREC%C4%B0-VE-T%C3%9CRK%C4%B0YE-1964-1974.pdf [Erişim 02.05.2019].

ülkelere verdiği yardımları azaltma kararı almıştı.[150] Bu nedenle Türkiye'ye sağlanan ekonomik yardımların azaltılacağı kararı 1967 yılında alındı ve bu karar 1968'de Türkiye'ye resmen iletildi.[151] Bu gelişmeler sonucunda OECD bünyesinde kurulan Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu tarafından yapılan yardımlar 1967'de 155.700.000 dolar iken 1968'de 106.600.000 dolara indi. Yardımların azalmasına paralel olarak ABD ve bu ülkenin öncülüğünde kurulmuş kuruluşlar olan Dünya Bankası ile IMF Türkiye'den acil ekonomik önlemler almasını istediler ve hükümetin üzerinde devalüasyon yapması için baskılar yoğunlaştı. Süleyman Demirel seçim öncesi olduğundan önce bunu yapmak istememiş; ancak durumun ağırlaşması üzerine Türk Parası devalüe edilerek 1 ABD dolarının değeri 9'dan 15 Türk Lirasına yükseltilmiştir.[152]

Ekonomik anlamda Türkiye-Amerika ilişkilerindeki gerileme ithalat-ihracat rakamlarına da yansımıştır. Türkiye'nin Amerika'ya ihracatı 1961'de toplam rakamın %18,8'ini oluştururken 1971'de bu oran %10,1'e düşmüştür.1961'de Türkiye'nin ABD'den toplam ithalatı ise %27,5 iken 1971'de bu oran %14,5'e düştü.[153]

Söz konusu dönemde ABD ve Türkiye arasında gerilime neden olan konulardan biri de Türkiye'deki haşhaş ekimi ile ilgiliydi. 1960'ların sonlarında uyuşturucu ABD'de ciddi bir sorun olmaya başlamıştı ve Amerika'da üretilen afyon ve eroinin büyük kısmının Türkiye'de yetiştirilen afyondan yapıldığı iddia edilmekteydi. Bu nedenle ABD Hükümeti Türk Hükümetine haşhaş ekiminin yasaklanması için baskı yaptı. Buna karşın Demirel Hükümeti baskılara boyun eğmiş izlenimi verip oy kaybetmemek için ABD'nin bu isteğini yerine getirmemiştir.[154] ABD ve Türkiye arasındaki ikili sorunlarına ek olarak Vietnam Savaşı'nın da bu dönemde Türkiye'de olumsuz bir Amerika algısı oluşturması kuvvetle muhtemeldir çünkü bu dönemde

[150] *A.g.e.*, 700.
[151] Balcı, *a.g.e.*, s. 144.
[152] Oran, *a.g.e.*, s. 700.
[153] Kösebalaban, *a.g.e.*, s.200.
[154] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 34. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017) s.395.

tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Vietnam'da sürdürdüğü savaş nedeniyle "Emperyalist Amerika" imajı büyümüştür.[155]

Yaşanan tüm bu sorunlar Türkiye'yi ABD'den uzaklaştırdıysa da ABD ekseninden çıkmasına neden olduğu söylenemez. Türkiye başta NATO olmak üzere ABD merkezli ve SSCB karşıtı kurumların içinde kalmaya ve ABD'den askeri ve ekonomik yardımlar almaya devam etmiştir. Buna karşın ABD ile yaşanan sorunlar Türk dış politikasına özellikle Ortadoğu örneği incelendiğinde net şekilde anlaşılabileceği üzere ciddi etkilerde bulunmuştur.

4.1.2. SSCB ve Doğu Bloğu İle İlişkiler

Bu dönemde ABD ile ilişkilerdeki gerileme SSCB ve Doğu Bloğu ülkeleri ile ilişkilerde gelişmeye neden olmuş ve böylece Türkiye'nin Ortadoğu'da SSCB ile daha uyumlu bir dış politika izlemesi mümkün olmuştur. 1967 Arap- İsrail Savaşı sürecinde Türkiye'nin SSCB'nin desteklediği Bağlantısız Arap Ülkeleri'ne yakın bir duruş sergilemesi ve savaş sonrası İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini ve tazminat ödemesini öngören Sovyet önergesi lehinde oy kullanması bu durumun örneklerindendir. Ayrıca 1967'den sonra yayınlanan Türk- Sovyet bildirileri de Arap tezlerini destekleyen ifadeler içermekteydi. 30 Mayıs 1967 tarihinde yani Altı Gün Savaşı olarak da bilinen 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın hemen öncesinde de Türkiye olası bir savaş durumunda Arapları destekleyeceğini açıklayan SSCB'nin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişine izin vermiştir.[156]

Özetle bir önceki dönemde olduğu gibi Kıbrıs konusundaki yalnızlığı giderme, ekonomik destek sağlama ve çok yönlü dış politika izleyerek ABD'ye bağımlılığı azaltma arayışları Türkiye'yi SSCB'ye yakınlaştıran nedenler olmuştur.[157]

Süleyman Demirel'in 3 Kasım 1965 tarihinde TBMM'de açıkladığı hükümet programında Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerindeki gelişimden büyük memnuniyet

---

[155] Vietnam Savaşı nedeniyle ABD'nin vatandaşları dahi Amerikan Hükümetinin emperyalist politikalarını ciddi şekilde eleştirir duruma gelmiştir ve Vietnam Savaşı'nın bir an önce bitirilmesi için ABD'de kitlesel öğrenci eylemleri düzenlenmiştir.
[156] Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,* 6. bs. (Bursa: Dora Yayınevi, 2014) ss. 292-293.
[157] Balcı, *a.g.e.*, ss. 150-151.

duyduklarını ve bu durumun devamını arzuladıklarını söylemesi de[158] Demirel hükümetinin SSCB ve Türkiye arasında son yıllarda oluşan ve gelişen yakınlaşmayı sürdürmek niyetiyle yola çıktığını göstermesi bakımından kayda değerdir.

Söz konusu dönemde sol kesim de SSCB ile ilişkilerin gelişmesini arzuluyordu. Buna örnek olarak TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın Meclis kürsüsünde Johnson Mektubu'nun ardından İnönü'nün Türkiye'nin ABD yörüngesinden uzaklaşıp SSCB'ye yaklaşabileceği anlamına gelen şu cümlelerini ön plana çıkarması verilebilir: "Ben Amerikan ittifakına inanmıştım. Şimdi bu inancımdan dolayı pişmanlık duymaktayım ve Türkiye gerekirse yeni bir dünyada yerini alabilir." Aybar İnönü'nün bu sözlerini ne kadar doğru bulduğunu belirtiyor ve ardından bundan sonra da Türkiye'nin dış politikasını bu istikamette belirlemesi gerektiğini söylüyordu.[159]

Bu dönemde hükümetin SSCB ile yakın ilişkiler kurma çabası olmasına karşın SSCB'nin resmi ideolojisinin Türkiye'de hakim konumda olması ihtimalinden şiddetle kaçındığını da unutmamak gerekir. Bu durumun en somut örneklerinden birisi Başbakan Süleyman Demirel'in SSCB Başbakanı Aleksey Kosigin'e Türkiye'nin komünizme karşı olduğunu ve eğer SSCB Türkiye ile bu şartlarda ilişki kurmaya hazır ise ilişkiye hazır olduklarını söylemesi ve Kosigin'in de bu sözlere olumlu karşılık vermesidir. Demirel ve Kosigin arasında geçen bu diyaloğu dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil hatıratında bizzat anlatmıştır.[160] Çağlayangil'in kendisi de rejimlerini beğenmese de ilkelerinin sosyal yapımızla kesinlikle uyuşmadığına inansa da Türkiye'nin kuzey komşusuyla tarih ve coğrafya bakımından iyi geçinmesine dair kişisel bir kanısı olduğunu söyleyerek dışişleri bakanlığı döneminde SSCB'ye bakışını ortaya koymuştur.[161] Geçmişte zaten Türk-Sovyet ilişkilerinin iki ülkenin birbirlerinin siyasal ve sosyal sistemlerinin farklılığına saygı çerçevesinde gelişebileceğini açıklayan SSCB'nin bu bakışında bir

---

158 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c001/mm__02001005.pdf [Erişim 02. 09. 2018].
159 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c002/mm__02002028.pdf [Erişim 02. 09. 2018].
160 Çağlayangil, *a.g.e.*, s. 304.
161 *A.g.e.*, 329.

değişiklik olmadığı için bu dönemde Türkiye ve SSCB'nin farklı rejimlere sahip iki devlet olması bir sorun olmamıştır.

SSCB bu dönemde Türkiye'nin adaya bir askeri müdahalesine karşı olmakla beraber prensipte Türkiye'nin Kıbrıs ile ilgili tezlerine desteğini de sürdürmüştür. SSCB'nin bu desteği Lefkoşa'da Kıbrıslı Rumların öfkeli protesto gösterilerine bile neden olmuştur.[162]

Johnson Mektubu'nun ardından dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in ziyareti ile başlayan Türkiye ve SSCB arasındaki üst düzey ziyaretler de bu dönemde devam etmiştir. İlk olarak SSCB Başbakanı Aleksey Kosigin 1966 yılında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaret sonrası açıklanan bildiride iki ülkenin Lenin-Atatürk dönemi gelenekleri uyarınca aralarındaki dostluğu geliştirme iradesinde olduklarının açıklanması[163] Türkiye ve SSCB arasındaki milli mücadele döneminde başlayan sıcak ilişkilere dönüş niyetinin gösterilmesi bakımından dikkate değerdir.

1966 yılındaki bir diğer dikkat çekici olay da Türkiye'nin birliklerini Kore'den tamamen çekmesidir. Bu da sembolik olarak Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerini geliştirme niyetinin bir göstergesi olarak okunabilir.[164]

Kosigin'in ziyaretini Süleyman Demirel'in 19-29 Eylül 1967 tarihinde gerçekleştirdiği Kafkasya ve Orta Asya'yı da kapsayan iadeiziyareti izledi. Bu ziyaretin sonunda da Türkiye ve SSCB arasında çatışmayı gerektirecek hiçbir durumun olmadığı aksine ortak çıkarlar etrafında çalışmayı gerektirecek durumların olduğu mealinde bir bildiri açıklanmıştır.

8-12 Temmuz 1968 tarihlerinde de Dışişleri Bakanı Çağlayangil SSCB'ye giderek temaslarda bulunmuştur. Bunu 1969'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın SSCB ziyareti izlemiştir. Sunay'ın ziyaretinin ardından 10 Ekim 1969 tarihinde imzalanan bir anlaşmanın parçası olarak SSCB tarafından Türkiye'ye İskenderun'da inşa edilmekte olan Demir-Çelik fabrikasının finansmanı için 113,7 milyon dolarlık bir

[162] Karpat, *a.g.e.*, s. 276.
[163] *A.y.*
[164] *A.y.*

kredi verilmiştir. Bu esnada ayrıca Türkiye'nin Sovyet desteğiyle baraj inşa etmesi için iki ülke arasında varılan bir antlaşma da tamamlanmak üzereydi.[165]

Türk-Sovyet siyasi ilişkilerindeki gelişim iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin de gelişmesine neden oldu. 1969'da 74,8 milyon dolara ulaşmış olan Türk-Sovyet ticaretinin 1970'te 84 milyon dolara ulaşması bekleniyordu ve bu rakam 1964'deki rakamın dört katından fazlasını ifade ediyordu.[166]

SSCB ile olan dış ticaretin gelişmesi ile beraber bu dönemde SSCB Türkiye'ye düşük faizli ve uzun vadeli krediler de vermiştir. Bu krediler Türkiye tarafından maden sanayisi gibi katma değeri yüksek alanlarda kullanılmıştır. SSCB'nin verdiği krediler Türkiye'nin ekonomik gelişimine katkı yaptığı gibi ABD ve müttefiklerine bağımlılığını da azaltmıştır.[167] Türkiye'nin SSCB ile artan ekonomik ilişkileri bu ülkenin en büyük rakibi ABD'yi rahatsız etmiştir. ABD'nin bu rahatsızlığını Başbakan Demirel'in dönemin Amerikan sefiri ile ilgili anısını aktarırken söylediği şu cümlelerden fark edebiliriz:

"Batı, Türkiye'nin sanayileşmesini istememiştir veya mümkün görmemiştir. Bize tavsiye edilen tarımdır ve hafif endüstridir. Ağır sanayiyi ve sanayileşmenin diğer kollarını pek hoş karşılamamışlardır. Sovyetler ile müzakere ettik ve bunların inşasına geçtik. Bundan da rahatsız oldular. 1967'de Amerikan sefiri başbakanlığa geldi ve beni ziyaret etti. Hâlâ gözümün önünde olay. Kapıdan girdi ve daha oturmadan 'Are you changing axis?' diye bana sordu. Yani 'Aks mı değiştiriyorsunuz?' Sovyetlerle bizim münasebetlerimizi geliştirmemizden çok rahatsız olmuştu Amerika."[168]

Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in söylediği "Bağımsızız ama bağlantılarımıza sadığız. Malımızı istediğimiz yerden satın alırız ve istediğimiz yere satarız."[169] sözleri de Türkiye'nin Batı bloğunda olmasının çıkarları gereği başka devletlerle ilişki kurmayacağı anlamına gelmediğini göstermektedir. Türkiye bu dönemde SSCB örneğinde olduğu gibi ticaret kanallarını zenginleştirerek ülkenin iktisadi kalkınmasını Batı'ya bağımlı kalmadan geliştirmek istemiştir.

---

[165] *A.g.e.,* ss. 277-279.
[166] *A.g.e.*, 279.
[167] Oran, *a.g.e.,* s. 676.
[168] *A.y.*
[169] Çağlayangil, *a.g.e.,* s. 126.

Bu dönemde SSCB ile ilişkilerin gelişmesine paralel olarak SSCB ile benzer siyasi rejime sahip devletler ile ilişkilerde gelişme de devam etmiştir. Adalet Partisi zaten tüm sosyalist ülkelerle ilişkileri geliştirmek niyetindeydi.[170] Demirel Meclis kürsüsünde yeni oluşturulan Bakanlar Kurulu'nun programını okurken de SSCB ile ilişkilerin Türkiye için önemine değindikten sonra çoğunluğunu SSCB'ye benzer siyasi rejimlere sahip devletlerin oluşturduğu Balkan ülkeleriyle alakalı da bu ülkelerle aralarındaki ilişkilerin gelişiminden son derece memnun olduklarını ve önümüzdeki senelerde de bu konu üzerinde önemle duracaklarını söylemişti.[171]

Bu devletler ile gelişen ilişkilere örnek olarak Sovyet Başbakanı Kosigin'in ziyareti sırasında Yugoslavya, Bulgaristan ve Türkiye'den uzmanların Belgrad ve Sofya'dan geçerek Hatay sınırında sona erecek bir Trans-Balkan otoyolunun tanıtımını görüşmek üzere toplanması verilebilir. Bu otoyol ile ilgili dikkat çekici husus ise Türkiye'nin Kıbrıs konusunda rekabet içinde olduğu Yunanistan'ı devre dışı bırakacak olmasıydı. 1966 yılında ayrıca Romanya Başbakanı ve Bulgar Dışişleri Bakanı da Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerde ele alınan birçok konu 1968'de Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov'un ziyareti sırasında sonuca bağlanmış ve 1960'ların başında önemsiz görülen SSCB ve onun müttefiki Balkan ülkeleri ile ilişkiler gelişmeye devam etmiştir.[172]

Bulgaristan ve Romanya tarafından Türkiye'ye yapılan üst düzey ziyaretlerin yanında Başbakan Süleyman Demirel de 1967 yılında Romanya'yı ziyaret etmiştir. Çağlayangil'in anılarını aktarırken Romen Dışişleri Bakanı Manesku ile dostluk kurduğunu ve bir gün acilen graft kağıdına ihtiyaç duyulduğunda Manesku'yu arayıp aralarındaki özel ilişkiyi kullanarak Romanya'dan graft kağıdı getirilmesini sağladığını anlatması da[173] bu dönemde Türk-Romen ilişkilerinin gelişimini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Bu dönemde ayrıca Demirel Hükümeti tarafından Arnavutluk ve Polonya gibi sosyalist Doğu Avrupa ülkeleri ile de ticaret anlaşmaları yapılmıştır.[174] 1967 yılında

---

[170] *A.g.e.*, 236.
[171] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c001/mm__02001005.pdf [Erişim 03. 09 .2018].
[172] Karpat, *a.g.e.*, s. 276.
[173] Çağlayangil, *a.g.e.*, ss. 176-177.
[174] Kösebalaban, *a.g.e.*, s. 203.

Polonya Parlamento Başkanı Czelaw Wyecek Başkanlığında bir heyet ile beraber Polonya Ticaret Bakanlığından bir heyetin de Türkiye'ye gelmesi bu dönemde doğu bloğu ülkeleriyle ticari ilişkilere verilen önemi göstermektedir.

Sonuç olarak bu dönemde ABD ile ekonomik ilişkilerdeki gerileme ve Kıbrıs konusundan kalma gerginliğin artarak devam etmesi Türkiye'nin Johnson Mektubu'nun sonrasında gelişme sürecine giren Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini devam ettirmesine neden olmuştur. Bu ilişkiler Türkiye'nin Ortadoğu politikasına da etki etmiş ve bölgede SSCB ile benzer politikalar doğrultusunda hareket edilmiştir.

4.1.3. Diğer Nedenler

ABD ve SSCB ile ilişkiler dışında Türkiye'nin Ortadoğu politikasının değişmesine, Arap ülkelerine yakınlaşılmasına etki eden diğer faktörleri incelediğimizde öne çıkan nedenlerden birinin ekonomik konular olduğunu görürüz. Özellikle planlı kalkınma modeline geçilmesinin ardından Türkiye'nin sınai ürünlerinin çeşitlenmesi sonucu oluşan pazar arayışları, Arap ülkelerinde yeni pazarlar bulan gıda maddelerinin paketlenmesi ve pazarlanmasındaki gelişmeler Türkiye'yi Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmaya itmiştir. Dönemin dışişleri bakanlığı genel sekreteri de Türkiye'nin Arap alemiyle çok iyi ilişkiler kuracak potansiyelinin olduğunu, Arap alemine yönelik uyguladıkları açık ve samimi politikayı takip etmeleri halinde Türkiye'nin etrafında emin bir grup, mallarını satacak pazarlar ve BM'de kendilerini anlayacak dostlar bulacağını söylemiştir.[175] Ekonomik nedenlerin Türkiye'yi Ortadoğu coğrafyasındaki Arap ülkelerine yaklaştıran başlıca nedenlerden olduğunu dönemin dışişleri bakanlığı genel sekreterinin bu ifadelerinden de anlamak mümkündür. Bu açıklamada geçen "etrafımızda emin bir grup" ifadesinden ayrıca Türkiye'yi Ortadoğu'daki Müslüman Arap devletlerine yaklaştıran nedenlerden birinin de güvenlik faktörü olduğu çıkarımı yapılabilir. Geçmiş dönemlerde uygulanan tamamen Amerika'ya angaje olmuş politikaların Türkiye'yi komşuları Suriye ve Irak ile savaşın eşiğine getirdiği düşünüldüğünde artık böyle durumların yaşanmasının istenmemesinin psikolojik etkisinin Türkiye'nin Ortadoğu politikasına etki ettiği

[175] Karpat, *a.g.e.*, s. 212.

görülebilir. Ayrıca o dönemlerde Ortadoğu'da çatışmaların, savaşların eksik olmadığı düşünüldüğünde bu dönem Türkiye'yi yönetenlerin Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirerek Türkiye'yi bu çatışma ortamının dışında tutmak istedikleri kuvvetle muhtemeldir. Dönemin dışişleri bakanlığı genel sekreterinin açıklamasında dikkat çekici bir diğer husus da Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye dayalı politikanın BM'de Türkiye'nin kendisini anlayacak dostlar bulmasına neden olacağının söylenmesidir. Burada da BM Genel Kurulundaki Kıbrıs konulu oylamada Rum tasarısının kabul edilmesi ve Türk tezi lehine sadece dört ülkenin oy kullanmasının oluşturduğu hayal kırıklığı görülebilir. Türkiye'nin yıllarca uyguladığı bölgeye NATO perspektifinden bakan politikası nedeniyle bu oylamada Arap ülkeleri Makarios'u desteklemiş, Türkiye'nin NATO'da müttefiki olan ülkeler ise çekimser kalarak Türkiye'yi yalnız bırakmıştır. Türkiye'nin dış politikasının değişmesinde uluslararası ortamlarda bir daha bu şekilde yalnız kalmama isteğinin büyük rolü olmuştur.

Türkiye'nin Ortadoğu politikasını belirlenmesinde İsrail faktörünün de önemli rol oynadığını söylemek gerekir. Bilindiği gibi Türkiye İsrail'i devlet olarak ilk tanıyan ülkeler arasındadır ve İsrail'in kuruluşundan bu yana Türkiye-İsrail ilişkileri iyi bir şekilde gitmiştir. Ancak Türkiye'nin Araplarla yaşadığı sorunların çoğunun İsrail'in tanınması ve İsrail ile olan iyi ilişkiler yüzünden ortaya çıkmasına karşın İsrail Kıbrıs konusunda Türkiye'yi desteklemedi. Bu durumun resmi çevrelerde yarattığı hayal kırıklığı da Türkiye'nin Arap ülkeleriyle yakınlaşmasına yardım etmiştir.[176] Bu dönemde ayrıca Kıbrıs Türkleri ile Filistinli mülteciler arasında bağ kurulmuştur. Türk kamuoyunda binlerce Kıbrıslı Türk'ün Rumlardan kurtulmak için tehlikesiz bölgelere göç edişi, yakılıp yıkılmış Türk evlerinin görüntüleri, Türk köylerindeki topraklara talimli, iyi silahlanmış Rumlar tarafından el konulması da Filistinli mültecilerin durumuyla özdeşleştirilmiştir.[177] Bu durumda muhtemelen bu dönem meydana gelen Arap-İsrail çatışmalarında Türkiye'nin desteğinin Araplara doğru kaymasına etki etmiştir.

Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikasına etki eden bir diğer önemli unsurun ise sağ kesimin duyduğu dini hassasiyetler olduğu söylenebilir. Özellikle

[176] A.y.
[177] *A.y.*

Müslümanların ilk kıblesi ve İslam dinine göre en kutsal mekanlardan biri olarak kabul edilen Kudüs'teki Mescidi Aksa Camisine yönelik İsrail'in faaliyetleri büyük tepkilere neden olmuştur.[178] Bu tepkilerin ise zaten muhafazakar bir seçmen kitlesine sahip olan iktidardaki Adalet Partisi'ni etkilemiş olması olasıdır. Kıbrıs meselesinin de bu dönemde ABD ve onun müttefiklerine yönelik dini hassasiyetlere dayalı tepkilere neden olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi Rum tarafı açıkça Kıbrıs Anayasasını ve Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran kurucu anlaşmaları görmezden gelerek Türklerin siyasi haklarını elinden almış ve adayı tek başına yönetmek için masum Türkleri katletmiştir. Buna karşın Batı'nın Rum tarafına bir yaptırım uygulamayıp üstüne üstlük Türkiye'nin Garanti Antlaşmasından doğan hakkını kullanıp adaya müdahale etmesine de engel olması birçok kişi tarafından sadece Türklerin Müslüman Rumların ise Hristiyan olmasıyla açıklanabilecek niteliktedir.

Sağ kesimin dini hassasiyetlerinin yanında Türkiye'de yükselişte olan sol harekette Türkiye'yi Arap ülkelerine yakınlaştıran nedenlerden olmuştur denebilir. Sol kesimin Meclis'te temsil edilen partisi TİP'in gerek Ortadoğu'da gerekse başka bölgelerde ABD ile yakın ilişkiler içinde politika üretmeye ne kadar karşı olduğundan daha önce söz edilmişti. Buna karşın sol kesimden TİP'e yönelik Türkiye'nin asıl sorununun emperyalizmin boyunduruğundan kurtulup bağımsızlaşma olmasına rağmen TİP'in proleter mücadeleyi emperyalizmle mücadelenin önüne koyduğuna dair eleştiriler mevcuttu. Buna sol düşünceyi temsil eden Yön dergisinde sosyalist düşüncenin önemli entelektüellerinden kabul edilen Doğan Avcıoğlu'nun 17 Haziran 1966 tarihinde çıkan başyazısı örnek verilebilir.[179] Yasal olduğu kadar yasadışı Türk solu da bu dönemde Amerika ile ilişkilere şiddetle karşı çıkıyordu. Radikal Türk solu ayrıca İsrail'i sömürgeci bir devlet olarak gördüğünden bu devlet ile Arap ülkeleri arasında geçen sorunlarda Arapları destekliyordu.[180] Hatta bu dönemde Türkiye'deki yasadışı sol örgütlerin üyelerinin bir kısmı Filistin gerilla kamplarında eğitim görüp silahlı çatışmalara dahi katılmıştır.

---

[178] Özellikle 21 Ağustos 1969 tarihinde El- Aksa Camisinde çıkan yangının arkasında İsrail parmağı olduğu iddiası tüm İslam coğrafyasında olduğu gibi Türkiye'de de İsrail'e karşı tepkilerin doğmasına neden olmuştur.

[179] Murat Belge, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960 Sonrası)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985) ss. 1955-1956

[180] Karpat, *a.g.e.*, s. 219.

Türkiye'nin Amerikan emperyalizmine hizmet eden ülke imajını silip sayılarının çoğalmasıyla Dünya siyasetine etki etmeye başlayan Bağlantısız Devletlerin desteğini kazanma isteğinin de Ortadoğu'da Araplara yakınlaşılmasına etki ettiği söylenebilir. Bilindiği gibi Türkiye'nin uzun süre Ortadoğu'da uyguladığı politikanın neticesinde Bağlantısız Devletler Kıbrıs konusunda Rumları desteklemiştir. Özellikle TİP Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın Meclis'te BM'deki Kıbrıs oylamasının ardından neden Türkiye aleyhine oy verdikleri sorulan bağlantısız üçüncü dünya ülkelerinin temsilcilerinin soruyu " Biz Türkiye aleyhine değil sömürgecilik aleyhine oy verdik" diye yanıtladığını anlatması[181] Türkiye'nin Bağlantısız Ülkeler nezdindeki görüntüsünü göstermesi bakımından manidardır.

Özetle ABD ve SSCB ile ilişkiler dışında Türkiye'nin malları için yeni pazarlar bulma arayışları, güvenlik kaygısı, uluslararası ortamlarda bir daha Kıbrıs örneğinde görüldüğü gibi yalnızlaşmama isteği, iç kamuoyu gibi faktörler bu dönem Türkiye'nin Ortadoğu'ya bakışının değişmesinde rol oynamıştır.

4.2. ADALET PARTİSİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

Bu dönemde geçmiş dönemlerde olduğu gibi Türkiye'nin dış politikasında göze çarpan en belirgin özellik ABD'den bağımsızlaşmadır. AP Hükümeti de Johnson Mektubu'ndan önceki hükümetlerin yaptığı gibi Ortadoğu politikasını tamamen ABD ve NATO ile ilişkilerine göre belirlemedi. Bu ABD'den bağımsızlaşma durumu özellikle Türkiye'nin ABD liderliğindeki NATO ittifakına sadık kalmakla birlikte farklı bloklardan ülkelerle de ilişkileri geliştirme çabalarında görünür hale gelmiştir. Ayrıca bu dönemde Türkiye'nin Osmanlı geçmişinin mirasçısı Müslüman bir ülke olmanın avantajını kullanarak Ortadoğu'da etkin olmaya çalıştığı yorumu da yapılabilir. Türkiye'nin söz konusu dönemde komşularıyla problem yaşamama gayreti içinde olduğu da görülür. Menderes döneminde ABD'nin çıkarlarını kendi çıkarları gibi görme eğilimi nedeniyle komşu devletler Suriye ve Irak ile savaşın

[181] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c002/mm__02002028.pdf [Erişim 09. 09. 2018].

eşiğine gelinmişti. Ancak bu dönemde farklı bloklarda da olsalar komşularla iyi ilişkilerin öneminin bilincinde olunmuştur.[182] Ortadoğu ülkelerinin kendi aralarında yaşadığı sorunlarda tarafsız kalmaya gayret gösterme de bu dönemin dış politikasında göze çarpan bir özelliktir. Kıbrıs konusunda destek bulma arayışı da bu dönemde Türk dış politikasının belirlenmesinde çok etkin olmuştur.

Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikası yeni kurulan hükümetin programına da yansımıştır. Süleyman Demirel tarafından okunan hükümet programında Arap ülkeleri ile ilişkilerin önemi üzerinde durulmuş; Arap ve Müslüman devletlerden kardeş diye söz edilip bu ülkelerle her türlü ilişkinin geliştirilip meşru davalarında bu devletlere destek verileceği belirtilmiştir.[183] Dışişleri Bakanı Çağlayangil de BM oylamasının ardından Meclis'te yaptığı konuşmada Arap ülkelerinden kardeş diye söz edip bu ülkelerin kendilerini oylamada en çok destekleyen ülkeler olduğunu belirttikten sonra bu durumun Arap ülkeleriyle özlenen yakınlık ve karşılıklı dayanışmaya olanak sağlayacağını söylemiştir.[184]

İktidarın bu politikası muhalefet tarafından da desteklenmiştir. Örneğin BM kararının Meclis'te görüşüldüğü sırada CHP adına söz alan Nihat Erim dışişleri bakanının Arap memleketleriyle ilişkilerin önemi üzerinde durmasına hak vermiş ve Arap ülkelerine yönelik olumsuz bir bakışlarının olmadığını onlardan bazılarının bize yönelik böyle bir bakışının olsa bile bunun da abi hoşgörüsüyle karşılanması gerektiğini söylemiştir.[185]

Somut olaylar ışığında bu dönem Türkiye'nin Ortadoğu politikasını incelemeye başladığımızda ise ilk olarak 1965 yılı içinde Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ABD'den bağımsız şekilde yakınlaşmanın ziyaretlere de yansıdığını görürüz. Irak Başbakanı ve Suudi Arabistan Kralı bu yıl içinde Türkiye'ye gelmiştir. 7 Şubat 1966'da ise Türkiye'ye gelen Irak Devlet Bakanı Adnan Paçacı'nın temasları

---

[182] Arap-İsrail Savaşına giden süreçte Türkiye'nin Ortadoğu'da görev yapan büyükelçilerinin Ortadoğu ülkelerinin kendi aralarında yaşadığı sorunlarda tarafsız kalmaları yönünde uyarılması bu politikayı somut olarak göstermektedir.

[183] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c001/mm__02001005.pdf [Erişim 14. 02. 2019].

[184] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c001/mm__02001026.pdf [Erişim 15. 02. 2019].

[185] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c002/mm__02002028.pdf [Erişim 15. 02. 2019].

sonucunda ise iki ülke arasında kültürel işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma neticesinde Arap ve Türk dilleri karşılıklı bilim dilleri olarak tanınmış, Bağdat'ta yeni bir Türk Kültür Merkezi açılmış ve Bağdat Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı kürsüsü kurulmuştur.[186] Adnan Paçacı bu ziyaretinde ayrıca Kıbrıs konusunda Türkiye'nin haklı olduğunu söylemiştir.[187]

1966 yılı içinde Türkiye'den de Ortadoğu ülkelerine ziyaretler gerçekleşmiştir. Türkiye'den bir parlamento heyeti Suudi Arabistan'ı, Dışişleri Bakanı Çağlayangil Irak'ı ziyaret etmiş, Cumhurbaşkanı Sunay ise aynı yılın 1-6 Aralık tarihleri arasında Tunus'ta bulunmuştur. Sonradan dışişleri bakanı da olacak dönemin Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken'in Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne yaptığı ziyaretin ardından ise iki ülke arasında ticaret antlaşması imzalanmıştır. BAC ile ilişkiler ayrıca BAC elçisinin Ankara Radyosunda Arap-Türk ilişkilerinin gelişimini övmesine varacak kadar gelişmiştir. Bununla birlikte Bayülken'in bu ziyaret sonrası Türkiye'nin Ortadoğu politikasının amaçlarından birinin de mallar için yeni pazarlar bulmak üzerine kurulduğunu söylemesi[188] bu dönemde Ortadoğu ülkeleri ile ticarete önem verildiğini gösterir. Bu yıl içinde Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ayrıca Türkiye'nin köklü dini, içtimai, tarihi ve kültürel bağlarla Arap ve İslam Dünyasına sımsıkı bağlı olduğunu söylemiştir.

1967 yılında ise özellikle bu yıl olan İsrail ve Arap ülkeleri arasındaki savaşla ilgili Türkiye'nin Arap ülkelerine desteğinin etkisiyle Türkiye ve Arap ülkeleri arasındaki ilişkiler gelişmeyi sürdürmüştür. Arap-İsrail Savaşı öncesinde Dışişleri Bakanı Çağlayangil bir haftalık BAC ziyaretine çıkmış ve bu ziyarette Nasır ile de görüşmüştür. Ziyaretin ardından yayınlanan bildiride BAC ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Türk-Arap ilişkileri üzerinde durulurken ziyareti izleyen süreçte Türkiye tarafından Türkiye'deki askeri üslerin Arap ülkelerinin içinde olduğu bir çatışmada NATO güçleri tarafından kullanılmasına izin verilmeyeceği bildirilmiştir[189] Bu açıklama ile Türkiye olası bir Arap-İsrail çatışmasında Arap ülkelerinin yanında yer alacağını vurgulamak istemiştir.

[186] Karpat, *a.g.e.* s. 216.
[187] Oran, *a.g.e.* s. 789.
[188] Karpat, *a.g.e.* ss. 216-217.
[189] *A.g.e.*, 217- 218.

Haziran ayında gerçekleşen Arap-İsrail Savaşına çok az bir zaman kala Arap ülkeleri muhtemel bir savaşta Türkiye'deki üslerin kendilerine yönelik kullanılmasını engellemek ve Türkiye'nin diplomatik desteğini kazanmak için çalışmalarını hızlandırmışlardır. 23 Mayıs 1967'de BAC, Suriye ve Irak Büyükelçileri Dışişleri Bakanlığı'nı ziyaret edip bölgede kaynamakta olan çatışmalarda Türkiye'nin Arapların konumunu desteklemesini istemişlerdir. Arap ülkelerinin İstanbul'daki konsolosları da Batı karşıtlığıyla bilinen dönemin en etkin gazetelerinden Cumhuriyet'i ziyaret edip Akabe Körfezi'nin denetimiyle ilgili Arap tezlerini anlatmışlardır.[190]

Arap ülkelerinin bu çabaları olumlu sonuç vermiştir. Örneğin Bakanlar Kurulu'nun Mayıs 1967'de açıklanan bildirisinde Ortadoğu'daki gelişmelerin kaygıyla izlendiği ve meseleye komşular ve Arap ülkeleri ile iyi ilişkiler çerçevesinde bakılacağı açıklanmıştır. Dışişleri Bakan Vekili de hükümetin resmi beyanının bu olduğunu ve bunun dışındaki açıklamalara itibar edilmemesi gerektiğini söylemiştir.[191] Arap ülkeleriyle İsrail arasında gerginliğin en yoğun olduğu dönemlerde 22-24 Mayıs 1967 tarihleri arasında da Türkiye Ortadoğu'da görev yapan büyükelçilerini toplantıya çağırmıştır. 28 Mayıs'ta açıklanan toplantının sonuç bildirisinde ise Türkiye komşularla iyi ilişkiler çerçevesinde bölgede barışı istemektedir denerek Araplara destek açıklanmıştır.

İsrail'in ezici üstünlüğüyle ve Arap ülkelerinin topraklarını işgal etmesiyle sonuçlanan 1967 Savaşı sonrasında da Türkiye Araplara desteğini devam ettirmiştir. Savaş sonrasında Türkiye İsrail ile tüm diplomatik ilişkilerini kesmeden İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini isteyen Arap tezini savunmuştur.[192] Dışişleri Bakanı Çağlayangil savaşın bitiş tarihi olan 10 Haziran 1967'deki konuşmasında Türkiye'nin savaş yoluyla toprak kazanımına karşı olduğunu belirtmiş ve savaşın ardından Türkiye Arap ülkelerine gıda, giyecek ve ilaç yardımında bulunmuştur.

Türkiye'nin bu duruşu BM'deki tavrına da yansımıştır. Çağlayangil savaşın ardından BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada Arap halkına büyük sempati beslediklerini

---

[190] *A.g.e.*, 2183.
[191] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c017/mm__02017109.pdf [Erişim 16. 02. 2019].
[192] Karpat, *a.g.e.* s. 192.

ve içinde bulundukları zor zamanlardan bir an önce çıkmalarını istediklerini söylemiştir. Çağlayangil aynı konuşmanın devamında da Türkiye'nin savaş yoluyla toprak kazanımına karşı olduğunu tekrar edip Genel Kurul'un İsrail'e işgal ettiği topraklardan çekilmesi yönünde baskı yapması gerektiğini söylemiştir.[193]

Yıllarca ABD'nin direktifleri doğrultusunda SSCB'nin bölgeye sızmasını önlemeye çalışan Türkiye'nin Ortadoğu politikası bu dönem SSCB'ye de yaklaşmıştır. Türkiye BM'de İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini ve savaş tazminatı ödemesini isteyen SSCB önergesi lehine oy kullanmıştır. Türkiye'nin bu önergeyi desteklemesi BM çatısı altında NATO çizgisinin dışına çıkması olarak okunabilir.[194] Türkiye'nin Ortadoğu politikasının SSCB ile yakınlaşması sadece BM ile sınırlı kalmamış; 1967'den sonra Türk-Sovyet bildirileri Arap görüşlerini destekleyen atıflar içermeye başlamıştı.

Türkiye'nin ABD ile yaşadığı sorunlar Ortadoğu politikasını SSCB'nin dışında ABD ile sorun yaşayan başka ülkelerle de yakınlaştırmıştır. Örneğin bu dönemde Türkiye ABD ile yaşadığı görüş ayrılığı sebebiyle NATO'nun askeri örgütlenmesinden ayrılan Charles de Gaulle yönetimindeki Fransa ile Arap-İsrail çatışmasında görüş birliği içinde hareket etmiştir ve 1967 Savaşı'ndan birkaç gün sonra Cumhurbaşkanı Sunay'ın Fransa ziyareti sonrası yayınlanan ortak bildiride İsrail'in işgal ettiği toprakları sahiplerine bırakması istenmiştir.[195] Türkiye savaştan önce açıkladığı gibi topraklarındaki üslerin Arap ülkelerine karşı kullanılmasına da izin vermemiştir.

Türkiye'nin bu duruşu savaştan sonra da Arap ülkeleri ile yakınlaşmanın devam etmesine neden olmuştur. 1967 Ağustos'unda Türkiye'yi ziyaret eden Suriye Dışişleri Bakanı haklı davalarında Türkiye'nin desteğini şükranla karşıladıklarını söylemiş ve bu durumun Türkiye ve Suriye arasındaki iyi komşuluk ilişkilerine büyük katkı yapacağını belirtmiştir. Hatay meselesinden beri Türkiye'ye olumlu tavır takınmayan ve Menderes döneminde Türkiye ile savaşın eşiğine gelen Suriye'nin bu tutumu Türkiye'nin Ortadoğu politikasının ne kadar büyük değişikliklere sebep olduğunu göstermesi bakımından manidardır. Mısır Hükümeti Sözcüsü Hasan el Zeyyad da Suriye Dışişleri Bakanı gibi Türkiye'nin Arap-İsrail Savaşındaki

[193] Gönlübol ve diğerleri, *a.g.e.* s. 536.
[194] Turan- Barlas, *a.g.m.* s. 437.
[195] Gönlübol ve diğerleri, *a.g.e.* ss. 523-524.

tutumunu övmüştür. Hasan el Zeyyad'ın bu sözleri en güçlü Arap ülkesi ile de gerginliğin ortadan kalktığını göstermektedir.[196] Suudi Arabistan Kralı da Cumhurbaşkanı Sunay'a Türkiye'nin zor zamanlarında desteğini unutmayacaklarını söylemiştir. Türkiye ayrıca savaşın ardından İsrail ile Arap komşuları arasında meydana gelen tüm hudut sorunlarında Arap ülkelerini desteklemiştir.[197]

Savaş sürecinde gösterdiği tutum Türkiye'nin Kıbrıs konusunda aldığı desteğe de katkıda bulunmuştur. 1967 Savaşı'nın ardından Arap ülkelerinin temsilcileri ile Türk Hükümetinin temsilcileri arasındaki ziyaretlerin sonunda yayınlanan bildirilerde Türkiye İsrail'i kınarken Arap ülkeleri de Kıbrıs ile ilgili olarak Türkiye'nin tezine yaklaşmışlardır.[198] 1970'te toplanan Bağlantısızlar Toplantısında da Kıbrıs Rum Tarafı Türklerin aleyhine bir karar geçirmeye çalışmışsa da bu girişim Arap ülkelerinin çabalarıyla sonuçsuz kalmıştır.[199] 1968 yılında Türkiye NATO'nun Diyarbakır'da askeri tatbikat düzenleme isteğini de reddetmiştir. Gerekçe olarak da tatbikatın oluşturacağı tahrik sebebiyle Türk-Arap ilişkilerinin bozulma ihtimali gösterilmiştir.[200] Türkiye'nin bu açıklaması da 1967 Savaşı ile ilgili Türkiye'nin Arap ülkelerine desteği olarak okunabilir çünkü Arap-İsrail Savaşından çok kısa süre sonra İsrail'i destekleyen NATO ülkelerinin Arap ülkelerine çok yakın bir coğrafyada askeri tatbikat düzenleme isteğinin amacı muhtemelen Arap ülkelerine gözdağı vererek gövde gösterisi yapmaktı. Özellikle Türkiye'nin 1956 Süveyş Krizi sırasında gösterdiği tutum ile 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında gösterdiği tutum karşılaştırıldığında kısa zamanda Türk dış politikasının nereden nereye geldiği rahatça anlaşılmaktadır.

1967 Savaşı'nın ardından İsrail ile Arap ülkelerinin karşı karşıya gelmesinde çok etkili olan olaylardan 1969'daki Kudüs'teki El Aksa Camisinin yakılması olayında da Türkiye kısmen de olsa Arap ülkelerinin yanında yer almıştır. Türkiye Rabat Zirve Konferansında El Aksa sorunu nedeniyle tüm katılımcıların İsrail ile ilişkilerini kesmesini isteyen karara muhalefet etmiştir.[201] Buna karşın Türkiye

[196] *A.g.e.* 537.
[197] *A.y.*
[198] *A.y.*
[199] Balcı, *a.g.e.* s. 154
[200] Kösebalaban, *a.g.e.* s. 205.
[201] Karpat, *a.g.e.*, s.219.

Mescidi Aksa'nın yakılmasını kınama kararını alan zirve konferansına katılarak meselede Arap ülkelerini haklı bulduğunu göstermek istemiştir.

1969 yılında OSİA Antlaşması ile Türkiye'nin topraklarındaki üslerin kendisinin rızası olmadan üçüncü bir ülkeye karşı kullanılamayacağını yasal zemine oturtmasının ardında da muhtemelen gelecekte gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel bir Arap-İsrail Savaşında Türk topraklarının kullanılarak İsrail'e avantaj sağlayacak bir operasyon yapılmasını önleme çabası yatmaktadır.

Türkiye'nin bu politikası Arap ülkeleri ile ticari ilişkilerini geliştirmesini de sağlamıştır. 1970'te Arap ülkeleri ile ticareti geliştirmek için kurulmuş bir ticaret odası Arap ülkelerine ihracatın bir önceki yıla göre %38 arttığını açıklamıştır. Türkiye'nin ABD'den daha bağımsız biçimde Arap ülkeleri ile ilişki kurması sadece Arap devletleriyle ticari ilişkilere değil ABD ile ticari ilişkilerine de yansımış ve daha önce bahsedildiği gibi bu dönemde ABD ve Türkiye arasındaki ticaret hacminde düşüş yaşanmıştır.

Türkiye'nin BM Genel Kurulu'nda Arap dünyasının liderliğine oynayan Mısır ile Ortadoğu'ya ilişkin konularda aynı yönde oy kullanma oranı 1947-1965 yılları arasında %36 iken 1965-1975 yılları arasında bu oranın %92'ye yükselmesi de[202] Ortadoğu politikasında yaşanan değişimin BM Genel Kurulundaki oylamalara da yansıdığını göstermektedir.[203]

Bu dönemde her ne kadar Ortadoğu'ya ilişkin konularda ABD'den geçmişe oranla daha bağımsız politika üretilse de Türkiye'nin bir eksen kayması yaşadığı da söylenemez. Türkiye bu dönemde de NATO ittifakı içinde kalmaya devam etmiş ve bunun etkisiyle Ortadoğu politikasında köklü değişiklikler olmamıştır.

Bu durumu komünizmi hala ülkeyi yönetenlerin bir tehdit olarak görmesiyle açıklayabiliriz. Başbakan Demirel daha 1965'te açıkladığı hükümet programında

[202] Sönmezoğlu, *a.g.m.* ss. 471-472.

[203] Demirel hükümetinin devrilmesiyle sonuçlanan 12 Mart Askeri Muhtırası ile ordunun kontrolünde kurulan Nihat Erim başkanlığındaki hükümet döneminde Demirel'in ABD'nin baskısına karşın kabul etmekte direndiği haşhaş üretimi yasağının getirilmesi ve dış politikanın ABD'ye yaklaştırılması bu dönemde ABD'den bağımsızlaşma ekseninde gelişen dış politikanın birilerini rahatsız ettiğini düşündürmektedir.

komünizmin Türkiye için ne kadar önemli bir tehdit olduğundan bahsediyordu.[204] TBMM'de BM Genel Kurulu'ndaki Kıbrıs konulu oylamanın sonucu tartışılırken de söz alan Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın bu sonucun Türkiye'nin ne zaman mazlum milletlerle emperyalist devletler karşı karşıya gelse emperyalistlerin tarafını tutması sonucu alındığını söylemesi üzerine de Meclis sıralarından SSCB'nin Macaristan müdahalesiyle ilgili Türkiye'nin tutumuna atıfta bulunularak " Macaristan'da öyle olmadı, Macaristan'dan ne haber." diye sesler yükselmiştir.[205]

SSCB'ye karşı temkinli olunmasında Türkiye'de sosyalist fikirlerin gittikçe gelişmesi ve Akdeniz'deki Sovyet donanmasının varlığı da etkili olmuştur. Bunun yanında Sovyetlerin diğer sosyalist devletleri tam anlamıyla uydu devleti konumunda tutması, Çekoslovakya müdahalesi ve Brejnev'in ülkesinin sosyalist rejimleri desteklemek için başka ülkelere silahlı müdahale hakkı olduğuna dair öğretisi Türkiye'nin tam anlamıyla SSCB'nin yörüngesine girmekten korkmasına sebep olmuştur. Bu korku Türkiye'nin SSCB'ye karşı bazı somut adımlar atmasında etkin olmuştur. Örneğin SSCB'nin Çekoslovakya müdahalesinin ardından daha önce planlanan Senato Başkanı Atasagun başkanlığındaki heyetin SSCB ziyareti ertelenmiştir. Ayrıca ilişkilerin gelişmesine karşın Demirel SSCB'den petrol alımını ertelemiştir. Bununla birlikte Türkiye Akdeniz'de oluşturulacak yeni çok taraflı nükleer güce katılacağını açıklamış ve 3 Temmuz 1969'da ABD ile ortak komutanlık altında savunma işbirliği antlaşması imzalamaya karar vermiştir.[206] Sağ kesimdeki yoğun anti-komünizmin de Demirel Hükümeti'ni etkilediği düşünülebilir.[207]

SSCB'ye yönelik bu güvensizlikten dolayı Türkiye NATO üyeliğine bu dönemde de önem vermeye devam etmiştir. Örneğin Başbakan Demirel tarafından okunan

---

[204] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c001/mm__02001005.pdf [Erişim 21. 02. 2019].

[205] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c002/mm__02002028.pdf [Erişim 02. 05. 2019].

[206] Oran, *a.g.e.*, s. 778.

[207] Bu dönem sağ kesimdeki anti-komünizminin boyutunu göstermesi bakımından Alparslan Türkeş'in 1974'te ABD'ye tepki olarak haşhaş ekimine tekrar izin verilmesine tepkisi manidardır. Türkeş haşhaş ekimine izin verilmesini yorumlarken konunun ABD ile ilişkilerin bozulması için bir araç gibi kullanıldığını ve kısa zamanda ABD ile ilişkilerin eski durumuna gelmesi gerektiğini söylemiştir. Bununla birlikte altıncı filoyu protesto edenlerin dövülmesi de sağ kesimdeki anti-komünizmin boyutunu gösteren diğer bir örnektir.

hükümet programında NATO ve CENTO üyeliklerine Türkiye'nin bağlılığından ve bu ittifakların Türkiye için ne kadar önemli olduğundan bahsedilmiştir.[208] Bu dönemde devlet başkanı düzeyindeki gezilerin de İran ve Pakistan'dan başlaması Türkiye'nin dış ilişkilerinin hala ABD merkezli olduğunu gösterir. Ayrıca İran Şahı ve Demirel, Pakistan Devlet Başkanı Eyüp Han'ı ABD'nin telkiniyle Çin ile ilişkilerini kesmesi için ikna etmeye çalışmıştır.[209] Demirel ayrıca hükümet programını okurken silahlı kuvvetler ile ilgili bölümde savunma ittifakları içinde olmanın Türkiye için ne kadar önemli olduğundan bahsetmiştir.[210] Bu da Türkiye'nin NATO üyeliğini güvenliği için kilit önemde gördüğünü göstermektedir. Bu durum da İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'den Boğazlar'da üs ve toprak talep eden SSCB'yi Türkiye'nin hala güvenliği için bir tehdit olarak algılamasının etkili olduğu düşünülebilir. Muhalefetin de Türkiye'nin NATO ile ilişkilerinin devam etmesi konusunda iktidar ile görüş birliği içinde olması hükümetin bu politikasını uygulamasını kolaylaştırmıştır. Bu duruma örnek olarak CHP Milletvekili Nihat Erim'in Meclis kürsüsünde ABD'nin Türkiye için önemini vurgulamasının ardından bu ülkenin Kıbrıs oylamasındaki tavrının samimi olduğunu söylemesi ve ABD'yi göz ardı ederek Kıbrıs'a yapılacak bir operasyonun doğurabileceği olumsuzluklardan bahsetmesi[211] verilebilir. İlişkilerdeki gerilemeye rağmen bu dönemde NATO üyeliği TİP ve radikal sol çevreler haricinde sorgulanmamıştır.[212]

Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerini çok geliştirmekle birlikte ABD liderliğindeki NATO ittifakına hala başlıca önemi vermesi sadece SSCB'ye duyulan güvensizlik ve anti-komünizm ile de açıklanamaz. Türkiye böyle yapmakla İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan Johnson Mektubu'na kadar kesintiye uğrasa da Osmanlı döneminden beri süregelen denge politikasını da sürdürerek bağımlılığını azaltmak istemiştir. Türkiye'nin SSCB'nin uydu devletlerinden biri olmadan SSCB ile ilişki kurabilmesinde zaten NATO üyeliğinin önemli payı olduğundan Türkiye'nin

---

[208] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c001/mm__02001005.pdf) [Erişim 22. 02. 2019].

[209] Çağlayangil, *a.g.e.* s. 59.

[210] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c001/mm__02001005.pdf [Erişim 22. 02. 2019].

[211] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c002/mm__02002028.pdf [Erişim 22. 02. 2019].

[212] Balcı, *a.g.e.* s. 145.

bağımlılığını azaltmak için bu dönemde NATO üyeliğine verdiği önem normaldir. Türkiye'nin BM'de SSCB önergesi lehine oy kullanıp İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini ve tazminat ödemesini istemesi ancak aynı önergenin İsrail'i saldırgan olarak kınayan ilk paragrafının oylamasında çekimser kalması[213] ve İslam Konferansı Örgütü'nün İsrail ile tüm ilişkilerin kesilmesi kararına katılmaması Ortadoğu politikasını tümüyle SSCB ve Bağlantısız Arap Ülkeleri ile ilişkilerine göre ayarlamadığını göstermek ile birlikte Batı ve Doğu arasındaki ilişkilerini dengelemesini ve bölgede anlaşmazlık içindeki devletler arasında nötr bir politika izlemesini iyileştirmiştir.[214]

Türkiye'nin anayasasında laiklik ilkesi olan bir ülke olması da bu dönemde Ortadoğu politikasına etki etmiştir. Bunun nedeni söz konusu dönemde Arap-İsrail çatışması ve ABD'nin İsrail'e desteği Ortadoğu'da ABD ve İsrail'in İslam düşmanı ülkeler olarak algılanmasına ve Ortadoğu ülkeleri arasında İslam ortak paydasının gelişmesine katkıda bulunmasıdır. Türkiye laik bir ülke olduğundan İslam ortak paydası altında bir araya gelen Ortadoğu ülkeleri ile birlikte hareket etmekte çekimser davranmıştır. Bu noktada her ne kadar Adalet Partisi Hükümeti muhafazakar kesimin desteğiyle iktidara gelmiş bir hükümet olsa da ülke yönetiminde asıl söz sahibi bürokratik ve askeri elitin zihin yapısının bu durumda başlıca rolü oynadığını düşünmek mümkündür.

Bu durumların etkisiyle Türkiye AP döneminde de Batı ile ilişkileri ekonomik kalkınması için önemli görmeye devam etmiş ve bu da dış politikasının ABD ekseninden çıkmamasına hizmet etmiştir. AP Hükümeti döneminde GATT, IMF, OECD gibi ABD öncülüğünde kurulan iktisadi örgütler ile bütünleşmeye önem verilmeye devam edilmiştir. AP Hükümeti'nin programında ayrıca Amerika, Kanada ve Batı Avrupa ülkeleri ile aralarındaki dostane ilişkilerle bu ülkeler ile ekonomik kalkınmaları amacıyla Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu içinde yapılan işbirliğinin

[213] Karpat, *a.g.e.*, s. 219.
[214] Cengiz Dinç ve Mustafa Yetim, "*Transformation of Turkish Foreign Policy Toward the Middle East From Non-Involvement to a Leading Role",* Alternatives: Turkish Journal of International Relations, c. 11, S. 1 (Yalova 2012), s. 70, http://alternatives.yalova.edu.tr/article/viewFile/5000150684/5000136827 [Erişim 11.06.2019].

ve Avrupa Ekonomik Topluluğu-Türkiye ilişkilerinin önemi üzerinde durulması[215] da Batı ile iktisadi bütünleşmeye AP Hükümeti'nin verdiği önemi ispatlamaktadır. AP Döneminde Avrupa ile ekonomik entegrasyona verilen önem de AP Hükümetinin ekonomik liberalleşmeye verdiği önemi göstermektedir. Demirel 1967'de AET Toplantısındaki konuşmasında ülkesinin liberal Batı kurumları içinde olmaya ne kadar hevesli olduğunu ve iktisadi anlayışının ABD ile nasıl özdeşleştiğini açıklamıştır. Dışişleri Bakanı Çağlayangil ise Türkiye-Ortak Pazar ortaklık konseyi toplantısına giderken Türkiye'nin Avrupa ile ekonomik entegrasyona hem ekonomik kalkınması için hem de Avrupa medeniyeti içinde yerini alması için büyük ümitler bağladığını söylemiştir.[216] Bu dönemde ayrıca Ortak Pazara tam üyelik yolunda hazırlık döneminden geçiş dönemine girilmiştir.

Bu durumların neticesinde Türkiye'nin Ortadoğu politikası bu dönemde NATO perspektifinden bağımsızlaşsa da tam olarak bir eksen kayması yaşamamıştır. Örneğin Türkiye 1966'da İslam ülkeleri arasında kültürel işbirliğini arttıracak, komünizm tehdidine karşı birleştirecek, ortak pazar oluşturacak bir İslami anlaşma önerisini reddetti. Gerekçe olarak da laiklik gösterildi. CHP Genel Başkanı İnönü konuyla ilgili Hristiyan devletler de bir Hristiyan birliği kurmak isterlerse ne olur diye soruyordu. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ise Türkiye'nin laik bir ülke olduğunu bu yüzden adında İslam olan bir toplantıya katılmayı uygun bulmadığını açıklamıştır.[217] Ülkenin İslam yanlısı bir siyasete sürüklendiği eleştirileri üzerine de Demirel Türkiye'nin sadece siyasal nitelikte olmayan İslam konferanslarına katılacağını bu nedenle Suudi Arabistan tarafından yapılan anlaşma önerisini reddettiğini açıklamıştır.[218] 1970 yılında da Türkiye İslam ülkeleri arasında kalıcı bir sekreterlik kurulması önerisini reddetmiştir.

Söz konusu dönemde ayrıca her ne kadar BM'de İsrail aleyhine oy kullanılsa da Arap ülkelerinin aksine İsrail ile diplomatik ilişkiler kesilmemiş hatta bu ülke ile bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. İsrail baş hahamının 1966'daki Türkiye ziyareti ve

---

[215] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c001/mm__02001005.pdf [Erişim 24. 02. 2019].

[216] Gönlübol ve diğerleri, *a.g.e.*, ss. 518-519.

[217] Çağlayangil, *a.g.e.*, s. 63.

[218] 2004 yılında Ekmeleddin İhsanoğlu'nun İslam İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteri seçilmesinin memnuniyetle karşılanması yıllar içinde Türkiye'de yaşanan paradigma değişimini gözler önüne sermektedir.

bu ziyarette Türkiye'deki Musevi Cemaatinin konumunun ülkedeki hoşgörünün kanıtı olduğunu söylemesi de[219] bu dönemde Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin çok kötü olmadığını göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Atatürk dönemindeki tarafsızlık odaklı dış politikadan Amerikan merkezli dış politikaya geçildiği hatırlandığında bu dönemki dış politikanın Atatürk dönemine daha benzediği yorumu yapılabilir. Bununla beraber Atatürk döneminde SSCB ile Milli Mücadele'den kalma sıcak ilişkiler korunmaya çalışılırken SSCB'nin uydu devleti olmamaya özen gösterilmiş ve hem SSCB hem Batı ile ilişkilerin iyi tutulmasına dikkat edilmişti. Bu açıdan da AP Döneminde uygulanan dış politikanın Atatürk dönemiyle benzerlik taşıdığı çıkarımı yapılabilir.

[219] Karpat, *a.g.e.*, ss. 216-217.

SONUÇ

Adalet Partisi dönemindeki Türk dış politikasındaki değişimi aslında bir öze dönüş olarak okumak daha doğru olacaktır. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu hasta adam olarak nitelendiği en güçsüz dönemlerinde denge politikası izleyerek ayakta kalabilmiş ve bu politika İmparatorluğun ömrünü yaklaşık bir asır uzatmıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ise her ne kadar Osmanlı mirasını inkar üzerine inşa edilmiş gibi görünse de dış politikada Osmanlı'dan aldığı mirası aynen devam ettirmiştir.

Türkiye'nin bu çizgiden çıkması ise ülkeyi yönetenlerin değişmesi ile açıklanacak kadar basit bir durum değildir. Türkiye'nin bu çizgiden çıkması özellikle İkinci Dünya Savaşı sürecinde oluşan şartların zorlaması sonucu olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan elde edilen dersler, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de savaşan halkın yeni bir savaşa girecek gücünün olmaması, ülkenin askeri ve ekonomik kapasitesinin bir savaşı kaldırabilecek durumda olmaması gibi nedenlerden ötürü Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda kazanan tarafa oynayarak hem savaştan kaçınma hem de işgale uğramama dürtüsüyle hareket etmiştir. Bu dürtünün etkisiyle savaşın başlarında üstün durumda bulunan Hitler Almanya'sına yakınlaşılması ise Türkiye'nin savaş sonunda kendisini dünyanın en büyük iki gücünden biri haline gelen SSCB ile karşı karşıya gelmiş halde bulmasına neden olmuştur.

Bu şartlar altında Türkiye ya SSCB'nin ağır taleplerini kabul edip bu ülkenin uydusu haline gelecek ya da bu devlete karşı en az onun kadar güçlü başka bir devlete dayanacaktı. Bu nedenle Türkiye'nin NATO şemsiyesi altında ABD eksenine girmesi tercih değil bir zorunluluktur. Bu seçim bir zorunluluk da olsa sonraları uygulanan tamamen Amerika'ya angaje olmuş politikanın bir zorunluluk olduğu söylenemez. Türkiye NATO üyesi olsa bile Johnson Mektubu'nun ardından yaptığı gibi ABD'den bağımsız çıkarları olabileceğinin bilincinde dış siyasetini yürütebilirdi.

Bu noktada Türkiye'nin aklını başına getiren, ulusal çıkarlarının her zaman ABD ile uyumlu olmayabileceğini gösterip geleneksel dış politikasına yaklaşmasını sağlayan gelişme Johnson Mektubu olmuştur.

1965-1971 yılları arasında görev yapan AP Hükümeti de Johnson Mektubu'nun sonrasında görev yapan diğer hükümetler gibi hem NATO'ya bağlılığını devam ettirip hem de dış politikada ilişkilerini çeşitlendirerek bağımlılığını azaltma yoluna gitmiştir. AP Hükümeti döneminde uygulanan ABD'den göreceli olarak bağımsızlaşmış politika sonucu Türkiye'nin bölgesel bir aktör olarak etkinliğinin artması ABD için önemini arttırmıştır dahi denebilir. Bunun nedeni zaten jeo-stratejik bakımdan çok önemli bir noktada bulunan Türkiye'yi ABD'nin artık her dediğini yerine getiren bir devlet gibi görmemesidir.

Bu durumun etkisi Ortadoğu'ya da yansımış ve Türkiye SSCB'ye yakın Bağlantısız Arap ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmiş ve Araplarla ABD veya bu devletin desteklediği ülkelerin arasında yaşanan sorunlarda Arapları destekleyebilmiştir. Türkiye'nin Araplarla İsrail arasındaki bir başka kriz olan 1956 Süveyş Krizi sırasındaki tutumuyla 1967 Arap-İsrail Savaşındaki tutumu karşılaştırıldığında Ortadoğu'ya bakışındaki büyük değişiklik görülebilir. Johnson Mektubu olmasaydı muhtemelen Arap-İsrail Savaşı sonrası BM'de İsrail'in aleyhine oy kullanılmayacak ve savaş sırasında Türkiye topraklarındaki üslerin NATO'nun istekleri doğrultusunda kullanılmasına izin verecekti.

Bununla birlikte Türkiye bu dönemde SSCB ile ilişkilerini geliştirirken SSCB'nin uydu devleti olmamaya da özen göstermiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin NATO üyeliğini SSCB ile ilişkilerinde bir kalkan gibi kullandığı da söylenebilir. ABD ile ilişkilerini tamamen SSCB yörüngesine girmemek için bir araç gibi kullanmak isteyen Türkiye ABD'nin kendisini tamamen gözden çıkarmasına imkan vermemek zorundaydı. Bundan dolayı dış politikasında sürekli ABD'nin hoşuna gitmeyecek şeyler yapamazdı. Bu nedenle bu dönemde Türkiye'nin dış politikası ABD ve SSCB ile ilişkilerindeki dengeye göre ayarlanmıştır ve bunun Ortadoğu'ya yansımaları görülmüştür. Bu dönemdeki dış politikanın şekillenmesinde ülkeyi yöneten askeri ve bürokratik elitin ideolojisi, laiklik anlayışı ve sosyalizm algısı da etkin olmuşsa da en önemli etkinin bu denge arayışı olduğunu düşünmek mümkündür.

Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikasının sonuçları olumlu olmuştur denebilir. Öncelikle Türkiye'nin dış siyasetini tamamen ABD ile ilişkilerine göre ayarlamaması ABD tarafından bir zarara uğratılmasına neden olmamıştır. Türkiye'nin SSCB ve ABD ile ilişkilerindeki dengeyi gözetmesi ABD ile ilişkilerini istediği düzeyde sürdürmesine yetmiştir. Örneğin bu duruma rağmen Türkiye'deki Amerikan askeri üslerinin konumuyla ilgili Türkiye lehine değişikliklere sebep olan OSİA Antlaşması imzalanabilmiştir. Ortadoğu'ya baktığımızda bunun yansımasını ise Türkiye'nin NATO çizgisinin dışına çıkıp Arap-İsrail Savaşı ile ilgili BM'de SSCB'nin desteklediği bir önerge lehine oy kullanmasının ABD ile arasında ciddi bir sorun çıkmasına neden olmamasında görebiliriz. Bu politika sonucunda ayrıca Türkiye SSCB ve Bağlantısız Arap Ülkeleri ile ticari ilişkilerini geliştirmiş ve Kıbrıs konusunda bu ülkelerden destek bulabilmiştir. Türkiye'nin bu politikayı uygulamadaki amacının zaten NATO ittifakı içinde kalıp bu ittifakın dışındaki devletler ile ilişkilerini geliştirmek olduğu düşünüldüğünde amaca ulaşıldığı söylenebilir.

Özetle Johnson Mektubu sonrası Kıbrıs konusunda destek bulma arayışının çerçevesinde gelişen ve AP Döneminde devam eden dış politika Osmanlı Döneminden beri var olan geleneksel denge politikasına yaklaşma olarak görülebilir. Bu dış politikanın sonucu olarak Türkiye Ortadoğu'da ABD'nin çıkarlarını gözetmeden Arap ülkeleriyle siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirebilmiş ve İsrail gibi ABD destekli bir ülke ile yaşadıkları sorunlarda dahi Arap ülkelerinden yana tavır koyabilmiştir. Aynı denge politikası gereği Türkiye NATO çizgisinden tamamen de çıkmamış ve Arap ülkelerinin aksine İsrail ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini devam ettirmiştir. Denge politikası sürdürme isteği ile beraber ülkeyi yönetenlerin hiçbir zaman sosyalizmi benimsememesi ve laiklik algısı da Türkiye'nin tamamen NATO çizgisinden çıkmamasına ve Müslüman Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini belli bir düzeyde tutmasına etki etmiştir. Türkiye AP döneminde uyguladığı politikayla NATO ittifakından ayrılmadan Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme ve Kıbrıs konusunda destek bulma hedefine ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu,* İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016.

Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Hil Yayınları, 1994.

Alantar, Özden Zeynep. "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Faruk Sönmezoğlu (drl.), İstanbul: Der Yayınları, 1994.

Arda, Erhan, Ed. *Uluslararası İlişkiler*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2013.

Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi.* 6. bs. Bursa: Dora Yayınevi, 2014.

Atabey, Figen. "Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi." http://www.historystudies.net/dergi/tar201512c3116.pdf [Erişim 11.06.2019].

Aydemir, Nurulay Funda. "Balkanlarda İttifak Arayışı ve Türkiye Birinci Balkan İttifakı." Yüksek Lisans Tezi. Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Bağcı, Hüseyin. "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Faruk Sönmezoğlu (drl.), İstanbul: Der Yayınları, 1994.

Balcı, Ali. *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar.* 2. bs. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.

Belge, Murat. "Sol", *Geçiş Sürecinde Türkiye,* Ertuğrul Ahmet Tonak, Irvin Cemil Schick (drl.), İstanbul: Belge Yayınları, 1998.

Belge, Murat. "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960 Sonrası)." *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi.* c.7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Çağlayangil, İhsan Sabri. *Anılarım,* 2. bs. İstanbul: Güneş Yayınları, 1990.

Sarıkoyuncu Değerli, Esra. "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)- Turkey's Cyprus Policy During Democrat Party Period(19501960)."http://www.gaziakademikbakis.com/dosyalar/91741b16-056f-4316-bb9f-bf24c750ba49.pdf, [Erişim 10.06.2019].

Dinç, Cengiz ve Mustafa Yetim. "Transformation of Turkish Foreign Policy Toward the Middle East From Non-Involvement to a Leading Role." http://alternatives.yalova.edu.tr/article/viewFile/5000150684/5000136827 [Erişim 11.06.2019].

Eroğlu, Cem. "Çok Partili Düzenin Kuruluşu", *Geçiş Sürecinde Türkiye,* Ertuğrul Ahmet Tonak, Irvin Cemil Schick (drl.), İstanbul: Belge Yayınları, 1998.

Göktepe, Cihat. "Kıbrıs Meselesinde Kriz Süreci ve Türkiye (1964-1974)." http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/G%C3%96KTEPE-Cihat-KIBRIS-MESELES%C4%B0%E2%80%99NDE-KR%C4%B0Z-S%C3%9CREC%C4%B0-VE-T%C3%9CRK%C4%B0YE-1964-1974.pdf [Erişim 02.05.2019].

Gönlübol, Mehmet ve Diğerleri. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973),* 3. bs. Ankara: A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2006.

Jivkova, Ludmila. *İngiliz-Türk İlişkileri (1933-1939).* Çeviren F. Muharrem- F. Erdinç. İstanbul: Habora Kitabevi, 1978.

Karpat, Kemal. *Türk Dış Politikası Tarihi,* 2. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Korhan, Tuğba. *"Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine."*Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü Dergisi. c. 2012-1, s. 24 (Bolu, 2012), ss.98-102. https://dergipark.org.tr/download/article-file/154620 [Erişim 25.05.2019].

Kösebalaban, Hasan. *Türk Dış Politikası.* Çeviren Hüsamettin İnanç. 1 bs. Ankara: BigBangYayınları, 2014.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* 6. bs. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1996.

Oran, Baskın. Ed. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980.* c.1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih 1918-1994,* 21. bs. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2012.

Serbest, M. Bürkan. "Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü."http://journals.manas.edu.kg/mjsr/archives/Y2016_V05_I03/2d284b80f833affe300eb6058aa4f7bd.pd [Erişim 21.05.2019].

Sönmezoğlu, Faruk. "2. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası: "Tarafsızlıktan NATO'ya", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Faruk Sönmezoğlu (drl.), İstanbul: Der Yayınları, 1994.

Tunçay, Mete. "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'a Kadar)." *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi.* c.7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Tunçay, Mete. "Siyasal Gelişmelerin Evreleri." *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi.* c. 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Turan, İlter ve Dilek Barlas. "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Faruk Sönmezoğlu (drl.), İstanbul: Der Yayınları, 1994.

Vardar, Deniz. "Türkiye Avrupa Topluluğu İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Faruk Sönmezoğlu (drl.), İstanbul: Der Yayınları, 1994.

Vardar, Deniz. "Türkiye'nin Batı Avrupa Kurumlarına Girişi", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Faruk Sönmezoğlu (drl.), İstanbul: Der Yayınları, 1994.

Yapıcı, Merve İrem. "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası Değişim mi Gelişim mi", *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası,* Sedat Aybar (drl.), İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2008.

Yavuz, M. Hakan. "İkicilik (Dualitiy): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Faruk Sönmezoğlu (drl.), İstanbul: Der Yayınları, 1994.

Yeşilbursa, Behçet Kemal. "The Formation of RCD: Regional Cooperation for Development." https://www.researchgate.net/publication/240521540_The_Formation_of_RCD_Regional_Cooperation_for_Development [Erişim 01.05.2019].

Yeşilbursa, Behçet Kemal. "*Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950-1960.*" http://www.historystudies.net/dergi/tar201512b102a.pdf [Erişim 11.06.2019].

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* 34. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c001/mm__02001005.pdf [Erişim 28. 08. 2018].

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c002/mm__02002028.pdf [Erişim 29. 08. 2018].

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c001/mm__02001026.pdf [Erişim 15. 02. 2018].

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c017/mm__02017109.pdf [Erişim 16 Şubat 2018].

ÖZGEÇMİŞ ve İLETİŞİM BİLGİSİ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Mehmet Sebgattulah Gülrenk

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 8 Temmuz 1986, İstanbul

Elektronik Posta: mehmet_gulrenk@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Ön Lisans	İstanbul Aydın Üniversitesi Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dış Ticaret ve Avrupa Birliği	2010
Lisans	İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü	2013
Yüksek Lisans	İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı	2019

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2014	Bağcılar Orhangazi Anadolu İmam Hatip Lisesi	İngilizce Öğretmeni
2015	Ali Fuat Cebesoy Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi	İngilizce Öğretmeni
2016-2018	Güngören Gençosman İMKB Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	İngilizce Öğretmeni
2018-2019	Gaziler İmam Hatip Ortaokulu	İngilizce Öğretmeni

YABANCI DİLLER

İngilizce